

HEMŐİNİLİLERDE UNUTARAK ve GİZLENEREK
VAR OLMAK

Talin B y kk rciyan

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı

Doç. Dr. Ferhat Kentel

2011

T.C
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı

HEMŞİNLİLERDE UNUTARAK ve GİZLENEREK
VAR OLMAK

Yüksek Lisans Tezi

109611026

Talin Büyükkürkciyan

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ferhat Kentel

İstanbul, 2011

HEMŞİNLİLERDE UNUTARAK ve GİZLENEREK
VAR OLMAK

Talin Büyükkürkciyan

109611026

Doç. Dr. Ferhat Kentel (Tez Danışmanı).....

Dr.Şerife Saime Tuğrul Tavsık.....

Bülent Somay, MA.....

Onay Tarihi: 13.06.2011

ÖZET

“Hemşinlilerde Unutarak ve Gizlenerek Var Olma” isimli bu tezde tarihsel süreç içinde ve bugün Hemşinlilerin büründüğü kimliğin niteliği araştırılmıştır. Hemşinliler Ermenice dilinin farklılaşmış bir hali olan Hemşince diline ve/veya kelimelerine sahip ve Goffman’ın kullandığı anlamda Müslüman ve milliyetçi “performans” sergileyen bir topluluk. Bu tezin temel varsayımı da Hemşinlilerin bu performansa rağmen Ermeni kimliklerinin izlerini taşıyan/yeniden üreten bir özellik sunduğudur. Buna bağlı olarak tezde “dönüşen” ve “aynı kalan” Hemşinlilerin özellikleri araştırılmaya çalışıldı. Yöntem olarak yazılı kaynaklar ve sahada yapılan niteliksel görüşmeler kullanıldı. Hemşinlilerin kimliklerini nasıl koruduklarını anlamak için “gündelik hayat” temel alındı ve Michel De Certeau’nun stratejiler karşısında direnişi öne çıkaran kavramsal çerçevesi kullanıldı.

Gizli bir kimlik olarak Hemşin kimliği masallar, hikayeler, gündelik dil ve pratikler üzerinden incelendi. Saha araştırmasında yapılan görüşmelerden faydalanılarak öncelikle sözlü tarihten örnekler vermeye çalışarak; hafızanın, anlatılanların yanı sıra asıl masallarda yer bulduğu gösterilmeye çalışıldı. Ardından korkuyu ve ötekileşmeyi yine özellikle masallar üzerinden okuyarak, Hristiyanlıktan kalan ipuçları değerlendirilip, şenliklerden örnekler verildi. Bu başlıkların hepsinin içinde Hemşin masalları ve masal içindeki hafıza bulguları gösterildi. Ardından Hemşinlilerin bazı özelliklerini kaybederlerken yine de kimliklerini korumuş olmalarının sebebini uyum ve direnişte, direnişin de dillerini ve geleneklerini korumalarında görüldüğü gösterildi.

ABSTRACT

This thesis, which has a name “To exist by forgetting and hiding in Hemşinli’s”, it has been researched on Hemşinli’s identity formation in historical process and today. Hemşinli’s owning the Hemşin language and/or words, which is the distorted version of Armenian is a society which shows as Goffman used Muslim and nationalist “performance”. This thesis’s basic assumption is despite this performance Hemşinli’s keep to show their Armenian identities traces and regenerate these features. Connected to these, in this thesis Hemşinli’s features that has “transformed” but “stayed as itself” has tried to be researched. As for the method written sources and qualitative interviews that has been done at the field been used. In order to understand how Hemşinli’s kept their identity it has been based on “daily life” and Michel De Certeau’s foregrounding conceptual outline of resistance against strategies.

As a hidden identity Hemşin identity has been researched through fairy tales, stories, daily language and practices. By making use of the interviews that are done at the field primarily by giving examples from the oral history it has been tried to show that memory, as well as the thought has found its space in the fairytales. After that by reading fear and alienation through fairy tales, evaluating the hints that are left from Christianity examples from carnivals have been given. In all of these subjects Hemşin fairytales and the memory verifications in the fairytales have been showed. Then it is showed that Hemşinli’s by loosing some of their characteristics still kept their identity by coherency and resistance, finding the resistance in keeping their language and customs.

TEŞEKKÜR

Sevgili Hrant Dink

Sen olduğun, korkmadığın

ve kocaman bir yüreğe sahip olduğun için çok teşekkürler....

Bu tezi yazma fikri 2006'da Agos'da çalışırken Hrant Dink'in Hemşin ezgilerinden oluşan Vova albümünü görüp heyecanlanmasınım bende bıraktığı izin, tez yazma aşamasına geldiğimde, ortaya çıkmasıyla doğdu. Hrant Dink olmasaydı ve ben o sıralar Agos'ta çalışıyor olmasaydım belki de bunun yerine şimdi bambaşka bir tez ortaya çıkmış olacaktı.

Sevgili Ferhat Kentel'e tezime hiç üşenmeden şekil verip benimle yılmadan konuşmasından ve bilgilerini aktarmasından dolayı sonsuz teşekkürler. Bölüm hocalarım, Bülent Somay, Saime Tuğrul, Ferda Keskin, Murat Belge, Levent Yılmaz, Halil Nalçaoğlu ve Arus Yumul'a bana verdikleri bilgilerden dolayı çok teşekkür ederim. Akademik bilgiye verdiğim sekiz yıllık aradan sonra açıklarımı kapatmaya çalışmam zor fakat öğretici ve keyif vericiydi.

Sevgili İbrahim, Perihan, Deniz, Gülsün Demirci ve tüm aile bana yüreklerini ve evlerini açtılar. Onlar olmasaydı bu tez bu şekliyle ortaya çıkmamış olurdu. Onlara sonsuz teşekkürler. Özcan Alper beni Cemil ve Harun'la tanıştırdı. Cemil ve Harun'un bu teze ve bana kattıklarıysa kelimelerle anlatılamayacak kadar büyük. Süleyman Anıl ve Kerim Bora tezime kitaplar önererek ve vererek katkı sağladılar.

Babacığım Nurhan Büyükkürkciyan diğer her şeyde olduğu gibi bu tezi hazırlarken de benim yanımdaydı ve bana Ermenice'den Türkçe'ye yaptığı çevirilerle büyük

destek sağladı. Sevgili Sarkis Seropyan bana verdiği bilgi ve kaynaklarla tezime büyük katkı sağlarken Mahir Özkan'ın topladığı masallar bana yol gösterici nitelikte oldu. Agos Gazetesi'nden Lusyun Kopar takıldığım yerlerde bana destek vererek, Cem Bico ise tecrübesiyle bana yön vererek yardımcı oldu. Aileme ve yakınlarıma bana bu tezi yazma sürecinde gösterdikleri sabır ve anlayış için sonsuz teşekkürler.

ÖZET

ABSTRACT

TEŞEKKÜR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

1. GİRİŞ

2. METODOLOJİ

3. TARİHÇE

4. GÜNDELİK HAYAT VE BİRTAKTİK OLARAK MASAL

5. Pratikler: Gizlenme, Unutma ama Var Olma

5.1. Anlatılan Tarih

5.2. Tarih, Hafıza ve Masal

5.3. Korku

5.4. Ötekileşme

5.5. Hristiyanlık ve Şenlikler

5.6. Uyum, Direniş ve Dil

6. SONUÇ

KAYNAKLAR

EKLER

EK.1: MASALLAR

EK.2: TÜRKÜLER

EK.3: PERİHAN'IN AĞITI

ÖNSÖZ

Bu tezi beni yazmaya iten iki şey Agos'un çıkması ve Agos'ta çalışmak oldu. Hrant Dink'in başını çektiği Agos Gazetesi'nin 1996 yılında Türkçe ve Ermenice olarak haftada bir basılması Türkiye'de bir şeylerin değiştiğine işaretledi. Bu gazete Türkiye'de bir azınlık olarak ve görünmez bir şekilde yaşayan Ermenilerin kendilerini ve sorunlarını anlatmada öncü bir rol üstlendi. Gazete ayrıca daha önce konuşulması tabu olan ve "sözde" ön kelimesiyle kullanılan, 1915'de Ermenilerin oturdukları evlerinden çıkarılıp ülke dışına sürülmelerini, yolda ölmelerini ve katledilmelerini anlatan Ermenilerin yok oluşlarını, ilk defa sözde ön kelimesi olmadan kullanan bir gazete olma özelliğini taşıdı.

1998 senesinin yazında benim oraya girip çalışmaya başlamam babamın beni Hrant Dink ve Sarkis Seropyan'la tanıştırması sayesinde gerçekleşti. Ermeni Cemaatinin travmasını ilk defa dile getiren yine Hrant Dink ve Agos Gazetesi oldu. Ermeni Cemaati unutarak travmasını geçirmeye çalışsa da çocuklara anlatılamayan geçmiş ve "büyürsen anlatırım" sözlerinden dolayı çocuklar, büyürken korkunç bir geçmişleri olduğunu hissetmenin gerginliğiyle büyüdüler, büyümeye devam ediyorlar, hatta belki de büyümekten korkuyorlar. Genellikle kültür sanat haberleri yapsam da gazetenin haftalık toplantılarından ülkenin gündemini ve Agos'un o gündeme nasıl bir eleştirel gözle yaklaşacağını veya tepki vereceğini takip edebiliyordum. Orada olaylara farklı bakmayı, gerçeği korkmadan söylemeyi ve haberini yapmayı öğrendim.

Bu tez çalışması fikrinin olgunlaşması ve pratik olarak ilerlemesi Hemşin konusunda ilk araştırmaları yapmış olan ve aralıklı olarak Anadolu'ya ve Hemşin'e seyahatlerde bulunan Sarkis Seropyan vasıtasıyla başladı. Agos Gazetesi'nin

Ermenice sayfalarının genel yayın yönetmeni olmasının verdiği bilgi ve kaynak birikimiyle bana hem Ermenice basılı kaynakları hem de İngilizce olarak basılmış olan *The Hemshin* kitabını vererek çalışmama büyük destek sağladı. Babam, *Hamşenagan* adlı Hemşince basılmış olan dört ciltlik seriden bazı bölümleri, dilin Ermeniceye çok yakın fakat ayrı bir lehçesi gibi olmasından kaynaklanan rahatlıkla, özellikle masal tercümelere yaparak bana yardımcı oldu.

1. Giriş

Rize'deki Hemşin ve Çamlıhemşin ilçeleri, Hemşin ilçesinin dağ köyleri olan Baş Hemşin ve Çamlıhemşin'in arkası olan Arka Hemşin (Pazar Hemşin)¹ ve Artvin'deki Hopa ve Borçka yöreleri olarak temel beş bölgeye ayrılıyor. Hopa Hemşin Artvin ilinin Hopa ve Borçka ilçesinin Hemşinlilerin yaşadığı dağ köyleri ve yaylalarını kapsıyor. Hemşin'de Hopa Hemşinliler halen Hemşince (Batı Ermenice diyalektinden daha farklı bir diyalekt) konuşuyorlar ve bu diyalekt Ermeniler tarafından anlaşılabilir olsa da Doğu Hemşinliler için Ermeniceyi anlamak söz konusu değil. Kulaklarına yabancı gelmeyen Ermeniceyi İstanbul Ermenicesinin ağıdalı dilinden dolayı tam olarak çözemeyip, bu dili dışlayıp anlamıyorlar. Çamlıhemşin'de ise Türkçeyi Hemşin ağzıyla konuşuyor, bu dilin içinde Ermeniceden gelen kelimelerin dilden dile aktarılırken bozulmuş halini kullanıyorlar.

Bu tez, Hemşinlilerin gizlenmelerini, saklanmalarını ve asimilasyona karşı direniş taktiklerini anlatan bir çalışma olarak tasarlandı. Hemşinliler geçmişlerini unutmuş olsalar da; dillerini ve eski soyadlarını lakap olarak bu gün dahi kullanıyor olmaları asimilasyonun tam olarak gerçekleşip gerçekleşmediğini sorgulamak açısından önemli bir gerekçe olarak önümüzde durmakta.

Türkiye'de yaşanan 1915 olaylarından sonra Anadolu'daki kimliklere gizli Ermenilik veya dönmelik de eklendi. Ermenilerin bu özel durumundan, tabu olan ve bahsedilmeyen bu dönemden dolayı korku, gizlenme ve saklanma bu topraklarda o zamandan beri süren bir durum. Türkiye'de ve Avrupa'da en yoğun yaşanan

¹ Çamlıhemşin ve Pazar Hemşinliler bir dağın iki ters yamacında yaşadıkları ve birbirlerinin arkasında oldukları için Çamlıhemşinliler arkalarında kalan yere Arka dere ya da Tuzsuz dere, Arka Hemşinliler Çamlıhemşin bölgesine Büyük dere derler.

“demografik değişim süreci 1850-1950 yılları” arasında olup; sadece devlet eliyle bir “mühendislik” operasyonu olmakla kalmaz, büyük ölçüde o bölgenin yerel güçlerinin katılımıyla da gerçekleşir. 19. yüzyılın sonlarına yaklaştıkça etnik çatışmalar ve çoğalan nüfus, azınlıkların zorla yer değiştirmelerine sebep olurken “milliyetçilik, demografi mühendisliğinin” ardındaki hakim itici güç haline gelir. (Zürcher 2005, 10) Türkiye’de milliyetçilik 19.yy’ın ikinci yarısından sonra kimlikle özdeşleşmeye başlarken birçok azınlık asimile olmuş eski kimliklerinin yerine milliyetçiliği koymaya başladı. Buna Çingenele, Lazlar ve Hemşinliler örnek olarak verilebilir.

Hemşinliler Ermenice diline sahip Müslüman ve görünüşte milliyetçi diyebileceğimiz bir topluluk. Hopa Hemşinliler Ermenice dilini konuşurken aynı anda İslami değerlere de sahip çıkmaktadırlar. Çamlıhemşinliler Türkçe konuşmakta fakat Ermeniceden Türkçeye geçen kelimeler kullanmakta ve Ermeni olduklarını kabul etmeye daha yakın durmaktadırlar. Bu durum bu tür kimlik araştırmalarındaki karmaşanın basit olmaktan uzak durumlarla karşı karşıya olduğumuzun göstergesidir.

Hemşinlilik çeşitli özellikleriyle kendine özgü bir kimlik. Birçok köyden oluşan birkaç kasabanın farklı bir kimlik olarak toplumsal tahayyülde yer alması “gizemli” bir kimlik sunduğu; hem dışardan bakanlar açısından hem içeriden kendilerine bakan Hemşinliler açısından Hemşinliliğin “farklı bir kimlik” olarak inşa edildiği söylenebilir. Hemşinlilerin kendilerini farklı bir kimlik olarak görmelerinin yanı sıra son yıllarda bu konuya ilgi bir hayli arttı. Türkiye’de Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan Hemşin yöresinin tarihi ve kültürü hakkında yoğunluklu olarak konuşulmaya Özcan Alper’in ilk filmi olan, kurmaca belgesel tarzında 2000 yılında çekilen *Momi* ile başladı. Bunun ardından 2006 yılında *Vova* adlı Hemşince

ezgilerin toplandığı ilk albümün çıkması ve bunun da ardından gelen yine Özcan Alper'in 2009 yılında çektiği *Sonbahar* filmiyle yoğunluk kazandı.

Yine bu konuda ilk Türkçe kaynak 1996 yılında basılan Levon Haçikyan'ın *Hemşin Gizemi* adlı Belge Yayınlarından çıkan kitaptır. Bu kitap adı üstünde bu güne kadar Hemşinlilerin kimler olduğu, aslen Müslüman mı Ermeni mi oldukları sorusuna cevap verme arayışında olan “gizemin” ne olduğunu anlatmaya çalışır.

Bu insanların tarih boyunca hayatta kalma pratikleri bazen susmak, bazen kabullenmek, bazen din değiştirmek etrafında dönerken; durum elverdiğinde tekrar kendi dinlerine döndüklerini ve bunu hep gizlenerek yaptıklarını Simonian'ın anlattıklarından ² görebiliyoruz. Simonian, örneğin; kadınların, çocuklarını kocalarından saklayıp öldüğünü söyleyerek başka bir şehre, özellikle Trabzon'a kaçırıp orada misyoner okullarına gönderdiklerini yazıyor. Çeşitli zamanlarda dinlerine dönen fakat bunu hep gizlenerek yapan Hemşinliler hayatta kalmaya çabalamışlar; ancak kendilerini gizleme çoğu zaman bilinçli bir gizlenme çabasıyla değil daha çok unutmaya prosedürleriyle yapılmıştır.

Gizlenme Hemşinlilerde kimliklerini inşa ederlerken önemli bir yer teşkil etmektedir. Hemşinlilerin Ermenilikle ilişkilerine dair tarihte bir takım bulgular olmasının yanı sıra bazı yazarlar ve tarihçiler onların Ermeni olduklarını net olarak söylemektedirler. Örneğin Aliye Alt'ın *Tarihin ve Bugünün Aynasında Hemşin-Ermenileri* adlı tezinde, “Hemşin Ermenileri tarihte yeni değildir, aksine neredeyse

² Hovan Simonian. 2007. *The Hemshin*. London; New York: Routledge

üç bin yıllık bir uygarlığa ve eşzamanlı tarihsel bir erime sahip olan Ermeni halkının bir parçasıdır” cümlesiyle açmaktadır.³

Gizlenmenin önemi hakkında düşünmemizi gerektiren bir durum olduğu için bu tezde Hemşinlilerde gizlenme ve hayatta kalma stratejileri üzerine yoğunlaşacak ve araştıracağım. Bu araştırmanın Hemşin’i anlarken, Ermenileri göz önünde tutarak katliam, baskı gibi durumlara maruz kalıp gizlenerek var olan diğer toplulukları da anlamamıza katkı sağlayacağını umuyorum.

Hayatta kalma pratikleri neredeyse sonsuzdur ve zamana göre yeniden adapte olurlar. Bu nedenle Hemşinlilik üzerine yapılmış ve sözünü ettiğimiz kaynakların ötesinde ayrıntılı bir şekilde bu günkü Hemşinlilerin Ermenilikle ilişkilerinin araştırılmaya muhtaç bir konu olarak kendisini ortaya koyuyor. Bu tez, Hemşinlilerin Hemşinlilik kimliği etrafında ortaya çıkan bu sorunsalı açmak için geçmişin Hemşin Ermenilerinin ve bugünün Müslüman Hemşinlilerinin kültürleri, bugün konuştukları dilleri ve bugüne geçmişten kalan veya dönüşen kelimeleri, kısaca, kimlikleri, tarih anlayışları ve yaşadıkları toplum içindeki var olma pratikleri üzerine yoğunlaşacaktır. Bir kültürün dönüşse de iz sürerek yürümesini, kültür, etnik yapı asimilasyon gibi bir takım yollarla dönüşüme maruz kalsa da sürdürülen bir bileşenin gündelik pratikler içinde nasıl sürdürüldüğünün yöntemleri araştırılacaktır.

³ Aliye Alt. 2005. *Tarihin ve Bugünün Aynasında Hemşin- Ermenileri Çeviren*: Saliha Nazlı Kaya Belge Yayınları 2005 İstanbul. s.15

2. Metodoloji

Her şeyden önce Hemşinli olmak bir kimlik tartışmasını gerektirmektedir. Hemşinlilerin Ermenilikle ilişkisinin, Müslümanlığı kabul eden ve gizlenerek yaşayan bir topluluk olarak var olmalarının izini sürdüğüm bu tezin kuramsal çerçevesini, söz konusu kimliğin asimilasyon karşısında nasıl direndiği oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye vatandaşlığı kimliği altında Hemşinli kimliğini anlamak için makro kavramların yanı sıra gündelik hayat pratiklerinden yararlanmak gerekmektedir. Gündelik hayatın var olma yöntemleri Hemşin’de kendini en çok masallarda göstermektedir. Hemşinlilerin unutmış oldukları veya özellikle aktarılmamış olan tarihin en azından bir kısmının ipuçlarının masallarda bulunabilecek olması bu çalışmaya yönelmemin de sebeplerinden biri oldu.

Bu çerçevede, bu tezde Hemşinlilerin Müslümanlığı kabul eden bir topluluk olarak, unutarak, gizlenerek var olmayı seçerlerken, dönüşerek yine de kendileri kalmayı başarma çabalarının masallardaki yansımalarını bulmayı amaçlıyorum. Masalların post-travmatik durumlarda yorumlanmasını incelediğim bu tezde, masalların, ümidi, korkuyu, arzuyu ve gündelik hayatı gösteren, doğa üstü bir anlatımla da olsa, ortaya çıktığı dönemi, yaşanan duyguları ve olayları bu güne aktarmada bizlere yardımcı olan bir hikayeleme türü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gündelik hayat pratiklerini anlamak üzere yürüttüğüm saha görüşmelerinden elde ettiğim bulguları, masalları anlamak için Michel De Certeau’nun strateji ve taktikler yaklaşımını temel alarak yaptığım okumalarla destekledim. De Certeau’ya göre strateji bir mekanı işaretleyip, sınırlarla sabitleştirirken taktik, mekan olarak sadece bu şekilde oluşmuş olan ve iktidarı temsil eden ötekinin mekanını kullanır; bu nedenle yabancı

bir gücün yasalarıyla düzenlenmiş haliyle kendisine dayatılan alanda oyununu kurmak zorundadır ancak zamandan faydalanır; zamanı süreksizleştirir. (De Certeau 2008, 113) De Certeau strateji ve taktiklerin egemen güç altında yaşayanların oyunu olduğunu ve bunları bir hayatta kalma, kendileri kalma biçimi olarak kullandıklarını söyler. Masallar da anlatılmak istenen masal kahramanları üzerinden anlatır, ders verir, taktik gösterir, yol yordam öğretir ve imkansızın gerçekleşmesini sağlar.

De Certeau gerçeğe yakın durmanın mümkün olmadığını “gerçekten uzaklaşılarak” öykünün zamansızlaştırıldığını söylerken “Evvel zaman içinde...” sözünün bir “hamleyi” betimlemekten çok, bu “hamleyi” gerçekleştirmekte olduğunu anlatır. (De Certeau 2008, 169) Masal bir bakıma stratejinin içinde taktikler vasıtasıyla imkansızın gerçekleşmesidir; stratejik gerçekliğin kaydırılmasıdır. Çamlıhemşin’de yaptığım görüşmelerde bana anlatılan masal ya da cin hikayelerinde, anlatan kişinin anlatılan hikayeyi yaşadığını ve anlattığı şeye inandığını gözlemlemek bu tezde masalları araştırma malzemesi olarak kullanmamdaki temel etken oldu. De Certeau’nun Kant’dan aktardığı gibi, “anlatıcı neyi nereye koyacağını, hangi dili ve zamanı kullanacağını sezgisel olarak bilip ona göre bir anlatım dili seçer.” (De Certeau 2008, 169)

Çamlıhemşin’e 2010 yılının Haziran ve Ağustos aylarında yaptığım iki ziyaret ve Artvin Hopa Hemşin’e⁴ Ağustos ayında yaptığım bir ziyaret neticesinde yöre halkıyla yaptığım görüşmelerden topladığım masallar, şarkılar ve gerçek hikayeler önemli kaynaklar olarak araştırmama eklendi. *Hamşenagan* adlı Hemşince olarak Ermenistan’da basılmış olan 4 cilt kitaptan aldığım masalları ve Mahir Özkan’ın *Agos*’ta yayınlanmış olan masallarını da toplayarak masallar özelinden, toplumsal korku ve bu korkunun dönüştürülmesi üzerine bir değerlendirme yaptım.

⁴ Hopa’da Hemşinden göç etmiş ve dillerini korumuş olarak yaşayan Hemşinlilerin yaşadığı köyler.

Çamlıhemşin'de masaldan çok cin hikayeleriyle karşılaştım. Doğu Hemşin'de ise görüştüğüm insanlar masal hatırlamasalar da kendisi Doğu Hemşin'li yani Hopa Hemşinli⁵ olan Mahir Özkan'ın annesinden dinlediği masallar, masalın Hopa'daki varlığına işaret etmektedir. Bu masalları ve yöre halkıyla yaptığım gündelik sorular üzerinden yönlendirdiğim derinlemesine görüşmeleri masalların yapısını ve anlatmak istediklerini göz önünde bulundurarak sosyolojik ve psikolojik bir bakış açısıyla değerlendirdim.

Saha araştırmalarımnda Hopa'daki görüşmeleri Başoba köyünde, Hopa merkezde ve Hopa Hemşinlilerin yazlarını geçirmek ve yaylacılık yapmak için çıktıkları Ardahan sınırındaki 2700 m yüksekliğindeki Bilbilan Yaylasında yaptım. Başoba köyünde ve Hopa merkezde iki aileyle 2 saate varan derinlemesine görüşmeler yapıp onların aile hikayelerini dinledim. Ayrıca Bilbilan yaylasında Hopa/Kemalpaşalı iki aile ile katılımcı gözlemlerle birlikte görüşmeler yaptım ve onlardan Hemşin türküleri dinledim. Çamlıhemşin'e ilk gidişimde 5 ikincisinde 10 gün kaldım. Ortan köyünde yaşlılarla derinlemesine görüşmeler yaptım. Ortan köyünde yaşayanların yaylası olan Pokut'a çıkıp birkaç gün orada kalıp yayladaki yaşlılarla ve az da olsa gençlerle görüştim. Bu görüşmelerde en çok bilgiyi verenler Çamlıhemşinli iki kadın ve Hopa Hemşin'li bir erkek oldu. Bazı görüşmeler kalabalık, diğerleri teke tek veya iki, üç kişiyle birlikte yaptığım ziyaretler şeklinde gelişti. Bu görüşmelerde ziyaret ettiğim kişinin evinde derinlemesine görüşmeleri katılımcı gözlem eşliğinde yaptım. Bütün bu ziyaretler neticesinde toplam 25 kişi ile görüştim.

Görüştüğüm kişilerin söylediği sözlerin, bir olayı anlatırken kullandığı kavram ve kelimelerin hangi tarihsel süreç içinde şekillendiğini, hangi kültürel bilgi birikiminden ve siyasi amaçtan güç aldığını inceleyen bir teknik olan söylem analizi

⁵ Doğu Hemşin, Hopa'da Hemşinlilerin yaşadıkları köyler. Batı Hemşin, Rize; Pazar Hemşin, Çayeli ve Çamlıhemşin'de yaşayan Hemşinlilerin yaşadıkları köyler.

teknini tezim için yaptığım görüŖmeleri incelerken kullandım. Bu tekniği kullanarak bir görüŖmede konuŖmacının anlatısında “boŖ bıraktığı” alanlar üzerine okuma ve yorumlama denemeleri yaptım.

3. Tarihçe

Bu bölüm Ermenistan'da basılmış olan ve daha önceki Hemşin'e dair Türkçe olarak yapılan araştırmalarda kullanılmamış olan *Hamşenagan* isimli dört ayrı yazarın kaleme aldığı Ermenice kitaplardan faydalanılarak, ayrıca Hovaan Simonian, Aliye Alt, Erhan Gürsoy ve Yonca Saatçi gibi Hemşin üzerine araştırmalar yapmış olan kişilerin kitap, tez veya makalelerinden yararlanılarak anlatılacaktır. Ermenistan'da ortalama on sene aralıkla basılmış olan dört kitaptan üçünde Hemşin'in edebi eserlerine ve masal, atasözü gibi sözlü anlatımlarına değinilmekte, ayrıca Hemşin'in kısa tarihçesi de anlatılmaktadır.

Bunlardan ilk kitap olan *Hamşenagan*'da Hemşin adının nasıl ortaya çıktığı şöyle anlatılır: "Ermenistan'ın içlerinden Trabzon'a giden İpek Yolu Hemşin'den geçmekte idi. Selçuklular devrindeki Küçük Ermenistan, içinde Hemşin'i de barındıran özerk bir devletti. 788 yıllarında Hamam Amaduni orada kale ve şehir inşa eder ve adına Hamamaşen der. Sonradan bu isim değişerek Hemşin adını alır." (Hankatyan 1971, 7)

Yonca Saatçi *Hemşin Horonlarında Atma Türküler* başlıklı tezinde Ali Gündüz'ün *Hemşinliler - Dil - Tarih - Kültür* başlıklı kitabından Hemşinlilerin nereden geldiklerine dair efsanevi bilgiler verir.

"Hemşinlilerin Karadeniz Bölgesine gelişleri daha çok efsanelere ve seyyahların naklettiklerine dayandırılmaktadır. Hemşinlilerin anlattıkları birinci efsane, ulu ataları Erzurum, Kars bölgelerinden bugünkü Hemşin bölgesine gelmişlerdir. Ham/Hem ve Sem/Sin adındaki iki kardeş Hıristiyanlık dönemlerinde Çoruh ve Kaçkar dağlarının denize yakın bölgelerinde ve dere kenarlarına yerleşiyor. Zamanla bu iki kardeşin soyu soppu artıyor. Daha sonra yurt edindikleri yerlere sığmayarak dört kola ayrılıyorlar. İkinci ve bağcı olan 1. Pazar (Atina) Hemşinliği 2- Viçe Hemşinliği 3- Abu

Hemşinliği (bunlar erken Müslüman olmuşlardır) 4- Çoğu göçebe ve yaylacı olan Hopa Hemşinliği. İkinci efsane ise; Ulu ataları Hem / Hem ile Sem / Sim adlı iki kardeş Kars'ın doğusundaki eski Ani vilayeti bölgesinden şimdi ki Hemşinlik'e gelip yerleşmişlerdir. O zaman Hıristiyan dininde imişler. Çoğalmışlar İslamlık yayılınca İslamlığı kabul etmişler.” (Saatçi 2008, 4)

Erhan G. Ersoy ise Hemşin'in eski adının Gürcü prensinin yeğeninden kaynaklandığına değinir.

“Amaduni Prensi olan Hamam, Shapuh ve Neffe'nin oğulları ve kaynaklara göre Gürcü prensi olan Vashtian Bey'in yeğeni idi. Adamlarını 620 yılı civarında Kaçkar Dağları'nın altındaki bölgeye götürmüş olan ve virane haldeki Dampur/Tambur denilen yeri yeniden inşa ettiği söylenen kişidir. Bu yer (Dampur), kendisini bayındır eden prensin adına atfen Hamam-a-şen olmuştur.” (Ersoy 1995, 71-72)

Hemşin üzerine derleme bir kitap yayınlamış Hovann Simonyan Hamamashen ve Hamshen'in konumlandığı yeri şöyle anlatır: “Muhtemelen Varoş Kale civarlarında (1800 m rakımında) Yukarı Kale veya Kala-i Bâlâ/Hemşin-i Bâlâ (Farsça *bâlâ*, yukarı), Tambur'un yarı mitik ilçesi.” Ayrıca kalenin yanındaki kalıntıların Varoş Kale civarındaki şimdiki köylerden daha büyük bir öneme sahip bir kasaba oluşunu gösterir nitelikte olduğunu söyler. (Simonian, 2007, 55)

Simonian Hemşinlilerin ilk yerleşim yerini Pontus dağları olarak belirtir. “İlk Ermeni yerleşimi Pontus Dağlarının kuzey yamacındaki Fırtına Deresinin iki kolu tarafından oluşturulan yayla bölgesindedir. (Prytanis, Portanis, veya erken zamanların Pordanis'i) –daha küçük olan Hala (Khala) kolu ve ana Büyük Dere kolu– ve bu günkü karşılığı olan Rize ilinin Çamlıhemşin ilçesi.” (Simonian 22)

Saatçi, P.Minas Bıjıskyan'ın *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası* adlı çalışmasından alıntılarla Hemşinliler'in sonradan Müslüman olduğunu ve hala Hıristiyanlık adetlerini korudukları anlatır.

“Hamşen veya Hamamaşen, (Hemşin) bir günlük yol yukarıda, Barkal Dağı'nın yanında muhtelif köylerden ibarettir. Burada mevcut eski bir manastırın içinde harikulade büyük bir kazan ve dağın içinde oyulmuş olup Fırtına deresine ulaşan garip bir yol bulunur. Hamşen'de Elavit ve Haçevan adlı iki çayı çeşitli ağaçlar ve Ermenice adlı muhtelif nebatla dolu muazzam ormanlar vardır. (Saatçi 2008, 7)

Levon Haçikyan'a göre ise *Hemşin Gizemi* adlı kitabında söylediği gibi Hemşin'de Ermeni egemenliğinin kesin tarihini belirlemek için en güvenilir kaynağın Gevon'dan bize ulaşan verilerdir. Bu 7. yy kaynağına göre, “Arap diktatörlüğü altında inleyen Ermeni halkının ekonomik ve hukuksal durumu özellikle 788-790 tarihlerinde, Ubeydullah İbn-al Mahdi adlı *vostikan* ile onun vekaleten atadığı beterin beteri Süleyman'ın yönetimi yıllarında çekilmez olur.” Bunun sonucunda Hemşinliler binlerce yıllık yurtlarını terk edip başka ülkelere göç ederler. (Haçikyan 1996, 13)

Saatçi, Sebahattin Arıcı'nın “Dampur Tarihi” isimli çalışmasından alıntılarla Hemşinlilerin kökenleriyle ilgili bilgi karmaşasına netlik kazandırmaya çalışır. Arıcı, son zamanlarda Ermeni ve yerli siyasi tarih yazarlarının Hemşenliler hakkında belirttikleri ana bilginin; Amaduni göçü içinde yer almış ve Amaduniler olarak ilk yurtları olan Horasan'dan kalkarak Hamadan'a (İran), Hamadan Ayrarat bölgesine (Ermenistan), oradan da 600 yıllarında Çoruh boylarına ve Rize'nin yükseğine yerleşmiş olan topluluk olduğunu belirtir. Amadunilerin Hamadan'dan kuzeye çıkıp İran'ın bu bölgesine de yayılmış olmaları olasıdır.” (Saatçi 2008, 15)

Saatçi, Arıcı'nın Hemşenlilerin 620 tarihinden evvel Hemşen'e geldiklerini ve

Dampuru kurduklarına inandığını belirtirken, Türklerin Hemşen bölgesine gelişleri içinde 577 tarihini baz aldığını söyler. Bunun sebebini ise Jüstinyen'in Sasani saldırısından önce savaşçı Avarlar'ı bu tarihte getirerek Doğu Anadolu ve Karadeniz'de yerleştirmiş olmasına bağlarken, 620 yılında bir şamanın başkanlığında (Hammasey ya da Hamma), Emşen – Emşing halkının geldiğini bir görüş olarak ileri sürdüğünü belirtir. Sonuç olarak faydalandığı diğer kaynaklar ve bilgilerden Amadunilerin, Hamadan'a gelmeden önce, (Arikler ülkesindeyken) bu adla anılmadıklarını, tarihçilerin onlara saf bir ırk olmadıkları için toptan bir köken adı vermediklerini, toplu olarak Amadandan Ayrarat bölgesine yerleştirildikleri için kendilerine Amadandan gelenler anlamına gelen Amaduni sözcüğüyle adlandırmış olabileceklerini ifade eder. Bununla birlikte diğer iki seçeneğide vurgulayarak ataları olan Aman'dan dolayı kendilerine Aman-uni (Aman soyundan gelenler) denilmiş olabileceğini ya da Hemşinlilerin Horosandan gelmediklerini, Ermenistan'daki yerli Türklerden olabileceği gibi düşüncelerinden bahseder. (A.g.e 2008, 16)

1966 yılında çalışmalarına başlamış olan Grasnotar'ın, deniz kenarındaki Lor köyünde *Hemşinlinin Sesi* adlı edebi bir topluluğun çıkardığı üçüncü kitapta Hemşin'in neresi olduğu, Karadeniz'in kuzeydoğu sahillerinde yaşayanlara neden Hemşinli dendiği, onların Trabzon'un değişik kasabalarından ne zaman göç ettikleri ve onlara neden bazen Trabzonlu, Ordulu, Ünyeli, Çarşambalı dendiği araştırılmıştır. Burada belki de Van Krallığının kralı ikinci Sartur döneminde (İ.Ö 764 -735) Karadeniz'e doğru yol yapılmaya başlandığından bahsedilir. (Vartanyan 1989, 9)

“Kale Kapısı üzerindeki yazılardan onun iki defa Golha (Golhita, Goğkis) taraflarına akınlar yaptığı yazılıdır. Golhita'nın birleşmesi (İ.Ö. 750-748 yıllarında) meydana geldiği sanılmaktadır. İ.Ö. 520 yılında Ermenistan'ın iki bölgeye ayrılmasından sonra tarihçi Herodot'a göre, 13. olarak adlandırılan bölgeye, tahminen Ordu'dan Termeton

nehri, Karadeniz'in güney sahillerine kadar bu topraklara girdikleri yazılıdır. Termeton'a eskiden Araks denirdi. Çok ilginçtir, Sinop limanına Armene denmektedir.” (Vartanyan 1989, 10)

Hemşinlilerin Orta Asya'dan Kaçkar dolaylarına gelerek yerleşmiş olduklarına dair çeşitli kaynaklar vardır. Bunlara örnek Yonca Saatçi'nin Muzaffer Arıcı'dan aktardığı şu sözlerdir:

“Orta Asya'nın Altay dolaylarından (Orta Asya'nın büyük bir bölümünün adı olan Horasan'dan), göç eden Türkmen Oğuzlar, güney-batıyı takip ederek, uzun zaman ve birçok zorluklar neticesinde, komutanları Hamam Bey önderliğinde Kaçkar dolaylarına gelerek, 620 tarihinde Hemşin Bölgesini kurmuşlardır. Türkmen Oğuzlar, Orta Asya'nın Horasan bölgesinden, kuraklık nüfus yoğunluğu ve arazi kıtlığı gibi nedenlerle, M.Ö. 250 tarihinde göç ederek Hamadan dolaylarına geldiklerinde, o yörede Parth İmparatorluğu yeni kurulmaktadır. (M.Ö. 247) Parth İmparatorluğu Arsaklılar sülalesinden olup, kurucuları da Arsakes'tir. Parsaklılar ülkesinin halkına “Parthlar” denmektedir. Kendilerini Türkmen saymaktadırlar. Dede Korkut Oğuznamelerinde bunlar Eski Oğuz olarak geçmektedirler. Sakalar gibi atlı ve savaşçı bir topluluktur.” (Saatçi 2008, 9)

Aliye Alt ise Hemşinlileri baştan Ermeni olarak kabul edip, *Hemşin Ermenileri* adlı kitabında Hemşinlilerin Horasan'dan Hamadan'a göç etmiş olduklarından bahseder.

“Horasan eskiden, Uzak Doğu ve dev İran İmparatorluğunun diğer bölgeleri arasında kültürel ve bilimsel geçiş yolu sayılıyordu ve tüm zamanların en büyük kütüphanesi ve satranç figürleri gibi inşa edilmiş olan “Neyşapur” kenti, aslında Hemşin-Ermenilerinin ilkin yaşadıkları bu bölge gelişkin sosyo- kültürel geçmişi için bir işarettir. Eskiden Mezopotamya'nın başkenti Hamadan (Ekbatana) tarihsel olarak İran'ın batısında çok önemli bir kentti ve bu kent de aynı şekilde gelişkin bir kültürel

geçmişe sahip olup birçok gezgin, ozan, yazar ve her branştan bilim insanı için bir çekim merkezi konumundaydı.”(Alt 2005, 24)

Yonca Saatçi tezinde Kirzioğlu'nun açıklamalarına dayanarak Hemşinlilerin atalarının Horasandan Arsaklılarla birlikte Amadan (Hamedan) bölgesine geldikleri belirtirken, *Altaylardan Kaçkarlar'a Hemşin* adlı kaynağa dayanarak ise Türkmen Oğuzların Hamadan bölgesine geldiklerinde o yörede Parth İmparatorluğunun yeni kurulmakta olduğuna değinir. (Saatçi 2008, 9)

Vartanyan Hemşin'in yerini açıklarken Rize ve Atina (Pazar ilçesi) ufak limanları arasında, Ermenilerin Barğaryan sıradağlarının doğu yataklarında olduğunu anlatır. “Barğaryan sıradağları eskiden beri Ermenilerin yaşadıkları yerlerdi, tehlikeli zamanlarda Ermeni prensleri oralarda saklanırlardı.” 8 yıl Trabzon'da yaşamış ve eğitimini orada almış olan Anania Şiragatsi'ye dayanarak “Avarayr muharebesinden sonra birçok komutan ve asker bu sıradağlarda saklanmış ve Perslere karşı çatışmaya devam etmişlerdir. O zamanlarda 654 yıllarında Ermeni prens Teotoros Rşduni Trabzon'u fethetti” der. (Vartanyan 1989,11-12)

Bazı tarihçiler Hemşinlilerin Arap iktidarı dönemini anlatırlarken Aliye Alt *Hemşin Ermenileri* kitabında Hemşin- Ermenilerinin ilk yerleşim yerlerine bir geri dönüş yaparak, Hemşin Ermenilerinin tarihsel olarak başlangıçta Horasan'da, yani Pers bilimi ve kültürünün odağında olup daha sonra İran'ın kuzeybatısındaki “Hamadan” bölgesine göçtüklerini anlatır.

“Pers İmparatorluğu, Sassani-hanedanının kaba kast hükümleri ve yüksek tutulan şahsi ve toprak vergileri nedeniyle köylülerle emekçilerin gelişen hoşnutsuzluğu dolayısıyla iç birliği ve büyük imparatorluğun destabilizasyonuna yol açan sosyal antagonizmalar ve huzursuzluklar yaratır. Bundan kısa bir süre sonra, M.S. 656 yılında Araplar İran'a

saldırarak merkezi hükümet erkini devralır, kütüphaneleri yakıp yıkar ve tüm ülkede idari ilişkilerde Pers dilini yasaklarlar. Otuz yıl boyunca Pers dili resmi dil olarak önemini bütünüyle yitirir. Bu Doğu’da, Kuzey’de ve Kuzeybatı’da Arapların davranış biçimine karşı yoğun direnişler ortaya çıkmasına yol açar. Bu içteki gericilerin, yoksullaşmış köylülerin ve emekçilerin Araplar için mücadele ettiği ve Sassanid-hükümdarın ödenemez vergi tutarından kurtulma umuduyla onların inançlarını kabullendiği İran’da, yabancı egemenliğine karşı politik iktidar mücadelelerine etkiye bulunur. O zamanki toplum biçimi, alt tabakaların İslam inancını benimseyerek dinini değiştirmesinin nedenlerini ekonomik avantajlar ve kolaylıklar oluşturur.” (Alt 2005, 17)

Vartanyan tarihte iz sürerek daha sonraları bu topraklara tek tük yeni Ermeni toplulukların yerleştiğinden bahseder; o devirde yaşamış tarihçi (Ğ)Gevont’dan aktarır:

Arapların sürekli saldırılarından yorulmuş olarak Şabuh ve Hamam Amaduni, baba oğul prenslerin öncülüğünde 789-790 yıllarında yaklaşık 12.000 insan, kendi anavatanlarını terk ederek Barğar’ın doğu yamaçlarına ve ovalarına yerleşmiştir. Ermenistan’ın kuzey doğu taraflarındaki Goğ kasabasını takip eden Arap birliklerinin kılıçlarında çok insan can vermiştir ama sonunda Bizans hakimiyetine geçmiş olan Ermeni topraklarına yerleşmeyi başardılar. (Vartanyan 1989, 12)

Vartanyan Strabon’dan yararlanarak 11.yy’da Trabzon ve Parnakya’nın Küçük Ermeni Krallığına bağlı olduğunu söyler. Ayrıca, “İ.Ö. 1. yy’ da Karadeniz’in güneydoğu ve kuzey sahillerinde kral Büyük Dikran ile Pontus Kralı Mihrtad Evbador arasında yakın işbirliği vardı” demektedir.

Yonca Saatçi Haşim Karpuz’un *Rize* isimli çalışmasında Alexios Kommeneos’un Gürcülerden yardım alarak Trabzon-Rum Devletini (1204-1461) kurduğunu, bu dönemde Rize ve çevresinin Trabzon Devletine bağlandığını belirtir. Bununla birlikte bazı kaynakların bu dönemde Hemşin Bölgesinde bir Ermeni cemaatinin varlığından

söz ettiklerini ifade ederken Bizans döneminde Rize'nin iç bölgelerine Alan, Kıpçak ve Kuman olan Hıristiyan Türk Kavimlerinin yerleştiğini, Hemşinde yaşayan bu Hıristiyan Türklerin bir Ermeni mezhebine (Gregorian) mensup olabileceğini ifade eder. Ayrıca Akkoyunlu Türk Devleti zamanında (1350-1502) Rize'nin Güney kesimlerine ve Hemşin'e birçok Türk boyunun yerleştiğini belirtir. (Saatçi 2008, 12-13)

Yonca Saatçi bu tür savlara örnek vermeye devam ederek Remzi Yılmaz'ın 2003 tarihli *Hemşinin Tarihi Köklerine Doğru* isimli çalışmasından aşağıdaki bölümü aktarır. “Hemşin 1498'de fiilen Akkoyunlu fethi ile tamamen Türk yurdu olmuş ve 500 yıldır aziz vatanımızın güzel bir köşesini oluşturmaktadır. Belli bir tarih devrinde Ermenilerin yurt edindikleri de doğrudur. Ancak, kendilerinden sonra bölgeye intikal edip yurt tutan Türkmen kavimlerinin de Ermeni olmak gibi bir mecburiyetleri yoktur. Nitekim biz Homşetzi'ler zamanla Batı Hemşin'e gelerek oraları yurt tutmuşuz, vatan edinmişiz.

Rize Hemşin'e göç yoluyla gelen Homşetziler buraya Hemşinli olarak değil, Homşetzi olarak gelmişlerdir. Hemşin orada zaten vardı. Hemşin bir kavmi, bir halkı tarif etmiyor. Sadece yerel bir coğrafi yerin adıdır. Hemşin ismi zamanla genelleşerek tüm Hemşin'deki kavimlere, boylara verilen ad olmuştur. Hemşin'e pek çok Oğuz Boyları (Türkmenler) bölükler halinde gelmişlerdir. Bunlar Peçenek, Sakalar, Arsak, Partlar, Kumanlar, Çepni, Kıpçak, Akkoyunlu, Karakoyunlu gibi Türk Boylarıdır. Homşetziler'de bunlar gibi bugünkü İran'ın Horosan civarından göç edip gelen, asıl manası “Horasan Göçmeni Müslüman Oğuz Boylarından Bir Bölük” olan Türkmen Boylarıdır.” (A.g.e. 2008, 10)

Vartanyan, Hovnan Mamigonyan'ın tarihte iz sürüşünden alıntılıyarak anlatır: “Hamam Amaduni Dampur şehrine yerleşir, onun kuzeni Gürcü Vaşten prensi,

Araplardan askeri birlikler alarak Dampur şehrine saldırıp yıkar. Prens Hamam şehri yeniler ve Hamamaşen a dını verir, sonraları bu isim kısaltılarak Hamşen olur. İlk ismin uzun asırlar devam etmiş olduğunu 1506 tarihinde kopyalanmış el yazması dini kitaplarda tarihçinin bu kasabayı Hamamaşen diye anmakta olmasından anlarız.” (Vartanyan 1989, 13)

Levon Haçikyan ise Hemşinlilerin Arap boyunduruğuna karşı silaha sarılan insanlar olduğunu söyler.

“Bizans İmparatorluğu’nun kuzeydoğu ucundaki bölgeye Kalya (Ermenice - Khağtik) denir ve Ermenistan’dan gerçekleşen dış göç sonucunda oluşan Hamşen Ermeni toplumu bu topraklarda varlığını yüzyıllar boyu sürdürüp Ermeni halkının siyasal ve kültürel tarihinde hissedilen bir rol oynamıştır. Daha sonraki yüzyıllarda Hamşen dağlık bölgesinin geçit vermeyen vadileri Ermenistan’ın değişik bölgelerinden ve özellikle Hamşen’e sınır komşusu olan Yüksek Ermenistan bölgesinden göç eden yeni topluluklara da yurt olmuştur. Fakat Ermeni Hamşen’in asıl kurucuları, kuşkusuz Şapuh ve Hamam Amatuni’ler önderliğinde Arap boyunduruğuna karşı silaha sarılarak onları yenen ve kendilerine yeni bir vatan kazanan Ayrarat eyaletinin Aragatsotın ve Kotayk bölgelerinden gelmiş o yiğit insanlardır.” (Haçikyan 1996,15). *Hamşenagan* adlı kitapta ise, “Hemşinli Ermenilerin yanında” adlı bölümde bir zamanlar Ermeni topraklarının Karadeniz’deki ucunun Hemşin’e kadar dayandığı anlatılır, Hemşin Batum civarlarına benzetilir, 15. yy’ da Ani Krallığı yanındaki Ermenilerin Hayasa Krallığı hakkında yazara bilgi ulaştığı söylenir. “Ermeniler 3500 yıl önce Küçük Ermenistan ve Yüksek Ermenistan arasında ilk Hayaşa adlı devleti bu topraklarda kurdular.” (Hankatyan 1971, 7).

Vartanyan üçüncü kitapta son on yıllar içinde birçok din değiştirmiş Hemşinlinin Grasnotar'da Peloreçenski ve Abşeronski civarlarında yer değiştirdiklerini ve Hemşinli Kürt olduklarını söyler.

Vartanyan bu yörenin geçit vermez, ormanlık olması nedeniyle Amaduni Krallığının Hamamaşen-Hamşeni 7 asır boyunca koruduğundan bahseder ve akademist L.Haçikyanın tarihi birçok delilere dayanarak 15. asırda şu prenslerin adlarını verdiğini söyler; Arakel, Tavit, Vait, Veke, Tavit. İkinci Hemşin Krallığına Kostantinopolus'un alımından 30 sene sonra 1489'da Osmanlılar tarafından son verildiğini söyleyip Hemşinli XV. yy' da yaşamış ünlü düşünür ve yazarların adlarını sayar: Hovhannes Episkopos Hemşinli, XV-XVI yy yazarları; Asdvazatur, Garabet, Hovhennes, Haçatur, Hagop, Movses ve diğerleri. Bunların Hemşin, Haçkar, Koşdents, Hujga ve diğer yerlerdeki manastırlarda çalışıp ürettiklerini anlatır. (Vartanyan 1989, 16)

The Hemshin kitabında Hovann Simonian Osmanlı'nın zayıflamaya başladığı yıllarda, yenilgileri karşılığında 1699 yılında Karlofça anlaşmasını imzalamak zorunda kaldıklarına ve bunun Hemşinliler üzerindeki sonuçlarına değinir.

“Bu yıllarda azınlıklara, Yunanlılar ve Ermenilere karşı olan toleranssızlık artmış ve merkezi yönetimin Anadolu üzerindeki gücü azalmıştır. Bu dönemde Hemşin'den Müslümanlaşmamak için kaçıp Trabzon'a gelen Ermeniler, on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren merkezi yönetimin gücünün azalmasıyla tımarlı sipahiler derebeyliklerini ilan ettikleri için zulümlerle karşılaşmışlardır.”(Simonian 2007, 57)

Günümüze biraz daha yaklaştığımızdaysa Haçikyan 1843-1844 yıllarında Hamşen'den geçerek dikkate değer gezi izlenimleri yazan Alman bilim adamı Karl Koch'a dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü bu yörenin Voyvod adı verilen memurlar yönetiminde ve yarı bağımsız olduğunu belirtir. Yine K. Koch'un anlattığına

göre Hamşen sancağının merkezinde asıl Hamşen'den ayrı üç de derebeylik yer almaktadır. Bunlardan ilkinin merkezi Cemil köyü, ikincisinin merkezi Mapavra nehri kıyısındaki Ortaköy, üçüncüsünün ise deniz kıyısındaki Atena kasabasının iki buçuk saat uzağındaki Marmanad adlı köydür. (Haçikyan 1996, 19)

Simonian Malkahas'tan yaptığı alıntıda ise derebeylerinin Hemşin Ermenilerine karşı olan Müslüman toleranssızlığının bayrağını taşıdıklarını anlatır. "Hemşin Ermenileri, derebeylerin kendi kontrolleri altındaki topraklardaki Hristiyan varlığına tahammül etmemelerinden dolayı şiddetli zulme maruz kalmışlardır. Bu aşırı baskılara direnemeyen bazı Ermeniler din değiştirdi, diğerleri ise göç etti." (Simonian 2007, 57)

Vartanyan Hemşinli Kürtler'in varlığına değinir ve bu insanların torunlarının kendi soylarının varlığını araştırmak amacıyla seyahat ettiklerini anlatır.

"1984 ve 1987 yıllarında bu Hemşinli Kürtler tarihlerini, dillerini, milliyetlerini ve edebiyatlarını araştırmak amacıyla Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve diğer Sovyetler ülkelerini ziyaret ettiler. 1984 ve 1988 yıllarında da onların temsilcileri Erivan'ı ziyaret ettiler" (Vartanyan 1989, 6)

Vartanyan da yapmış olduğu bu ziyaretlerde 1900 yılında doğmuş olan Haki Koçanisen'le yaptığı görüşmede büyüklerinden duyduklarına dayanarak büyük dedesinin soyadını değiştirirse göç ettirilmeyeceği hakkında söz aldığı dinler. Büyük dedesinin 680 yıl önce 8 bin ailenin yaşadığı Ani Şehri'nde yaşadığını, deprem olup çocukları hayatlarını kaybetmiş olsa da, kalan yetimlerin değişik yörelere dağıldıklarını söyler. Onlardan Osmanlıların toprağına göçenlerin din değiştirip, dillerini unutmuş olduklarını fakat kendi dedelerinin topluca din değiştirdikleri için dillerini unutmadıklarını ve Hemşinliler'in bu Ani şehri vatandaşlarının bir devamı olduğuna vurgu yapar. (A.g.e.15)

Simonian Müslümanlaşmış Ermeniler hakkındaki somut bir örnekle devam eder ve Minas G. Gasapian'dan alıntılar. “Şimdilerde Ordu bölgesinde yerleşmiş olan Hemşin Ermenilerinin sözel gelenekleri derebeylerin kendilerini Ermeni köylerindeki düğünlere davet ettirmeleri ve kadınları kendileriyle dans etmeye zorlamalarıdır. Erken on sekizinci yüzyılda geçen bir olayda bir derebeyi bir kadına tecavüz eder ve bunun ardından genç Ermeni erkekleri tarafından öldürülür. Sonra mektup Ordu'ya ulaşır fakat bazıları kaçarken yakalanırlar ve hayatlarını kurtarmak için Müslümanlığa geçmek zorunda kalırlar. Bu anlatıya göre, Müslümanlaşmış Hemşinliler bu din değiştirenlerin soyundandırlar.” (Simonian, 2007, 59)

Saatçi, Siharulidze, Yuri ve diğerlerinin, *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri* adlı çalışmasından alıntılanarak Hemşinlilerin etnik kimliğine netlik kazandırmaya çalışmaktadır.

“Hemşinliler Çoruh batısında, yüksek yaylalarda, kıyı boyu Lazistan'ına bitişik bölgelerde yaşarlar. İşgal ettikleri topraklar Karadeniz'i iç bölgelere bağlayan önemli geçitlerden biridir. Hemşinliler Türkiye'de önemli derecede kalabalık, ilginç bir etno-inanç grubudur. Gerçek inancını dışa vurmayan kesimi saymazsak, Hemşinliler bugün resmen Sünni – Hanefi mezhebine bağlı Müslüman'dırlar.” (Saatçi 2008, 13)

Ermeniler arasında XVII – XVIII. yy. da yoğun biçimde İslamiyet'in tercih edildiğini vurgulayan Saatçi bununla birlikte XX. yy. başlarında Hıristiyanlığı ve Ermeni dilini koruyabilen kişilerin var olduğunu da belirtir. C. Palgrev'e göre, “Hemşin Bucağı Lazistan'ın yüksek dağlık bir bölgesini kapsar. İçinden Ortasu adıyla bir ırmak akar. Ortasu Irmağı Hemşin topraklarını baştan sona katettikten sonra Atina yakınlarından denize ulaşır. Bölgede en önemli yerleşim birimi Hemşin'dir. Hemşin Bucağında kalabalık bir Ermeni kolonisi oturur. Hemşin Bucağı çevresinde yaşayan yaklaşık 40

köy ve 20.000 nüfustan 17.000'i Müslüman, 3.000'i de Hıristiyan Ermenidir.”(Saatçi 2008, 13-14)

Vartanyan da bu savı destekler nitelikte bilgiler verir, 18.yy başlarında Hemşin’de yaklaşık on bin Ermeni olduğunu, yalnız Hemşin değil Karadeniz’in kuzey doğusunda da çok Ermeni yaşadığını söyler ve XVII yy’ da yaşamış Osmanlı tarihçi Münazım Paşa’nın şöyle itiraf ettiğini söyler: “Ermenistan’ın Karadeniz’deki limanı Trabzon’du.” (Vartanyan 1989, 16)

Vartanyan bu yüzyıl sonu ve özellikle XVIII. yüzyıl başlarında Hemşin Ermenilerinin felaketinin başladığını, Osmanlıların binlerden oluşan topluluğunun, ölümü göstererek onları din değiştirmeye zorladıklarını anlatır.

“Dinlerini korumak için verdikleri direniş sonunda çok ölümler olmuş ve Ermenilerin kanlı vücut parçaları Batum’dan Trabzon’a kadar, oralardan Ordu, Ünye, Samsun ve Sinop’a kadar, yüzlerce kilometre kendi yurtlarından uzaklaşmış olarak ortalığa saçılmıştı”. (A.g.e. 1989, 16)

Onların yalnız kendi dillerini değil, geçit vermez yaylalarda ve ormanlık dağlar arasında kendi varlıklarını da devam ettirdiklerini söyleyen Vartanyan, geçen yüzyıl başlarında Karadeniz sahillerinde dolaşmış olan din adamı Minas Vartabet Pjişkyan’ın Çarşamba kasabasına çok yakın Kurşunlu bölgesinde yaşayanlardan aktardığına göre; “Askere yazılan erlerin komutanı Ermeni bir prens onları idare etmektedir, kuvvetli insanlardı” diye yazmıştır. Vartanyan, Trabzon vilayetinin değişik bölgelerindeki prensliklerin ve yarı bağımsız aşiretlerin Hemşin Ermeniliğini devam ettirmekte olduklarını fakat onların yaşadığı kahramanlıkların anlatıldığı yazılı kaynakların göç yıllarında kaybolduğunu söyler. (A.g.e. 16)

Simonian ise daha ileri tarihler için; Bayburt ve Anadolu hinterlandını Pontus kıyısına bağlayan Trabzon'un doğusunda kalan Karadere'de Orta Çağ'dan kalma bir Ermeni popülasyonu yaşadığından ve burada üç tane kilise olduğundan bahseder. Tumayan'dan yaptığı alıntıya dayanarak ikinci bir göçün genellikle 16. yy.da Karadere'nin hemen güneyinde bulunan ve Ispir'e daha da yakın olan Bayburt'tan başladığına değinir. Bayburt'takilerle aynı olan Karadere'deki yer adlarının göçmenlerin yeni yerleşim yerlerine eski köylerinin adlarını verdiklerini gösterir nitelikte olduğunu söyleyen Simonian daha sonra Bilgin'e dayanarak Ermeni varlığının Osmanlı kayıtlarında var olduğunu, ön adların Merkul, Kirkor, Tomas, Asdor, Ovenes ve Mardaros olarak Mincano köyü ahalisi için listelenmiş olduğunu söyler. (Simonian 2007, 61)

Simonian tezini ilerletip T'umayian'dan alıntıyla, şiddet ve baskıdan kaçıp oraya yerleşen Ermenilerin derebeyler veya tımarlı sipahiler tarafından, (Karadere/Sürmene derebeyleri sonradan ortaya çıktıkları için), toprağı ekip biçmek veya kendi düşmanlarıyla savaşmak için davet edildiklerini anlatır. (A.g.e. 61)

Vartanyan Karadeniz Hemşinlilerinden öte Gürcistan Hemşinlilerinin nasıl ortaya çıktığını, bir grup Ermeni'nin yarı bağımsız hayata dayanamayıp kaçarak Karadeniz'in kuzey sahillerini yani Gürcistan'ı yurt edindiklerini belirtir.

“O zamanlar aşiretler arasında yaşayanlar kapalı bir hayat sürüp, dış dünya ile iletişim kurmaktan çekiniyorlardı çünkü Osmanlı İmparatorluğu, Hemşin Ermenilerinin yarı bağımsız yaşamına tahammül edemiyor, yıldan yıla onları yıldırma kuvvetlendiriyordu. 140 sene önce, 1849'da bir grup Ermeni küçük yelkenlilerle Osmanlı deniz kuvvetlerinin takibinden kurtularak Karadeniz'in kuzey kıyılarına varır. O yıllarda Şamil başkanlığında Çerkezlerin Rus muntazam birlikleri ile çarpışmakta idi

ve bir Rus-Osmanlı savaşının kaçınılmaz olacağından bahsediliyordu. İşte böyle kaotik bir devirde Hemşin Ermenileri küçük topluluklar halinde Novorosisk sahiline indiler.”
(Vartanyan 1989,16)

Çok gerekli bir sebep olmadıkça kimsenin böyle yelkenlilerle denize açılmayı düşünmeyeceğini ekleyen yazar bu konuda meşhur Amiral Lazar Serepryagov Nerses Aşdaragetsi’ye yazdığı bir mektuptan alıntılar.

“Novorosisk şehrini kurduktan sonra Türk tâbiyetinde olan Gregoryan Ermenileri Trabzon, Sinop ve hududumuza yakın yerlere yerleşmek için buraya geldiler”. Novorosisk’e 14 Ermeni ailenin ve 25 bekarın yerleştiğini, bu yerleşenlerin içinde Çerkez Ermenilerinin de olduğunu söyler ve bu dağlık bölgeye XV-XVI. asırlardan beri yerleşmiş olanların yanına yerleştiklerini, bu insanların zamanla Ermeniceyi unutsalar da, Hristiyanlığı muhafaza ettiklerini, 1839’da Ermeni halkını oluşturan bir şehir kurduklarını ve eski yıllarda yaşayanların hatırasına adını Armavir koyduklarını yazar. (Vartanyan 1989,17)

Simonian da nüfus artışı konusunu Bilgin’e dayanarak destekleyerek Yunanlıların ve Ermenilerin göçünün, 1553 - 1583 arasında Sürmene bölgesindeki âni nüfus ve köy artışının Osmanlı kayıtlarında rapor edilmiş olmasını açıklar nitelikte olduğunu söyler.
(Simonian 2007, 61-62)

Simonian daha sonra Bzhshkian’dan alıntılararak Karadere nüfusunun Bayburt’dan ve Hemşin’den gelenlerle çoğaldığını söyleyerek nüfus artışı tezini ilerletir.

“17.yy ’da Bayburt’dan gelen yerleşimcilere Hamshen bölgesinden gelen kaçaklar eklenince bölgedeki Ermeni nüfusu yükseldi. 18. yy’da Karadere’den kaçan göçmenler diğer Ermeniler tarafından Hamshenahayer veya Hemşinli Ermeniler olarak tanındılar

ve kendilerini onlarla bir tuttular. Bu yüzden sonradan gelenlerin diğerlerini asimile etmiş olarak sayıca daha fazla olmaları gerekir. Karadeniz kıyıları boyunca yer alan Ermeni kırsal bölgelerindeki Hemşinlilerin baskınlığının başka bir olası açıklaması da, Bayburtlu yerleşimcilerin kaçmaya zorlandıklarında, Hamshen Ermenileriyle birlikte batıya, Pontus'un diğer bölgelerine gitmek yerine Ermeni yaylalarına, güneye, kendi kökenlerinin olduğu bölgelere dönmüş olma ihtimalleridir. Doğrusu, Karadere mültecilerinin onda biri Bayburt civarından kaçmışlar.” (A.g.e. 62)

Vartanyan ise Hemşin ve Karadere Ermenilerinin Müslümanlaşma sürecini 1840-1850 yıllarında Hemşin ve Karadere civarında Osmanlı mollalarının baskısının artmasıyla açıklar.

“Onlar Ermenilerin kendi öz lisanlarından vazgeçemediklerini gördüklerinde, Ermenice yedi kelime söyleyen küfür etmiş sayılacak ve bir koyun tazminat ödeyecek. Onlar köyleri kontrol edecek adamlar göndermekte, ayrıca ev ev dolaşarak Ermenice konuşmayı yasaklamaktaydılar. Fakat Hemşinli kadınlar odunlarla mollaları köylerinden kovuyorlardı. On yıllarca Ermeni kilise adetlerinden uzak kalarak, papaz yüzü görmeyerek, imparatorluğun yoğun baskısı altında kalarak, sonunda onların bir kısmı kendi öz dillerini unuttular, yine de bugüne kadar Ermeni kökenlerini hatırlamakta ve Türklerden ayrıldıklarını göstermek için kendilerini Paş- Hemşinli⁶ saymaktalar (16-18.yy arasında Hemşin civarında yaşayan birçok Rum, Laz ve Gürcü din değiştirmişlerdir).” (Vartanyan 1989, 204)

Gürcistan'a göç etmiş olan Hemşinlilerin yerleşimi hakkında bilgi veren Vartanyan, Bzaduh'un şimdilerde Hemşin Ermenilerinin deniz kenarında sağlık merkezleri olan Pjetuh köyü olduğuna değinir ve bu köyden biraz yukarda, dağlar arasında Hemşin

⁶Bölgede bugün bu tanımlama “Baş Hemşinli” olarak kullanılmaktadır.

Ermenileri büyük bir yerleşim yeri olan Denkingan'ı (Şapsuğ) kurduklarını söyler. Buraya yerleşim tarihlerini ise 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra olarak verir. Bu tarihten sonra Hemşin Ermenilerinin yeni köyler ve kiliseler inşa ettiklerini, sadece Grasnotar civarında değil, Apazya kıyılarında da yelkenlilerini inşa edecek tersaneler kurduklarını ve 1870'lerde Türkiye'ye göç etmiş Apazların terk etmiş olduğu binalara yerleşip, köyler kurduklarını anlatan Vartanyan, "O tarihlerde Grasnotar (Yegaderinotar) şehrinde Ermeniler yaşıyorlardı. 1863'de okul, beş sene sonra da kilise inşa ettiler. Hemşin Ermenileri bu şehir ve civar köylerdeki Ermeniler arasında büyük bir bölüm teşkil ediyorlardı" der. (A.g.e. 18)

Saatçi, Hemşinlilerin Ermeni oldukları tezine antitez oluşturacak nitelikteki Mehmet Bilgin'in "*Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*" adlı çalışmasına değinir ve onun Trabzon'un fethinden ve bölgedeki Osmanlı hakimiyetinden bahsettiğini açıklar. Bilgin, Trabzon'un doğusundaki topraklara yerleştirilen ve bölgenin Türkleştirilmesine yardımcı olan Oğuz Boylarının varlığına dikkat çekmiştir. Eserde, Hemşin ile ilgili olarak verilen bilgiler arasında, İspir'in eski merkezi olan Numanpaşa köyü'ne günümüzde halk arasında "Hişen" denmesi fakat 17.yüzyıla ait kaynaklarda köyden Hemşin olarak bahsedilmesi de geçer. Son olarak Hemşen köyünün Celali isyanlarından sonra tahrip edilen İspir Sancağı'nın yeni merkezi olarak seçildiği ve bundan dolayı da Osmanlıca "şenlendiren" manasına gelen Hemşen isminin verilmiş olduğunu söyler. Yazar çalışmasında Hemşen Bölgesinde yaşayan halkın kökeninin Akkoyunluların Purnak Boyuna dayandığını ifade ederken, Purnak Boyunun bölge üzerindeki etkisinin ne derece önem taşıdığından da bahsetmiştir. (Saatçi 2008, 16)

"İspir Bölgesinde (Pazaryolu-Erzurum yolunun doğusuna düşen Koçun Boğazı denilen yerlerde) ve Furtuna Deresi vadisinde Ülküköy ve Aşağı Vice'deki koç heykelleri, Çamlıhemşin ve yaylalarında koyun yataklarının Purnek/Pornak/Pornag olarak

adlandırılması, 18.yüzyılda Hemşen'den Sürmene'ye göçmüş bazı ailelerin Purnaklıoğlu ismi taşıması ve 17.yüzyılda sakinleri Hemşen Bölgesinden gelerek Karadere Vadisine yerleşen Trabzon'un Araklı ilçesine bağlı Purnak (şimdi Taş geçit) köyü, Hemşen Bölgesindeki Purnak Boyunun varlığını tartışmasız bir şekilde ortaya koymaktadır.” (A.g.e.17)

Sergei Vartanyan ise *Hemşinli'nin Sesi* adlı kitabın üçüncü cildinde Trabzonlu Minas Pjgyan'ın 1818'de Karadeniz sahillerinde dolaşarak, din değiştirmiş Hemşin Ermenilerine rastlamış, ilk olarak “Ermeniler Hemşin'den gelmişlerdir, bugüne kadar adları, soyadları Ermenicedir. Bazı yaşlılar Hristiyanlığı biliyorlar, haça taparlar ve gizlice kiliseye yardımda bulunurlar” diye yazmış olduğunu söyler. Başka bir yerde ise şöyle yazmakta olduğuna vurgu yapar; “Hemşinliler yarı yarıyadır, çoğu dönmedir fakat Hristiyan adetlerini yerine getirmeye devam ederler, kiliseye yardıma devam ederler, herkes de Vartavar yortusunda kiliseye gider mum yakar, kendi atalarının ruhuna kurban keserler, hepsi de Ermenice konuşur.” (Vartanyan 1989, 201-207)

Simonian, Inchichian ve Tashian'a dayanarak bir çıkarım yapmakta ve “19. yy'ın başında Hemşin'deki az sayıda Hristiyanın, din değiştirmeler başladıktan bir buçuk asır sonra, Müslümanlığı başarmak için geçmesi gereken zamanı bize göstermektedir,” demektedir ve “Hemşin'de birçok köydeki Hristiyan varlığının ayrıca, Aşağı ve Yukarı Viçe ve Hala Dere'nin olası dışarda bırakılmalarıyla ki onlar çok daha önceden Müslamanlaşmış olabilirler, orta on yedinci ve erken on dokuzuncu yüzyıllar arasında karma bir nüfusu olduğunu göstermektedir” diye ekler. Nüfus dağılımının, yine de, bu dönem içinde değişiklik gösterdiğini söyleyerek Hristiyanların sayılarının aşamalı olarak azalması ve aksi olarak Müslümanların sayılarının artmasının, bununla birlikte, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki sınırın bir üçüncü kategoriden, *keskes* (Erm.

yarım-yarım) olarak bilinen gizli – Hristiyanlardan dolayı bulanık ve dinsel bağlamın bundan daha karışık olduğunu belirtmektedir. (Simonian 2007, 67)

Simonian Hemşinlilerin Vardavar ve Verapokhum'u kutladıklarını 1817'de bölgeyi ziyaret eden Bzhshkian'dan alıntıyla aktarır.

“Hemşinliler yarı-yarıyalar, birçokları din değiştirmişlerdir fakat Hristiyan geleneklerini devam ettirmişlerdir ve duaları kaçırmazlar; Vardavar'da [Hazreti İsa'nın görünümünün değişmesi] ve Verapokhum'da [Hz. Meryem'in Göğe Yükselişi] hemen hemen hepsi kiliseye gider, mum yakar, atalarının ruhları için kurban keserler; hepsi Ermenice konuşur.” (A.g.e. 69)

Vartanyan Hemşinli'nin Sesi kitabında bu yöreleri gezen Amerikalılardan Smith ve Tuayt'ın 1833'de Boston'da yayınlanmış seyahat notlarına değinmiştir.

“Yaklaşık 200 sene önce Müslümanlığı kabul etmişler, ancak bugün onlar Ermenice konuşmakta ve birçoklarının eşleri başka hiçbir dil bilmemektedir.” Vartanyan, Tumayan ve S. Hayguni'nin geçen yüzyıl sonlarında Hemşin Ermenilerinin bir kısmının din değiştirmiş olduklarını yazdığını ve S. Hayguni'ye göre 1700'de Hemşin'de yaklaşık 8-10 bin, Karadere civarında 5-6 bin Ermeni evi olduğunu, bunların 4-5 papazı olduğunu ve Karadere Ermenilerinin din değiştirme hikayelerinden ufak parçaların bizlere erişmiş olduğundan dolayı, bunlar sayesinde Hemşin'dekilerin de nasıl din değiştirdiklerini resmedebildiğimizi söyler. (Vartanyan 1989, 202)

Vartanyan Karadere'deki din değiştirmelerin derebeyi Curufoğlu Mehmet'le başlamış olduğunu ve Der Garabed adlı papazın Karadere Ermenilerini din değiştirmekten korumak için kahramanca karşı çıkışını bunun ardından öldürülen Der Garabed yerine

onun ismini devam ettiren başka papazların geldiğini ve gizlice senede bir Karadere'deki Müslümanlaşmış Ermenileri ziyaret ettiğini anlatır.

“Papaz Garabed'in ailesinden kurtulanlar Galafka köyüne yerleşirler, onun oğlunu aynen Der Garabed ismiyle papazlık yapması ve senede bir gizlice Karadere'de kalmış dindarlarını ziyaret etmesi için papaz seçerler. 1840 yılında başka aileden biri Der Garabed adıyla papaz tayin edilir ve öncekilerin görevini devam ettirir.” (A.g.e. 203)

Venedik'teki St Lazarus Manastırında Ermeni Elyazmalarının bulunduğu büyük katalogda, H. Barsegh Sargisian ve H. Grigor Sargisian tarafından yazılmış olan kaynaktan aktaran Simonian, Karin'den (Erzurum) bir örnek vererek Hemşinlilere ışık tutar.

“1775'de Venedik Mekhitarist rahibi Pogos Meherian, Karin'deki (Erzurum), aynı zamanda gezici bir esnaf olan ve vilayetleri gezerken kendi meşguliyeti için el yazıları satın alan, gönüllü bir papaz yardımcısına yetki verir. Müslüman bir ailenin evinde kalan gönüllü papaz yardımcısı bir Cumartesi akşamı biraz uzakta yanan bir lamba görür. Gönüllü papaz yardımcısına lambanın her Cumartesi akşamı, atalarından kalan *İncil* onuruna yandığı söylenir. Aile 60 sene kadar önce, 1715 civarlarında, ‘Türk [i.e. Müslüman] baskısı yüzünden’ zorla Müslüman olmaya zorlanmış. Kutsal el yazmasını gören gönüllü papaz yardımcısı – ki o bir İncil değil *Mashtots* ‘du (ayin kitabı) dokuzuncu veya onuncu yüzyılda kopyalanmıştı- onu satın almayı teklif etti, fakat sahipleri önce kabul etmediler, el yazmasını satmak istemediklerini söylediler, onu evlerinin bereketi sayıyorlardı. Daha sonra onları ikna etmiş olan gönüllü papaz yardımcısı el yazmasını satın almayı başarmıştır ve bu el yazması Venedik'deki San Lazzaro adasında Mekhitarist Manastırında saklanmaktadır. (Simonian 2007, 70-71)

Simonian dağlarda yaşamının Hemşinlilere bir çeşit özgürlük vermiş olduğunu, bu özgürlüğün, Hemşin vakasında açık bir Hristiyan topluluk muhafaza etmeye yeterli olamasa da, çeşitli Hristiyan ayinlerinin ve geleneklerinin din değiştiren gruplar tarafından, yarı- Hristiyanlar ya da ‘mükemmel olmayan din değiştirenler’, tarafından varlıklarını sürdürmek için devam ettirildiğini söyler.

“Diğer taraftansa, dağlarda yeni din değiştirmiş toplulukların, Müslümanlığı yarı-kalpli kabullenişleri ve kurallara uymanın hevesizliğiyle öngörülen kaidelerden uzaklaşmalarına izin verilmiştir. Bazı Hemşinliler iki veya üç çeşit dinsel davranış şekli geliştirmişlerdir. Müslümanlığa dair ritüeller kıyı bölgesini ziyaretlerinde artmış, köylerinde azalmış ve yazın çıktıkları meralarda tamamen kaybolduğu görülmüştür. Eşsiz, modern Hemşinli kimliğinin, kendi kendini yenileyen çeşitli Hristiyan gelenekleri (bu gelenekler kendi orijinal dinsel anlamlarını zaman içinde kaybetmiş olsalar da) ve dağlardaki yaşamın özgürlüğü olmasaydı, ortaya çıkmış olması kuşku götürürdü.” (A.g.e. 73)

Simonian gerekçeli ekonomik ve sosyal yer değiştirmenin yarattığı zayıflığın, benzer durumlarda, örneğin Gürcü, Laz (Lazuri) ve Yunanca konuşan Müslüman topluluklarda, atalarından kalan dile sadık kalmayı başarmalarıyla kapandığını söyler.

“Hemşinli ve diğerleri ise vazgeçmişlerdir. Dilin birincil olarak babadan değil anneden geçtiği ve göç faktörü de düşünülecek olursa, okula gitmeyip köylerindeki evlerinde kalan, Hemşinli kadınların Ermenice konuşmayı bırakmalarının sebebi açıklanamaz. Bu soruya verilebilecek cevap Hemşin’deki Ermeni dilinin kaybolmak yerine yer altına girmiş olduğudur.” (A.g.e. 73)

Simonian Atrpet’in Çoruh havzasındaki, Olt’i (Oltu) ve diğer yerlerdeki Müslümanlaşmış Ermeniler üzerine yazarken, Ajaria’daki Müslümanlaşmış Gürcülerin

dillerini korumayı başarırlarken, diğerlerinin dillerini kaybetmelerinden yakındığını söyler. Sonradan bu köylülerin Ermeniceyi Türkçe için kaybettiklerini fark ettiğini, “tonlamaları, telaffuzları, hitap etmeleri ve sözcük öbeği yapıları Ermenice gibidir, ve ayrıca onların konuşma diyalektinde birçok Ermenice kelime kullanılmaya devam edilmiştir” dediğini aktarır. (A.g.e. 79)

“Aynısı Hemşin’de olmuştur. Ermenicenin yerini alan yerel Türkçe diyalekt Ermeniceden ödünç alınmış birçok kelime barındırır. Bu ödünç alınmış kelimeler, genellikle duygusal olarak bağlanmış aktiviteleri yaparken kullanılır.” (A.g.e. 80)

Wolfgang Feurstein’ı Hemşin’deki dilbilimsel bağlamın Ermenicedeki belli başlı öğelerin yer değiştirmesinden öte, yeni bir ortama, Türkçe diline, aktarımının daha doğru bir ifade ediş şekli olduğunu yazmaya ittiğini söyler. (A.g.e. 80)

Yukarıdaki çıkarımları Çamlıhemşin ve Baş Hemşin bölgesinde yaşayanlar için yapan Simonian’a Vartanyan’ın yazdıkları destek olacak niteliktedir. Vartanyan, Hemşin’e yakın Hopa’da din değiştirmiş fakat Ermenice konuşan Hemşin Ermenilerinin sayısının çok olduğuna değinir ve Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında 16.03.1921’de yapılan anlaşma sonucu kararlaştırılmış sınırlar gereği şu köylerin bu tarafta kaldığını, (Kızıl-toprak, Carnal, Konio, Goriat, Avka veya Avkya - Sarp hudutu üzerinde) buralarda da din değiştirmiş Hemşinlilerin yaşadığını ve bu yörelerin o tarihlerde yukarıda yazılı anlaşma gereği meydana getirilmiş bağımsız Azarya devleti içine girdiklerini söyler. (Vartanyan 1989, 204)

“1944’de birçok din değiştirmiş Hemşinli cephedeydi. Stalin’in emriyle onların aileleri Kırgızistan ve Kazakistan’a göç ettirildi. Batum’da yaşamakta olan birkaç aile göç ettirilmedi. Diğerleri Kırgızistan ve Kazakistan içlerine dağıtıldı ve nüfus kağıtlarında milliyet hanesinin karşısına “Hemsil” yazıldı.” (A.g.e. 205)

Aliye Alt ise “Tarihin ve Bugünün Aynasında Hemşin Ermenileri” isimli çalışmasında Hemşin’i dil konusunda da iki gruba ayırarak anlatır. Bu iki grup “Hopa- Hemşinlileri” ve “Baş – Hemşinlilerdir.”

“Doğu Hemşinliler, Türkçenin yanı sıra, Batı Ermenice olan bir lehçe konuşurlar. Oysa Batılı Hemşinliler sadece belirgin bir Türkçe diyalekt konuşurlar. Hemşinliler dillerini Ermenice olarak tanımlamazlar, dillerini bu dilin konuşulduğu Gürcü coğrafyasına dayandırırılar. “Hemşince” veya “Hemşinlice” derler” (Alt 2005, 24)

Vartanyan ise Hemşinli soyunu çeşitlendirerek Kırgızistan’da Oşi ve Kazakistan’da Çampul yörelerinde birçok göç etmiş Kürt yaşadığını ve bunlardan bir kısmının diğerlerinden ayrıldığını göstermek için kendilerine Hemşinli Kürt dediklerini belirtir.

“Bu insanlar Türkçe konuşur ve bunlar da din değiştirmiş Hemşinlilerdir. Belki birkaç on yıl önce bu Kürtlerin dedeleri de Ermenice konuşuyorlardı ve Hemşinli Ermenilerdi. Onlar da 1944 yılında Azarya’ya göç ettirildiler. Oralarda 1926 yılında üç bin Kürt ve Kırgızistan’da az sayıda Paş-Hemşinli yaşıyordu. Onlar Müslümanlığı kanlı baskınlar sonucu kabul ettiklerini biliyorlar. Bazıları, kendi dedelerinin soyadlarını hatırlıyor. Buna örnek olarak büyük bir sülale olan Karaibrahimoğlularının oğlu İshak Karaibrahimof (doğum yılı 1888) eski soyadlarının Cermakyan olduğuna şahitlik ediyor.” (A.g.e. 205-206)

Simonian Vartanyan’ın Kırgızistan ve Kazakistan için söylediklerine benzer bir açıklamayı Benninghaus ve Alemdar’dan aktararak yapar.

“Hemşin aileleri, 1934’deki isim reformu kanunu kabul edilene kadar, Ermeni soyadları taşımaya devam ettiler, Apeloğlu, Arakeloğlu, Avedikoğlu, Kirkoroğlu veya Matoslar v.b. gibi.” (Simonian, 2007, 80)

Ermenice ön adların Hemşinli kadınlar tarafından 1890'larda kullanıldığına dair raporlar olduğunu da Piro'ya dayanarak söyleyerek, başka bir şaşırtıcı gelişmenin de, Hemşin'in veya Homshetsma'nın Ermenice diyalektinin, Hemşinliler olarak adlandırılan, Hemşin'in doğusunda Hopa bölgesinde yerleşmiş olan bir Müslüman topluluk tarafından konuşulmaya devam etmesi olduğuna değinir. (A.g.e. 80)

Vartanyan ise önce Karadeniz civarındaki Ermenilerin edebiyat ve kültürel faaliyetlerinin yükselişinin durmasını, Grasnotar civarı ve Abhazy'a olan göçü anlatır, sonra Hemşin Ermenilerinin 1923-1924 yıllarındaki dokuz aylık savaşların ardından son gemilerle Karadeniz sahillerinden ayrılıp karşı sahillere, Abazya'ya göç ettiklerini belirtir ve onların o yörelerdeki varlıklarını yayınlanan gazetelerle açıklar.

“1894-1895 yıllarındaki soykırım⁷ ve büyük felaket yıllarında Grasnotar civarı ve Abazya Ermenilerinin göçü büyük boyutlara erişmiştir. Trabzon Ermenileri kendi öz topraklarında vahşetle karşılaşp kan gölü içinde kalınca, edebi yükseliş durdu. Büyük felaketten önce 1908-1914 yıllarında Trabzon, Samsun ve Giresun'da birçok gazete yayınlanmaktaydı. Örneğin “Köylü”, “Temel”, “Mozak”, “Şamantağ”, “Bizak”, “Bondos”, “Petag”, “Doktor”, “Reklam”, “Okul” adları ile, ayrıca 155 okul, 145 manastır ve kilise, 21 tane de şapel mevcuttu. Asrımızın birinci on yıllarında Abazya'da şu Ermenice gazeteler yayınlanmakta idi; *Luys* (Işık: 1912-1913), *Nor Gyank* (Yeni Hayat: 1918), *Paros* (Fener: 1919), *Garmir Astğ* (Kırmızı Yıldız: 1920), sonraları da Ermenice haberler yayınlayan *Sovediski Bisadel Apazi* (1932-1935) gazetesi. Şoşi'de az sayıda da Ermenice kitap yayınlanmıştı. Apazya başkentinde Ermeni devlet tiyatro topluluğu, gençlik eğitim yeri, Ermeni yazarlar derneği, şarkı, dans, tiyatro toplulukları çalışmakta idiler. Apazya'nın değişik yörelerinde onlarca

⁷ Hamidian

Ermeni okulları açılmıştı. 1941 yılında bunların sayısı 128 idi.” (Vartanyan 1989, 205-206)

4. Gündelik Hayat ve Bir Taktik Olarak Masal

Bu tezin giriş ve metodoloji bölümlerinde belirtildiği gibi Hemşinlileri anlamak için De Certeau'nun gündelik hayat yaklaşımını ve strateji, taktik, kimlik ve hafıza kavramlarını temel alıyoruz. De Certeau'ya göre strateji, güçler arasındaki ilişkilerin ancak bir istek ya da erk öznesinin yalıtılabilir olduğu anda gerçekleştirilebileceği oyun ya da hesaplaşmadır. Ona göre strateji, bir mülkiyet olarak çerçevesi çizilebilecek bir mekanın varlığını ön kabul olarak benimser. (De Certeau 2008, 112) Strateji ancak erkin mekanında ortaya çıktığı ve kendine o mekanda bir alternatif çizdiği için yersiz yurtsuzdur. Ona göre taktik ise ne bütüncül bir projeye sahip olabilir ne de rakibini görünür, nesnelleştirebilir ve ayrı bir uzamda toparlamak olanağına sahiptir. Hamle üstüne hamle yapar. "Fırsatları" değerlendirir ve bunlara bağlıdır. Kazançlarını depolayabileceği, mülklerini çoğaltabileceği ve çıkışları öngörebileceği bir üsse sahip olmayan taktik De Certeau'ya göre kazandıklarını saklayamaz. Bu "mekansızlık" ona hareketlilik de sağlar. (A.g.e. 113)

Hemşin kimliği strateji ve taktikleri kullanarak gizlenmiş, fakat yeniden üretilmiş bir kimlik olarak önümüzde durmaktadır. Kimlik çevreyle, toplumla birlikte üretilen ve giyilen bir kıyafet gibidir. Hemşinliler kimlik sayesinde kendilerini korumayı, yeri geldiğinde "onlardan" yeri geldiğinde de "kendilerinden" olmayı başarmışlardır. Bunu, bu gün bazı durumlarda açık açık dile getirdikleri etnik kimlikleri, diğer durumlarda ise ulusal kimlikleri ve edindikleri dinlerini kullanarak var olarak, onlar üzerinden savunma yapıyor olmalarından görebilmekteyiz.

Hemşin meselesi bir kimlik meselesidir çünkü kimlik gündelik hayatta üretilir ve inançla ilintilidir. De Certeau insanların, inancın nesnelere özdeşleşmiş olduğuna inanıp bu nesnelere korunduğunda inancın muhafaza edildiğini varsayar ve ona göre

inanca yapılan yatırım mitten mite, ideolojiden ideolojiye ya da bir sözceden ötekine geçer. Ona göre inanç, bir mitten çekilir ve bunu neredeyse dokunulmamış ama kullanılmamış bir durumda, bir belgeye dönüşmüş halde bırakır. (A.g.e. 298) De Certau inancın nesnelere üzerinden muhafaza edildiğini savunurken, öte yandan Lefebvre ritim üzerine düşünür ve gündelik olanı, sürekli ortaya çıkan, sıradan olanı, incelenmeye değer kılanın tekrarlamalı hareket olduğunu söyler. Günümüz dünyasında “günlük hayatı uzaklaştıran” hareket tekdüze, tekrarlamalı harekettir. Tekrarlamalı hareketler, örneğin gündelik olarak yapılan uyumak ve yemek yemek gibi eylemler planlı hareketler olduğu için doğal düzeni taklit etse dahi onu ihlal eder. (Lefebvre ve Regulier 2005, sayı.191, 79-85). Lefebvre gündeliğin tanımını yaparken, “zaman kullanımı, günü küçük birimler halinde fragmanlara ayırmayı gerektirir” der ve gündeliğin esasını yakalamak için onun ritmine önem vermek gerektiğini söyler. Ona göre gündelik, geçip giden zaman dilimlerinden değil, bu geçip gitmelerin birbiri ardı sıra diziliminden oluşur: Onların toplamı değil, ritmidir. (A.g.e 79-85)

Gündelik olanda dışarda kalmayıp yine de istediğini yapmak için oluşturulmuş taktikler vardır. Bu taktikler insanlar tarafından özellikle yapılmayıp duruma uymak, hayatta kalmak ve kendini korumak için üretilmişlerdir. Hemşinliler de gündelik hayatlarının gerekliliklerini yerine getirirlerken, kullandıkları dil ve anlattıkları masal veya hikayeler yoluyla kimliklerini koruma yolları aramışlardır. Bruner, kimlik konularına gelindiğinde, içinden çıkılmaz şekilde beraber dokunmuş olan, otobiyografik hafızada hikaye anlatmanın gerekliliğinden bahseder. “Kendimiz ve başkaları hakkında kendimize anlattığımız hikayeler bizim ve başkalarının kim olduklarına dair hislerimizi ve onlarla kendimizi nasıl ilişkilendirdiğimizi belirlerler.” (Bruner 2001, 10)

İnsanların kendi otobiyografik hikayelerini veya en basit gündelik hikayelerini anlatmalarının sebebinin bu anlatıların altında yatan gizli anlamların varlığına işaret ettiğini söyleyen Bruner, folk psikolojik örüntülerin ayrılma noktalarının ego savunması, arketip olma ve içe dönüklük olarak yorumlar. Masalda ise anlatanın masalla bir sahiplenme ilişkisi kurduğunu, anlatıcının masalı ve bu yolla masalın da anlatıcısıyı sahiplendiğini görebilmekteyiz. Bruner bunu otobiyografi üzerinden açıklarken “bir anlatıcının, kahramanın şimdiki gelişimini anlatması daha sonra onun ismini paylaşan olagelmesidir” der. “Kahraman geçmişten bu güne öyle bir getirilir ki kahraman ve anlatıcı sonuç olarak birbirinin içine girip, tek bilinç paylaşan bir kişi olurlar.” (A.g.e. 28)

Brunner'in edebiyattaki yazar ve anlatıcı için söylediğini masalda da görebilmek mümkündür çünkü masal anonimdir. İlk anlatıcıyla sonradan anlatanlar arasında kimliklerin örtüşmesi gibi bir durum ortaya çıkabilmektedir. Son anlatan bu durumda hep dinleyenden sonra başkasına aktaran olduğu için ilk anlatanın dediklerini onun anlattığı gibi karşı tarafa geçirebilmek adına bir sembiyoz (örtüşme) durumu ortaya çıkmaktadır. Masalı anlatan kişi ise anlatırken kendini masalı yazan kişi konumundan uzaklaştırmaya çalışsa da anlatma/aktarma durumunun doğasından dolayı anlattıkça ve sonlara yaklaştıkça yazanla bütünleşmekten kaçamayıp tek bir bilinçle masalı anlatır. Hatta “gökten üç elma düştü” diyerek birini anlatana, birini dinleyene birini de oradaki herhangi birine vererek bitirir. Yazanla anlatanın kimlikleri birleşmiştir.

Masal geçmiş zaman kipiyle anlatılır ve anlatılan hikaye o andan çok uzak zamanlarda neredeyse zamansızlıkta geçiyormuş gibi yapılır. Otobiyografinin de genellikle geçmiş zaman kipiyle yazılmış olduğuna dikkat çeken Bruner anlatının sorun çözmediğini fakat anlaşılır olmaları için durumları konumlandığını söyler. Bunun psikolojik hallerin ve aksiyonların belli olan oyununu insanlar birbirleriyle etkileşim içinde

olurlarken ve ilişki kurarlarken genellikle bu ikisinin olması beklendiği için yapıldığına değinir. (A.g.e. 30-31)

Gündelik hayatta kullanılan iletişim yöntemlerinin en önemlilerinden birinin beden dili olduğu söylenebilir. Dilin konuşmasından çok beden dilinin ne söylediğinin önemli olduğunu, bu dilin altında kişinin düşünce ve duygularının yattığı görülebilir. Bu bilgiyi eskiden beri insanlar birbirlerini anlamak, karşılındakinin gerçeği söyleyip söylemediğini anlamak için içgüdüsel olarak kullanıyorlardı. Walter Fisher'a göre tüm sembolik hareketler hikayelerin parseli ve parçasıdır. (A.g.e.11) Bu fikir Jerome Bruner'in anlatının "halk psikolojisinin" içyapısı olduğu fikriyle benzerlik göstermektedir. Fisher'a göre "bir otobiyografik anlatının neden anlatıldığı konusu saklı bir şeyi ifade ediyor" olduğunun göstergesidir. (A.g.e.29)

Sohbet esnasında durup dururken kendimizle ilgili bir şeyler anlatmaya ancak derdimiz olduğunda, bir sorunu çözmek istediğimizde başlarız. Lefebvre ve Regulier bunu "bilinçaltımızın konuşma, açılma, rahatlama arzusu" olarak tanımlamaktadır. "Gündelik yaşamda herkesin aynı saatlerde birbirine benzer işlerle iştigal ettiğini fakat herkesin işini yaparken yalnız gibi olduğunu" söyleyen Lefebvre ve Regulier, (Lefebvre ve Regulier 2005, 79-85) gündelik hayattaki ritimlerimizin bizi birbirimizden uzaklaştırdığına vurgu yapmaktadırlar. Bunun da gündelik olarak konuşma, paylaşma ve rahatlama arzumuzu ortaya çıkardığını ve bunun geçmişin unutulmak istenmesinden dolayı paylaşılmasının Hemşinlilerde, masallar ve ağızdan ağıza geçen gerçek hikayeler yöntemiyle ortaya çıktığını görebilmekteyiz. Hemşinliler için de masal ve hikaye tekniğini kullanarak anlatma gereği duydukları şeyleri anlatmış, kendilerini açık açık olmasa da üstü örtülü bir şekilde ifade etmiş ve rahatlamışlardır denilebilir. Lefebvre ve Regulier'in eş zamanlılık için söyledikleri ve olayların tarihe havale edilmesi, gerçeği gizleyen bir yapı olarak önümüzde

durmaktadır. “Eşzamanlılık, sadece dramatik ya da trajik olanı başka türlü göstermekle kalmaz; zamanı maskeler ve art-süremliliği [diakroni] gizler. Bu sadece tarihi ve oluşumu etkilemekle kalmaz, ortamların ve ritimlerin, dolayısıyla ülkelerin ve insanların üzerinde de etkide bulunur. Eşzamanlılıkla ilgili yanlışlar ve sorunlar bunlardır: Her şey tarihe havale edilir, çünkü hep şimdiki zamanla ilgileniriz!” (A.g.e.79-85)

İnsanlar söz kullanarak konuştukları için buna dilsel üretim yani söylem diyebiliriz. Wittgenstein’in (1953) söylediği gibi “konuşmak, yazmak, dinlemek ve diğerleri dilsel oyunların ayrılmaz parçalarıdır”. Ona göre anlatının alt kategorilerini mitler, masallar ve peri masalları, doğal ve kurgusal hikayeler ve belirli tarihi, yasal, politik, dinsel, felsefi ve bilimsel metinler kapsar. (Brockmeier ve Harre 2001, 42-43) Hikaye anlatısını sınıflandırmanın başka bir çok yolu ve hikayelerin birden fazla anlamı vardır. Hikayenin veya masalın verdiği dersten öte karakterlerinin oluşum nedenlerine bakmak yani alt metin okumak o hikaye ve anlatıldığı zaman hakkında dinleyene bilgi verir. Bakhtin’e göre (1981, 1986) her hikaye ve her söz “çoğul seslendirilmiştir”, anlamı daha önce sayısız bağlamda kullanımından dolayı belirlenmiştir. Bakhtin buna söylemin “diyalojik ilkesi” derken onu, içsel bireysellikler arasılık olarak niteler. “Her kelime, ifade, dile getirme veya anlatı olası veya gerçek bu kelime, ifade, dile getirme veya anlatıların tüm konularını üstlenir.” (A.g.e, 46) Gündelik hayatta kullandığımız birçok söylem ve düşünce biz fark etmesek de kodlanmış gibidir. Hangi durumda ne tür tepki vereceğimiz karşımızdakinin bizden hangi tepkiyi beklediğini bildiğimiz sürece aynışır. Bakhtin, “Söylediğimiz, yaptığımız, düşündüğümüz ve hayal ettiğimiz her şeyde birçok alışlagelmiş söylem vardır. Rüyalarımız dahi büyük ölçüde hikaye tarzında düzenlenmiştir” der. (A.g.e. 47)

Kendimize dair bir hikayeyi anlatmak sadece içimizde tuttuğumuz bir gerçekliği dışarı çıkardığımız anlamına gelmez. Biz dünya ve kendimiz hakkında anlatılar yoluyla bilgi toplarız. Nasıl ki birilerine bir şey öğretirken biz daha çok öğreniyorsak aynı şekilde birine bir şey anlatırken veya otobiyografik bir anlatı yaparken kendi kendimizi öğreniriz. Freeman ve Brockmeier’in Bruner’den aktardıklarına göre “Anlatı temsiliyet biçimiyle değil fakat spesifik olarak gerçekliği inşa etmek ve oluşturmakla ilgilendiğimizi gösterir.” Hikaye, varsayımsal olanı yorumlayıcı akılla çözümleyerek gerçek hayatı inşa eden asıl ve olası görünümünün ortaya çıkmasını sağlar. Bunu diğer anlatı türleri; masal, destan, anı, vb. de görebilmekteyiz. Sonuç olarak her anlatı ekmek parçalarını takip ederek geçmişimizi bulmak için yürüdüğümüz yoldaki işaretlerden biridir.

Anlatı Hemşinliler için geçmişlerini bulmak adına ürettikleri bir strateji olmuştur. Ermeniler gibi Hemşinliler de üzerinde konuşamadıkları tarihlerini önlerine çıkan her fırsatta, insanların aklına bir ip ucu sokmak için masallarla, hikayelerle anlatmışlar, içlerini dökmüşlerdir.

Bir ölü için yapılan defin ve matem olmadan ölenin yakınlarının bu travmayı atlattıklarının mümkün olmaması gibi insanların da geçmişleriyle uzlaşmadan ileriye bakamayacakları gerçeğini ortaya koymamız gerekmektedir. Burada Freeman ve Brockmeier’in iyi hayat fikrini ortaya atıp “otobiyografik süreç nasıl olursa olsun, yazılı, sözlü, birbirine bağlı, parçalar halinde vb. geçmişimizle uzlaşmayı aramaktayızdır” demişlerdir. (Freeman ve Brockmeier 2001, 75) İyi hayat fikrinin anlatının bütünlük derecesini güçlendirdiğine değinilir ve “insanların doğalarında bulunan hikayeleri ve kimliklerini ortaya çıkaran, dürüst anlatı”nın sadece harmoni oranını ve güzelliği göstermekle kalmadığı söylenir. Önemli olan “etik bağlılıkların

tutarlılığını ve derinliğinin” gösterilmesidir.(A.g.e. 75) Hemşinlilerin de masallarının ve hikayelerinin tutarlılığı görüştüğüm kişilerin anlatılarıyla eşitlenmektedir.

5. Pratikler: Gizlenme, Unutma ama Var Olma

5.1. Anlatılan Tarih

Doğu Hemşin bölgesinde yaşayan Hemşinlilerin hepsi Çamlıhemşin'den göç etmiş. Yaylada ve köyde konuştuğum herkes vatanlarının Çamlıhemşin olduğunu söylemekte. Çamlıhemşin bölgesinde uygulanan baskılardan kaçanlar sınıra daha yakın olan Hopa bölgesine kaçıp Ardahan'a yakın olan yaylalarda yaşayıp dillerini korumuş fakat dinlerini değiştirmişler. Hasan, Hopa'daki Başoba köyünde kendi ailesinden üç kardeşin kaldığını söyleyip göçün sebebini detay vermeden savaşlar olarak gösterip Hemşinlileri göçmüş oldukları için sanki sürekli göçebe yaşayan bir halk gibi gösterip "göçebe Hemşinliler" tanımını kullanıyor.

"Biz de Çiçekli köyünde kalmışız İkizdere'nin. Biz burada 3 kardeşiz. Her kardeş kavim diyelim ki biz üç kardeşiz. Savaşoğulları, Musluoğulları, v.b gibi bunlar değirmen yaptırmışlar. Bu kardeşlerden kim ne zaman isterse gider o değirmeni kullanır. Bu köyün bu tarafı üç kardeşdir. Bu kardeşler de üçe bölünmüştür. Üç kardeşin bir kardeşinin sadece bir kardeşi burada kalmış sonra o kardeşin de bir çocuğu göç etmiş. Şu dağın dibindeki toprakların hepsi Lazlarıdır. Bu savaşların getirmiş olduğu, korku, kaçma, göçebe yaşamdan ve hayvancılık yapan insanların ellerindeki hayvanları korumak için doğal olarak savaş olmayan yerleri tercih etmişlerdir. Hemşinliler özellikle böyledir. Biraz bu ağıt kültürünün geliyor olmasının nedeni de çok eziyetler çekmiş olmasının kaynağıdır çünkü hiçbir şekilde savaşmamıştır. Hep kaçmıştır ve ezilmiştir. Her savaş sonucundaysa bunların koyunları... Özellikle bu Hopa Hemşin bölgesinde göçebe Hemşinlilerin yaşadıkları tarihi olgudur. Mesela Göle kentini Hemşinliler oluşturmuştur. Göle'de kent yokken ilk yerleşenler hemen hemen Hemşinlilerdir. Göle Ardahan'da, eskiden Kars'a bağlıydı. Şimdi Ardahan oldu orası. Oradaki köylerin isimleri de Hemen hemen eski Hemşince köy isimleridir. (Eski Hemşince diye bir dil olmadığı için Hasan'ın değinmek istediği dil Ermenice fakat bunu açık açık söyleyemiyor) Koremen gibi mesela Kosik diye bir yer vardır. Kosik aynı zamanda Ardahan bölgesinde Ermeni öncülerinden birinin adıdır. Kosik diye bizim yaylanın sahibi varmış mesela o dönemde. Hani bütün bunları düşündüğümüz zaman o dönemde savaşlardan kaçarken Kafkasya'ya gidiyorlardı bu Hopa Hemşinliler." (Hasan, 45)

"Hani bütün bunları düşündüğümüz zaman" diyerek Hemşince ve Ermenice isimlere değinen Hasan yine genel bir tanım kullanarak Hemşinlilerin savaşlardan kaçıp Kafkasya'ya gittiğini söyleyip Lazlar'ın Hemşinlileri neden o bölgeye buyur ettiklerini anlatıyor:

“O dönemde de Osmanlı’nın sınır boyları güvenliğini hep Lazlar sağlıyor burada. Onlar buranın muhafızı ve ahalisiydi aynı zamanda. Bu bölgeden geçiş yaparken bizimkiler genç nüfusla geçiş yapıyor ve göçerlerken de hani siz buradan gidiyorsunuz, koyundu, süttü, etti, peynirdi, yağdı falan geçerken biz size bir tane kuzuya şurada elli dönüm arazi verelim. Bir bakır kazana yüz dönüm arazi verelim gibi sembolik rakamlarla Hemşinlilerin burada toprak sahibi olmalarını sağlamışlar. Aslında burada iki şey düşünülebilir. 1. Ekmekti, peynirdi, yağdı, etti, hani geçim kaynağıydı, bir rahatlama biçimi olarak da Hemşinlileri burada saklamış da olabilirler. 2. Lazların her üç çocuğundan biri askere alınırdı, çok gerektiğinde de ikincisi de alınır. 16 yaşına kadar bu çocuklar askere alınırdı. Sırf bu genç nüfus burada kalsın, kalırlarsa bunların çocukları da alınır, bizim çocuklarımızın da bir bölümü yerinde düşüncesiyle istemiş olabilirler. Hani savaşa giden geri dönmüyor. Bunlar da genç nüfus, burada bir tabiiyete ait olmadığı için gidiyor. Çoban dediğin 18, 20 yaşında adam gidiyor koyun peşine. Ya burada demişler, işte bu tarla senin, şu bahçede biçim yapılmış. Bu ev burada yapılmış. 160 senelik evdir. Hemşinlilerin burada toprağa bağlı olarak bizim patzğa denilen Baraka tipi küçük evlerden çıkıp şu evi oluşturmaları 160 senedir. Hemşinlilerin burada olma süresi 210 senedir. 210 sene önceki Lazlar buraya Hemşinlileri buyur etmişlerdir. Lazlar burada yaşamıyor.”(Hasan, 45)

Lazların bir “art niyetle” Hemşinlileri buraya buyur etmiş olduklarını ilk seferde açıkça anlatamayan Hasan görüşmemizin ilerleyen evrelerinde bize Lazların o zamanlar nasıl düşünmüş olabileceklerini daha açık bir dille ifade ederek, Hemşinlilerin toprağı ekme, biçme ve korumadaki ustalıklarını anlatırken Müslümanlaşmanın evrimini zaman içinde tamamladığını çekinmeden söylüyor.

“Burası Lazların toprağı. Açık alanları var. Ekiyorlar, ayı yiyor, yaban hayvanlar yiyor. Kendilerinin de hemen karşı tarafta kocaman kocaman köyleri var. Şimdi doğal olarak onlarda bir dayanışma, bir paylaşımı göz önünde bulundururken menfaatleri olabileceğini de düşünüyorum. 1. Hakikaten yiyecek ve içecek babında hayvancılığın burada gelişmesini istemişler. Başgün’e şimdi gitsen 200 haneli köydür. Toplasan 20 tane inek bulursun. Diğerleri köy kentliliği kültürüne sahiptirler. Köyde bile efendidirler. Bir dönem 1945’lere kadar bizimkiler buradan gitmiş oradaki boş arazileri de ekmişler. Her gece (*Goğuş bedenuş – goğoptel* Ermenice soymak) denilen yaban hayvanlar zarar vermesin diye gece beklemeleri yapılmış. Bu gece beklemeleri sırasında da onlar bir dönem buraya gelmişler ki burada da vergilendirme yapılmış. Lazlar 2/3, Hemşinliler 1/3 olmuş. Daha az vergi vermişler. Hemşinlilerin önce çocukları askere alınmamış. Sonraları özellikle 1850’den sonra alınmaya başlanmış. Önce insansız bölge insanlaştırılmaya çalışılmış sonra askere alınmış. Müslümanlaşma da evrimini buraya gelinceye kadar tamamlamış. Hani doğal olarak burada hayat sürmeye başlayınca o zaman üç erkekten birini askere almışlar.14, 15 yaşlarında olmaları birşeyi değiştirmemiş çünkü aynı zamanda onu getirip eğitiyor. Böyle eğitilmiş çocukların aileleri de var. Mesela Eyüpoğullarından yine bizim Calcioğullarından çocuk yaşta alınıp devlet kademelerinde yetiştirilmiş, sonra bu bölgeye sürülüp yetki verilmiş. Sınır boylarında özellikle Lazlar tarafından seçilen Hemşinlilerden oluşan muhafızlar olmuş. Hatta 1840 bilimum tahrir defterinde bu isimler kayıtlıymış. Orada Kostikoğlu Mustafa diye isimler var. ”

Momi kısa filmini çekerek dikkatleri Hemşin üzerine toplamış olan Özcan Alper’le Talin Sucuyan’ın yaptığı söyleşide Alper Hemşin’in coğrafi ve sosyal konumunu anlatırken doğu ve batı Hemşin’in bölgelerini tanımlamakta “Batı Hemşin: Rize, Fırtına kıyısında yaşayan Hemşinliler ve yükseklerde yaşayanlar. Doğu Hemşin... Doğu Hemşinliler Hopa ve Borçka’da yaşayan Hemşinliler.” Doğu Hemşinlilerin köylerde kendi aralarında Hemşince konuşarak dili koruyabilmiş olduklarını söyleyen Alper, “Bunun da nedeni 1945’lere kadar, Sovyetler Birliği ile sınırların açık olması. Yazın burada hayvanlarını otlatıp kışın da Batum, Gürcistan, Soğumi bölgelerinde bir yaşamını sürdürüyordu halk. Kent yaşamına fazla bulaşmadıklarından dillerini koruyabilmişler” diye anlatmakta. (Sucuyan 2001, Bianet)

Bilbilan Yaylasın’da görüştüğüm Ahmet ise yaşlılarından duyduklarını şöyle anlatmakta ve kendisine göre bir çıkarım yapmaktadır:

“Bizim Hemşinlileri Batum’dan aldılar taa... Kırgızistan’a kadar sürdürdüler. Oradaki rejime karşı gelen bizim Hemşin toplumuydu. Bizim Hemşinlileri Gürcistan’a gelmeden yollarda attılar ama şimdi şimdi ortaya çıktı. Rusya’ya Batum’dan gelmişler Hemşinliler. Hopa - Batum beraber diler çay⁸ yoktu Osmanlı döneminde. Ben şimdi Batum’a gittim. Orada bir otel yapılıyordu. Adam “bak bu evler Hemşinlilerin” dedi. Batum’a varmadan Göye’de evleri var. Gürcüler talan ettiler gittiler. O zaman yani ben diyorum Ermenileri de aynı Hemşinlileri sürdürdükleri gibi sürmüş olabilirler. Yani Ermenileri diyorum, Rusya’da diyorum.” (Ahmet, 52)

Çamlıhemşin’deki Ortan Köyünde görüştüğüm Safiye Makrevis köyünün adının neden Makrevis olduğunu bilmiyor. Genellikle isimleri ardından bir de lakapları olan Hemşinliler bunun neden böyle olduğunu sorgulamıyorlar. Şimdilerde adı Küşüve olarak bilinen köyün de asıl adının Çüsuva olduğunu söylüyor. Ayrıca Ermenice’de manastır anlamına gelen *vank* kelimesinin Ermenice olduğunu biliyor. *Vank* Çamlıhemşin’de bir yerin adı. “*Ğazina*- hazineymiş. İyi toprak varmış Hantsel dağda. O topraktan kiremit yapılmış. Orası toplanıp işe gittikleri veya toplanıp oturdukları

⁸ O dönemde henüz bu bölgelere çay ekilmiyordu.

yer. Eskiden Ermeniler varmış da buradan kovmuşlar. Cehennem olup gitmişler” diyerek geçmiş kurgusu yapmakta.

Çamlıhemşin’de genel kalıp ve hayat algısı “Müslüman” Türklüğe yakınken, daha çok okuyan Gülsün (65) ise Safiye’nin (65) tamamen tersi bir yaklaşım içinde.

“Erzurum’un birçok köyü Hemşinlidir. Yusufeli’nde Makrevis ve Samistal köyleri var. Artvin’den Yusufeli’ne giderken İspir’e geçmeden *Madur* yeri var” diyor (*madur* - Ermenice göl). Hemşin’de birçok yer adının sonu *-çur* ekiyle bitiyor. *Çur* Ermenice su demek. Bütün bu yer adları da su kenarında. “Saleçur da İspir tarafında. İspir’i geçince az ilerde sola sapıp bir köprü geçip devam edince Göderçur’a gelmeden. *Punaglots* – İspir tarafında derenin girdiği yer (Ermenice *pnagel* - yaşamak). Keşiş *puhari* – içme suyu çıkan yer, Göderçur civarında. *Ğotunik*, zoğ diyorsun. *Zut* diyorsun sakıza. *Tzut* Ermenice sakız demek. Salkuna derler. *Ğenetçi* (tereyağ yapmak için sütün karıştırıldığı alet) – Anadolu Ermenicesi. *Orenkit* – Laz köyü.” (*Orenk*: Ermenice kural)

1800 ortalarında Rusya’dan pastacılığı öğrenmiş ve para kazanıp köye dönmüş olan tüm erkekler ellerindeki paralarla Hemşin’in tepe köyelerine altı taş üstü tahta olan konaklar yaptırmışlar ve tahtaları Ermenilerin *haçkarları*⁹ işledikleri gibi işleyerek kullanmışlar. O zamanlarda taş ve tahta ustalarının Ermeni olduğunu ve Ermenilerde Demirciyan soyadının çokça olduğunu düşünecek olursak bu Ermenilikle bağları olmadığı söylencesini temel doğru olarak kabullenmek güçleşmekte; aksine çocuklarını korumak için birçok detayı gizlemiş olan Ermeni ebeveynleri gibi Hemşinlilerin de bazı şeyleri gizlemiş olabileceklerini düşündürmektedir. Safiye, “Babamız rençberlik ederdi. Onun babası da demircilik yaparmış. İlhan’ın dedesinin dedesi demircilik yapardı. Bir tane demir cevheri çıkan bir demir ocakları varmış. Orada bir atölyeleri varmış. Demir dövüyorlarmış, diyor ve ekliyor “Dedemin dedesi Hemşin Deresi’nin ağastıymış. Bu evin altı hapishaneymiş. Niye değiştirsinler ki isimleri öyle kalmış” diyerek fazla sorgulamaya girmemeyi yeğ tutuyor. Civarda hiç

⁹ Haçkar, Ermenilerin mezar taşlarını haç şeklinde oyup, işlemelerine verilen isim. Haçkarlar Ermenistan’da kilise kapılarının üzerinde tahtadan oyulmuş olarak da görülebilmekte.

sinema olup olmadığını sorduğumdaysa; “Bu köyde sinema hiç olmadı. Çinçiva’da ortaokul vardı. Çamlıhemşin’de de vardı” diye cevap vermekte.

5.2 Tarih, Hafıza ve Masal

Çamlıhemşinliler kendi tarihlerini, dedelerinin Rusya’da pastanelerde çalışıp, pastacılığı öğrenip köylerine döndüklerinde kazandıkları paralarla, Çamlıhemşin köylerinde Rusya’da gördükleri gibi konaklar yaptırıp, ardından yeniden para kazanmak için büyük şehirlere pastacılık yapmaya, pastane açmaya göçmeleri oranında hatırlıyorlar. Sürekli olarak hatırladıkları şey ise acıları. Kadınlar köyde kalıp çocuklara tek başlarına bakıp, sonu gelmez bir gurbetlik karşısında hasret yaşamışlar. Doğu Hemşinliler (Hopa Hemşinliler) ise Çamlıhemşin’den göç etmiş oldukları için geldikleri yeri hatırlıyor, hatta dillerini korumak için göç etmiş olduklarını dahi söylüyor ve kendi aralarında Hemşince konuşuyorlar. 2010’un Ağustos ayında Hopa’nın Başoba köyüne yapmış olduğum ziyarette Hasan ve ailesinin Hemşincelerine Ermenice karşılık vererek onlarla anlaşabildim. Ramazan ayıydı ve Hasan da diğer herkes gibi oruç tutuyordu. Eşi tarafından iftar hakkında sorulan bir soruya Hemşince karşılık verdi. Ayrıca şunları anlattı:

“Çamlıhemşin’de benim geldiğim köyün adı Tecina, Pazar Hemşin köyü ama bu köyün birçok ailesi İkizdere’nin Başköy’ünden gelmiş. Bizim aletimiz tulum, tulumun atası kaval. Tulum buraya girince kimliği belli ettiği için çalınmaz olmuş. Biraz da fetva şeyleri işte, öbür dünyada yanarsınız, günahdır gibi. Bir defasında tulum çaldığımı bildiğimiz birinin çalmasını istediğimizde “Çalamam, ben Hacı adamım” demişti. Çalınca ne oluyor? “Öbür dünyada hesabını sorarlar” dedi. Dedim ki; Sen kimseyi eğlendirmeyeceksin, rakı, şarap falan yok deyince bunu mantıklı bulup çalacağını söylemişti. Bu köyde 100 kişinin kaval çaldığını biliyorum. Özellikle 60 yaşında hemen herkes öyle çok ustalıkla çalamasa da kendi sevdiği bir melodiyi çalabiliyor. Şimdi kavalın revaçta olması da bu Kazım Koyuncu’yla gelişen yerel kültürlerin değer kazanmasından. Köyde iki kişi tulum çalıyor. Hopadaki folklor sadece Hemşin horonu. Düğünlerde genelde Hemşin horonu oynanmış, diğerleri bozulmuş durumda. Çevrede Borçka, Ardanuş, Arşvin Hemşini var ama sonuç olarak bizim geldiğimiz yerde bir kültür vardı, o kültür hala devam ediyor.” (Hasan, 45)

Doğu (Hopa) Hemşin’de asimilasyonun hala sürdüğü tulum çalmanın belirli bir kimliği gösterdiği için dinsel olarak yasaklanmasından anlaşılıyor. Kimliğin eğitimle edinilen bir kelime olduğu düşünülecek olursa, postmodern dünyada bu konularda yazıp çizen

birisi olan Hasan “kimlik” kelimesini kullanarak üstü örtülü olarak Ermeni kimliğini kabul ediyor. “Gizli Ermenilik”ten Kemal Yalçın da *Sarı Gelin* kitabında bahsetmektedir. Ancak Yalçın gizlenmenin her durumda devam edemeyeceğinin örneğini verir. *Sarı Gelin*’deki karakterlerden Şirin senelerce Kürt olduğunu zannederek yaşamıştır ve bir gün 14 yaşındayken Ermeni olduğunu öğrenir. Büyük bir şok geçiren Şirin odasının kapısını kapatıp anne ve babasını görmek istemezken babası annesine “Sustuk sustuk da ne oldu? Beni benden gizlediler de ne oldu?” diyerek acısını ifade eder. (Yalçın 2006, 35)

Türkiye’nin birçok yerinde yaşanan gizli Ermeniliğin Çamlıhemşin’de de Hemşinliler özelinde eğlence ve horonlarda sergilenen davranış biçimleriyle görebilmek mümkün. Çamlıhemşin’deki bir köy düğününde atılan silahların sevinci göstermenin yanı sıra diğer köylere gözdağı vermek ve korkutmak için atılıyor olduğunu söyleyenler var. “Bizim de burada olduğumuzu bilsinler, onlara pabuç bırakmayız” türünde sözler söylemekte. Burada “onlar” özellikle Lazları ve diğerlerini temsil etmekte. “Onlar” söylemiyle kendilerini tanımlamaktalar fakat bu tanımlamanın ne olduğunu kendileri dahi bilmiyor, kendilerinden dahi gizliyorlar.

Hasan, Hopa Hemşin horonunun Çamlıhemşin horonuyla yüzde seksen benzerlik gösterdiğini söylüyor ve ekliyor:

“Adına Alike da denir. (*Alik* Ermenice – Dalga) Yaşlılarımızın oynadığı, bir de Şavşatlıların oynadığı Hemşin horonu tamamen Hemşin horonudur diye düşünüyorum. Çamlıhemşinlilerle akraba ilişkimiz yok ama ordan geldiğimiz köylerin isimleri ve hemen hemen aynı akraba isimleri orada devam ediyor. Bize burada kimoğulları diyorlarsa orada da kimoğulları var. Örneğin Ahmetoğlu diyor, orda da Ahmetoğlu var fakat savaşlar, göçebelik, bellek yitiminden dolayı akraba ilişkilerinde zayıflama olmuş durumda ama bu köyden çıkan insanlar “Şu dağın arkasında akrabalarımız var, çok yakın fakat biz tanımıyoruz” derler. Şu son 80 yıldır akraba ilişkilerimiz tamamen o durumda ama biliriz akrabamızdır. Cenazesi olur gitmeye çalışırız ama düğünü olur katılmayız mesela. Aynı yerden çıkmış dedemin kardeşinin de gidip de akrabalarını davet etmek aklına gelmez.”

Görüştüğüm kişiler Hopa Hemşin bölgesinde çocuklara masal anlatılmadığını, orada masal olmadığını söylüyorlar. Hasan “Kendilerine bir şey anlatılmayınca onlar da anlatmamışlardır. Özellikle anlatılmamış” diyor. Ermenicede masal ve tarih anlamında kullanılan ‘*badmutyun*’ Hemşincede sadece masal demek. Tarih için ‘*hinağtur*’ kelimesi kullanılıyor.

Hasan görüşmenin başında Çamlıhemşin’de dilden yana, Hemşin’de dinden yana tercih kullanarak asimile olduklarını söylüyor. Hasan’ın okuyan ve araştıran bir insan olduğu için onun tarafından yapılan böylesine net bir tespit oranın halkı tarafından garip karşılanmıyor. “Hemşin erkeklerinin çoğu Rusya’ya fıncılığını öğrenmeye gitmiş. İkinci kuşak fıncılar Hopa, Borçka, Şavşat’ta var. Pideci Hızır amca 1920’lerde Hemşin köylülükten ticarete geçmiş” diyor ve ekliyor, “Hemşinlilerle Ermeniler arasında 3 kopuş yaşanmış. Van’dan gelenlerde mekânsal kopuş, Osmanlılarda dinsel kopuş ve Cumhuriyetin yaygınlaşmasıyla dilsel bir kopuş yaşanıyor. Ticaretin yaygınlaşmasıyla tamamen dilsel. Ermeni alfabesiyle yazılmış Hemşince metinler, rahiplerin tuttuğu günlükler Kudüs’teki patrikhanede”.

İnsanın aklına birden bire bir masal gelir veya dilinden dizeler dökülür. Bu dizeler veya sıralı cümleler zaman içinde zihinde yerlerini bulmuş olsalar da kişi onları ancak dile döküldüğü zaman farketmeye başlar. Levi Strauss’a göre mitler insanda fark ettirmeden düşünce bulurlar. (Strauss 2002, 1) Tarihin oluşumunda yazılı olmayan, dilden dile aktarılan masallar vardır. Homeros’un *İliada* ve *Odisseia*’sı ve Hesiodos’un *Teogonia*’sı kendi dönemlerine ait eldeki tek masal niteliğindeki destansı tarih anlatımıdır. Bir şeyin doğru olduğu ispatlanmadıkça buna masal, efsane veya anlatı denilebilir. Tarih de masallarla anlatılır ve kişilerin öznel anlatımlarına dayanır. Yani ne kadar insan varsa o kadar çeşitli tarih vardır. “Uzamın her köşesi, her biri tarihsel oluşumu başkalarıyla karşılaştırılmaz bir biçimde toplayan sayısız bireyler saklar;

zamanın her dakikası, bu bireylerin her biri için, toplamda her birinin kendi işlevi bulunan fiziksel ve ruhsal olaylarla dolup taşar. Evrensel olduğunu söyleyen bir tarih bile, birkaç yerel tarihin yan yana getirilişinden başka bir şey değildir.” (Levi-Strauss 1984, 273)

Bir anlatı, bir anı anlatıldığı andan itibaren evrende bir tarih yazmaktadır. Pakize'nin anlattığı aşağıdaki hikaye kişiye özeldir fakat yaşandığı dönemin gelenek ve göreneklerini gösterir. Öznelden yola çıkarak genel bilgi verir.

“Eskiden gelinler evlendikten sonra pençkaplarını¹⁰ ne kadar uzun süre açmazlarsa aile o kadar saygın bir aile olurmuş. Ben evlendiğimde kayınpederimle birlikte bahçeye inmiş tarlada çalışıyordum. Kayınpederim bana bir şey sordu. Ben de pençkapım kapalı olduğu için cevap veremedim. Kayınpederim pençkapını indir de konuş, dedi. Ben de pençkabımı indirip konuştum. Sonra kayınpederim “Sana 50 lira vereyim de yine kapat” dedi. Ama ben “Bir kere açtım bir daha kapatmam” deyip kapatmadım. Bu pençkapın bir evde bir de köyde çıkma hikayesi vardı. Köyde de herkesle ayrı ayrı bozulmuş yani köyün ileri gelen erkekleriyle. Daha önce herkesle çıkarmıştım ama Dursun Dayıyla değil. Nemrut, kimseyle konuşmayan, sert bir adamdı Dursun Dayı. Bir gün köyde birinin kolu kırıldı. Bir koşturmacaydı gidiyordu. Dursun Dayı da benimle karşılaştı ve bana ne olup bittiğini sordu. Ben de pençkapım olduğu için el kol hareketleriyle olan biteni anlatmaya çalışıyordum. Bundan bir şey anlamayıp “İndir pençkapını da konuş” dedi. Ben de indirip olan biteni anlattım. Böylelikle ne evde ne de köyde bir daha pençkapımı kapatmak zorunda kalmadım.” Pakize'nin (65)

Bu kişisel tarih anlatısından sadece o dönemki yasaklardan birini öğrenmekle kalmıyor, eve gelen yeni gelinin mümkün olduğunca çok konuşturulmadan çalıştırıldığına da şahitlik ediyoruz. Her ne kadar Anadolu'nun her yerinde örtünmenin bir gelenek olduğu bilirse de geline dayatılan bu şekilde örtünmenin Hemşin köylerinde genç kadınlara hayatlarını gizlenerek yaşayacaklarının, fazla soru sormamaları gerektiğinin öğretilmesi, olarak da görülebilir. Soru sormak ve konuşmanın hoş karşılanmayacağını

¹⁰ Pençkap: Ağız bölgesini ve çeneyi örtmek için kullanılan eşarp, tülbent. Takan kadının kendinden yaşça büyük erkeklere karşı duyduğu saygıyı simgelediği için pençkap takılınca konuşulmaz. Hemşin başının ağzı da kapatılarak bağlanmasına verilen ad “pençkap takmak”. Hemşinliler, “hemşin başı” diye adlandırılan bir tülbent bağlama şekli kullanıyorlar. Siyah, etrafı beyaz boncuklu tülbent saç örtetek şeklinde takılıp üzerine renkli eşarp alnın önünde çapraz yapılarak başın arkasına doğru bağlanıyor.

anlayan gelin farkında olmadan yaşamında merak etmek ve sorgulamaktan geri duracaktır.

Bu gizem o dönem anlatılan masalarda da kendini gösterir. Çamlıhemşin masalları tarihte yaşayan insanların düşünce yapılarını, korku, kaygı ve inançlarını göstererek, sözlü ve yazılı tarih için kaynak oluştururlar. Masalların kullanılış sebeplerini ve masaldaki öğeleri tanımlamış olan Rus yazar Vladimir Propp'a göre masallar, bir yörenin kurallarını, korkularını, çıkartılacak dersleri, o civarda nasıl yaşanması gerektiğini, yazılı olmayan kültürel kodlarını, görgü kurallarını anlatır. Bunu gerçek üstü yöntemlerle yaparken gerçeği içinde gizler. (Propp 1995, 91)

Masallar bir toplumun büyümesinde, çocukların öğrenmeleri gereken şeyleri kendi üzerlerinden değil masal kahramanları üzerinden öğrenmelerini sağlamada önemli bir yer tutar. Büyükler masallarla çocuklara neyi yapıp neyi yapmamaları gerektiğini anlatırlarken masalların içinde çocuklara anlatılamayacak derecedeki geçmişten gelen acılarını gizlerler. Masallar mutlu sonla bitiyorsa dinleyen o masalın kahramanı olmuştur fakat masal, öğüt verici uyarıcı bir masalsa dinleyen o masalı anlatan, öğüt veren kişi olmuştur adeta. Bu noktada masalın dinleyenler üzerinde katarsis etkisi yaratan bir özelliği olduğunu söylemek yanlış olmaz. Masal bir defa anlatıldı mı bundan sonra masalda anlatılan konu herhangi bir yerde geçtiğinde dinleyenin aklına gelen ilk şey masalda anlatılanlar olacaktır, yani kişinin düşünsel referansı masal olmaya başlayacaktır. Masalın kişilerinin yaşının, cinsiyetinin, durumunun, taşıdığı özelliklerle dış görünümünün masala canlılık, güzellik, sevimlilik verdiğini, masalı çözümlemenin biraz da bu sevimliliklerden sıyrılıp özünü görebilmekten geçtiğini anlatan Propp, "Gerçek yaşamın kendisi de imgesel kişilerin yerini alan yeni ve renkli kişiler yaratır, masal çağdaş tarihsel gerçekten, komşu toplumların destansı şiirinden, yazından ve ister Hristiyan doğmaları olsun, ister bölgesel halk inançları, dinden

etkilenir” der. (A.g.e. 91) Masal Eskiçağ geleneklerinin ve törelerinin izlerini taşır ve ağızdan ağıza dolaştığı içinse yavaş yavaş dönüşüm geçirir.

Destanların dilinin bir ritmi olması gibi Lefebre’in gündelik hayatın içinde olduğunu söylediği ritim *masalda da vardır. “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde” diyerek masal zamandan uzaklaştırılır. Sonra pireler deve, develer tellal iken” diyerek masalı doğa üstü düzeye getirip, bu girişle “ister inan ister inanma” anlamına gelen bir dizi sözlerle masal anlatılır ve sonu da yine aynı doğüstülükle bitirilir.* Masalın hangi durum ve dönemlerde ortaya çıkmış olduğunu kavramak o masalın evrimini ve ortaya çıkış sebebini kavramamıza yardımcı olur. Propp, dinin önemine değinerek “Dönüşümlerin sebepleri genellikle masal dışında yatmaktadır ve biz masalın çevresel faktörlerini göz önünde bulundurmazsak hikayenin evrimini kavrayamayız” der. (Propp 2000, 53)

Hemşin bölgesinde zamanında bir çok masal anlatılagelmiş. Bunlardan yaylalarda anlatılanlar genellikle çocukları korkutup, esirgemek amacıyla anlatılan cadı veya cin masalları olmuş. Bunun yanı sıra onlardan o dönemin gündelik hayat olaylarını ve dinler arası sürtüşmeleri anlatan yarı masal yarı gerçek hikayeler de dinlemek mümkün. Hemşin’deki cadı masallarında, cin hikayelerinde ve cadıları kendi dışlarındaki mavi gözlü kadınlar olarak ilan etmelerinde korkunun bir fiksiyona dönüşmüş halini görürüz. Bunun yanı sıra korkuyu kendi üzerlerinden silkip cadıların üzerlerine atmış, oradan beslenerek yaşamış yani ihtiyaçları olduğu kadar acıyı bir direniş aracı olarak alıp kullanmışlardır. Gösterge olarak cadı olan, kavram olarak kötü olan, şeytan olan, kötülük bilip kötülük yapandır. “İmge gibi gösterge de somut bir varlıktır; ama başka bir şeye gönderebilmesi bakımından kavrama benzer: her ikisi de yalnızca kendi kendilerini karşılamakla kalmaz, kendilerinden başka bir şeyin yerini de tutabilirler. Ne

var ki, bu bakımdan kavramın olanakları sınırsızdır, oysa göstergelerin olanakları sınırlı kalır.” (Levi-Strauss 1984,41-42)

Eski çağlarda çocukları olmayan kadınlar cadı, ebe, şaman veya fahişe olarak toplumun biraz veya tam dışında yerlerini bulurlarken cadılar bir gösterge olarak kötüyü simgelerken, Hemşin halkına yapılan zulüm cadılar üzerinden bugüne aktarılır. Zaman içinde asimilasyon evrelerini tamamlamış olan Çamlıhemşinliler kendilerine yapılan zulümleri unutmuş, çocuklarına aktarmamış, hafızalardan silinmesini sağlamışlardır fakat kolektif hafıza, tarihi ve kötüyü cadılar üzerinden yaşatmaya devam etmiştir. Eski soyadlarını aile lakabı olarak kullanan Hemşinliler, bu soyadları unutmak istemiş, bir yandan da vaz geçemeyip onlara lakap diyerek isimlerinin önünde kullanmaya devam etmişler. Eski soyadları gibi acılarını da unutmak istemiş fakat becerememiş, bu acıları cadı masalları anlatarak, cadılar üzerinden yaşatmışlardır.

Rene Girard kökensel, kurucu şiddetin benzersiz ve kendiliğinden olduğundan bahsederken kurbanların genellikle topluluk dışından seçildiğini fakat ayınlaşmış kurban ediminde kurbanın artık insanlar tarafından belirlenebildiğini söyler. Hemşinde de cadılık topluluk dışına atılmış, değersiz ve işe yaramaz görülmüş kadınlara yakıştırılmış bir isimlendirme olduğu için kurban edilebilir kategoriye sokulmuştur. Gerçek insanlara takılan cadı yakıştırması masallarda mitleştirilmiş ve gerçek hayattan uzaklaştırılmıştır fakat gerçek hayattan uzaklaştırılmış olan gündelik hayattan da uzaklaştırılabilmiş midir?

Girard, kurban etme eyleminin akut bunalım dönemlerinin dışında başvurulmakta olduğunu çünkü etkisinin tedavi edici değil, önleyici olduğunu söylemektedir. (Girard 2003, 143) Hemşin’de de genellikle renkli gözlü olan yaşlı kadınların cadı olarak seçilip, yanlarındayken hiç bir şey yokmuş gibi davranılıp, uzaklaştıklarında arkalarından konuşulup, toplum dışına atıldığına dikkat edilecek olursa ve toplulukta

renkli gözlülerin Laz; kara gözlülerin de Hemşinli olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, genellikle Laz kadınlar veya özelde açık göz rengi olanlar, cadı (kurban) olarak seçilip topluluk dışına atılmıştır denilebilir. “Ayin, kurala gelmez bir şeyi kurala bağlama girişimidir. Ayin yoluyla, kurucu şiddetten gerçek bir arındırıcı yatıştırma *teknîği* çıkarmaya çalışılır.” (A.g.e. 143)

Hemşinliler de kendilerini gizleyerek var olmaya çalışırken kendi geçmişlerini unutmaya çalışmış olmalarına rağmen cadıları kurban seçmiş, cadı masalları anlatma ritüelini de bir ayin olarak uygulamışlardır. Girard’ın dediği gibi “Ayin, kurala gelmez bir şeyi kurala bağlama girişimidir.” (A.g.e. 144) Cadının aynı zamanda kötülükleri dönüştüren bir yapısı olduğu, anormal kabul edilen, üstün güçleri olan kadınların şamalar gibi şifacı konumuna getirilerek şifa dağıttıkları düşünülecek olursa cadılar toplulukta negatif ve de pozitif anlamda önemli bir yer teşkil etmektedirler.

Bir kötü yaratma edimi kurban etme eylemini meşrulaştırması açısından gereklidir. Topluluk kendilerine uygulanmış olan şiddetin acısını ancak kurban etme eylemiyle çıkararak bu eylemi topluluk dışından bir kurban seçerek meşrulaştırmıştır. Kendi kendilerine unutturdukları acılar, kolektif bilinçaltında yaşamaya devam eder ve kendilerini arındırmadıkça huzur bulamazlar. “Eğer, kurbanlarını -genellikle topluluk dışından olan- kurban edilebilir kategorilerden seçmeyip de kurucu şiddet gibi o da topluluk mensuplarından seçseydi, tüm etkisini yitirir, önlemesi gerekeni kendisi kışkırtmış, kurban bunalımına yeniden düşülmesinin yolunu açmış olurdu. Kolektif öldürme aynı anda hem olağandışı hem de kural koyucu olan işlevine ne kadar uygunsa, kurban edimi de kendi olağan işlevine o kadar uygundur. Kurban ediminin sağladığı düşük arınma derecesi, kolektif öldürmenin tanımladığı büyük arınmanın türevidir diye düşünmemiz için her tür neden vardır.”(A.g.e. 144)

Hemşinlilerin gündelik bir eylem olarak anlattıkları cadı hikayelerini içlerindeki şiddet yükseldikçe kendilerini arındırmak için kullanarak, çocukları korkutarak hem eğlenmekte hem de bir yandan kendileri de bu masallara inandıkları için kötülüğü cadıya, doğa üstü olana yükleyip, iyiliği insanlara verip Hemşin bölgesinde yaşamlarını huzurlu bir şekilde sürdürmeye çalışmışlar fakat Hemşin’de cadıların yeni doğan çocukların ciğerlerini yiyerek öldürdükleri korkusu bir masalla şekillenmiş. Gülsün köyde birinin cadı seçilip, herkesin onun arkasından konuştuğunu, söylüyor ve “Cadı ineğe geldi bir bacağını çıkardı, derlermiş” diyor.

Psikanalizden baskılamının asıl sürecinin, sezgisel bir fikri imha yoluyla sonlandırmak değil onun bilinç üstüne çıkmasını engellemekten geçtiğini biliyoruz. (Freud 1925, 98-136) Hemşin’de de din değiştirmiş olan Ermenilerin bu baskılamayı yaptıkları geçmişe dair hiç bir şey hatırlamamalarından anlaşılabilir. Bu baskılamının da bilinç üstüne çıkmaktan kaçma olması ise Hemşinlilerin da cadılar ve cinler üretip onları gerçekmiş gibi yaşatmalarından anlaşılabilir.

Cadı Hikayesi 1 (Kalp yiyen cadı)

“Bir Hemşin köyünde yeni evli bir çift varmış. Genç çift ilk bebeklerini kucaklarına aldığı anda büyük bir mutluluk yaşamış. Ama mutlulukları kısa sürmüş. Bir süre sonra bebek annesini emmez olmuş. Beti benzi atmış. Bembeyaz kesilmiş. Önce bebeği başkasına emzirtmek istemişler. Ama fayda etmemiş. Nazara geldiğine inanmışlar. Bebeği hocalara götürmüşler. Nazar duaları, korku duaları okunmuş ama fayda etmemiş. Yavruları gözlerinin önünde erimiş. Sonunda doktora götürmeye karar vermişler. Hiçbir şey çare olamamış dertlerine. Bebekleri ölmüş. Büyük üzüntü yaşamışlar. Gel zaman git zaman kadın tekrar gebe kalmış. Adam büyük mutluluk içindeymiş. Eşine çok özen göstermiş. Sonunda bebekleri dünyaya gelmiş. “Lusnikayi bes- ay gibi” parlayan bir bebekmiş. Ama bir süre sonra bu bebekte diğeri gibi solmaya başlamış. Yemeden içmeden kesilmiş. Tüm çareleri denemelerine rağmen çocuğu kurtaramamışlar. Kadın üçüncü bebeğini yaza yakın doğurmuş. Her yaz olduğu gibi ev ahalesinin yaşlıları ve çocukları yaylaya çıkmış. O zamanlar gençler ve kadınlar ilk sürüm çayı topladıktan sonra yaylaya çıkar, ikinci sürüm çay için geri köye gelirlermiş. Anne bebeği çok küçük olduğu için yaylaya göndermek istememiş. Momi diğer çocuğundan olan torunlarıyla çıkmış yaylaya.

Çocuk oldukça sağlıklı görünüyormuş. Adam ise bebeklerinin durup dururken neden öldüklerini anlayamamakta, bu bebeğini de kaybetme korkusuyla yanıp tutuşmaktaymış. Bir yaşlı kadın adamın bu durumunu öğrenince gelip adama nasihatte bulunmuş: “Orti, ku dağotse cadun guda, kişerner bedaa, perna caduin- yavrum senin çocukları cadı yiyor.

Geceleri bekle, yakala cadıyı". Yaşlı kadın, cadının bebekleri, özellikle de en sevdiklerini yediğini anlatmış adama. Cadı geceleri gizlice gelir, çocuğun göğüs kafesinden kalbini söker alır ve yermiş. Bunu belli sürelerle yapmak zorundaymış. Çünkü cadılar böyle beslenirmiş.

Bunun üzerine adam evinin kapısında geceleri nöbet tutmaya başlamış. Günlerce nöbet tutmuş. Nöbette olduğu gecelerin birinde, yaşlı bir kadının bir domuzun sırtında kapısına yaklaştığını görmüş. Tam kapıdan içeri girmek üzereyken saklandığı yerden çıkmış ve kadını yakalamış. Gördüğü yüz karşısında dehşete kapılmış. Çünkü yakaladığı kişi annesiymiş. Annesi hemen yalvarmaya başlamış: "Orti mema enoğçim, inç gelli umets asel mi- yavrum bir daha yapmayacağım, ne olur kimseye söyleme". Adam şaşka kalmış. Cadı geldiği gibi domuzun sırtına binmiş ve karanlıkta kaybolmuş.

Yayla yolu yaya bir günde ancak gidilebilecek bir yolmuş. Adam yaylaya haber salmış. Annesinin nerede olduğunu, ne yaptığını öğrenmek istemiş. Gelen habere göre annesi yaylada normal yaşantısını sürdürüyormuş. Çocuklarla ilgileniyor, onlara hikayeler anlatıyormuş."¹¹

Bu masalda cadının aile içinden birisi tarafından temsil edildiğine dikkat edilecek olursa, masal bize kötülüğün her taraftan gelebileceğini ve en yakın sanılan insanların suretlerine bürünebileceğini anlatır. Hristiyanlıktaki şeytan imgesi gibi cadı başka birinin suretine bürünmüştür. Kiliselerdeki ikonalarda kanlar ve acılar içindeki İsa'nın farklı resmedilmeleri görülür. İnançlı kişinin kiliseye gittiğinde karşılaştığı ilk şey bu acılı İsa ve Meryem tablolarıdır. Acı atalarından gelme bir duygu olarak ilk andan itibaren ona aktarılır. İnanç acıyla ve korkuyla bütünleşerek şekillenir ve inanca kişi o acılar kendisi tarafından yaşanmadığı için şükreder ve kendi başına gelmemesi için dua eder. Doğduğu andan itibaren günahlı sayılan çocuk ancak vaftiz edildiğinde günahlarından arınır ve temizlenir. Bundan sonraki günahlar onun kendi hayatına eklediği günahlar olacaktır yani şeytan tarafından baştan çıkarıldıktan sonra tanrı katında maruz kalacağı zulmün sebebi kendisi, kendi bilincidir. Şeytan ise her an her şey olabilir. Kişinin yakınının veya sevdiği bir kişinin kılığına girmiş biri şeytan olabilir. O yüzden kişi on günahtan uzak durmalı, aşırılığa kaçılmamalıdır.

¹¹ Mahir Özkan tarafından yazılıp Agos' un 10 Ekim 2008 tarihli 653-654. sayısında yayınlanmıştır

Burada caduların belli sürelerle kalp yemelerinin, onların beslenme şekillerine bir gerekçe olarak sunulmuş olmasının, İsa'yı haça asan Yahudilerin onun ölümüyle beslenecek olmalarına bir gönderme niteliğinde olabilir. Şiddet gerekçelendirilerek meşrulaştırılmıştır. Hemşinlilerin din değiştirmeleri yolunda gördükleri zulümler yüzünden şiddeti meşrulaştırma gereğinin bilinçaltında yatan bir parçası olduğu düşünülebilir. Unutulmuş olan acılar, şiddet görmüş bilinçaltının bir sonucu olarak meşrulaştırılmaktadır.

Gülsün'ün Hemşin'deki kendini gizleyerek var olma çabasına iyi bir örnek oluşturabilecek hikayesi ise şöyle: Eskiden Ğoderçur'un kilisesinin papazı hem imam hem papazmış. Çocukları hasta olan bir çift çocuklarını okutmak için kiliseye götürdüklerinde (*aslında cami*), Papaz "Sizinkinden¹² mi okuyayım yoksa bizimkinden mi? diye sormuş.

¹² Burada sizinki sonradan Müslümanlaşanlar için bizimki de hala Hristiyan kalmış olanlar için kullanılıyor.

5.3 Korku

Hemşinliler masallarla hayatı anlamaya, tanımlamaya ve kendilerini temize çekmeye alışmışlar, çok masal anlatmışlar; masallardaki sembollerini kullanarak ve gerçek hayatta yaşadıkları korkularını masal kahramanlarına yaşatarak bu korkuları kendi üzerlerinden atıp hem anlatana hem de dinleyende masal kahramanı üzerinden bir katarsis yaşatıp korkularını masallarla temize çekmişler fakat en kısa yoldan korkularından kurtulamayan insanların korkuyu uzaklaştırmak için okudukları bir duaları var. Mahir Özkan annesinden dinlediği duayı anlatmakta.

Korku Duası

Annem Ardeletsi Suti¹³ kendi köyümüzde ve çevre köylerde “*çapuş*”¹⁴ yapmış ve bunun sonucunda çok kişi korkularından kurtulmuştur. Annem hiçbir karşılık beklemeksizin gelen herkese “*Vağhi duayı*”¹⁵ okumuştur yıllarca.

Korkan kişi kadınsa başına bağladığı yazmayı, erkekse beline sardığı yazmayı yedi okuma bitene kadar hiç çıkarmaz. Sürekli üzerinde taşırdı. Defalarca tanık olduğum bu “*çapuş*”larda annem, bir ucunu korkmuş kişiye verdiği yazmanın diğer ucunu sol eliyle tutardı. Sağ eliyle ise parmakları bitişik olarak yazmanın üzerinde, bir elinin arkası bir önü havaya bakacak şekilde bir hareket yapardı. Bu hareketi kişiye doğru yazma üzerinde yaklaşarak sürdürürdü. Sağ eli yazmanın korkmuş kişinin tuttuğu kısmına gelmesinden sonra yazmayı avucunun içinde toparlardı. Bundan sonra toparladığı yazmayı korkmuş kişinin göğüs bölgesinin dört noktasına değdirerek yazma üzerinde elini gezdirirken mırıldandıklarından başka bir şeyler mırıldanırdı. Bu hareketleri yedi defa tekrarladıktan sonra yazmayı yere atar ve son defa bir şeyler okurdu. Okuması bittikten sonra kişi yazmayı ya beline ya başına bağlar ve bir daha ki okumaya kadar çıkarmazdı. Üç “*çapuş*” sonrası kişi genellikle yemeden kesilmişse yemeye başlar; yedi *çapuş* sonrası ise tamamen iyileşirdi.

Yıllarca annemin ne okuduğunu merak ettim durdum. Tahminler geliştirdim. Acaba “üç kuluallah bir Elham” mı okuyordu. Fatiha mı? Bildiğim bütün duaları, sureleri düşünüyordum. Sonra bir gün öğrenme şansını yakaladım. Annem beni yanına çağırdığında 11 yaşındaydım. Beni daha önce hiç çağırmadığı bir biçimde çağırmıştı. Yanına oturarak büyük bir sırrı bana açmıştı:

“*Orti, hemi kezi vağh i duan sorvetsnoğum. Tun al kuyroçet sorvetsnoğes*” (Yavrum şimdi sana korku duasını öğreteceğim. Sen de ablana öğreteceksin). Ben tabi hemen sordum:

“*İnçi tun kuyris sorvetsne çes*” (Neden sen ablama öğretmiyorsun?)

¹³ Ardıralı Sultan: Hemşinlilerde kadınlar evlendikten sonra sıklıkla babalarının köyünün adıyla anılırlar.

¹⁴ Çapuş: içinde bazı duaların okunduğu bir çeşit sağaltma ritüeli. Türkçe “ölçmek” anlamına gelir.

¹⁵ Vağhi dua: korku duası

Annem: “*As duas intsi im dade sorvetsuts, anu, mare sorvetsutsatsuni, anu a hopar e. As duas manç e genoç e, genig e martun sorvestnel ga a*” (Bu duayı bana babam öğretti. Ona annesi öğretmiş, ona da amcası. Bu duayı erkek kadına, kadın erkeğe öğretebilir.)

Yalnızdık ve annem binlerce yıl öteden gelen bilgece bir ses tonuyla geçmişe açılan kapılarımdan birini açtı bana:

“*Orti, yazma is vaan yeek donum - amb u ot ku ka vordali ked ku ka demdembali - asoğes. Hedev tevet serdin tibtsenele yeek donum - gov e, tan e, serdid vağh e dağ e - asoğes. As pones meg çapuşin oğte donum enoğes. Hedev al yazman tsadze vartsgoğes. Mem al gartoğ es. İnçuk oğte donum çapes yazmas vaan bededetsnoğa*” (Yavrum yazmanın üstünde üç defa - yıldırım geliyor, bağırın çağırın dere geliyor *demdembali* – diyeceksin. Sonra elini göğsüne değdirirken üç defa - inek, ayran, yüreğindeki korku yerine - diyeceksin. Bu işi bir okumada yedi kere yapacaksın. Sonra da yazmayı yere atacaksın. Bir daha okuyacaksın. Yedi kere *çapuş* yapana kadar yazmayı üzerinde gezdirecek)

Hareketlerin ve sözlerin anlattığı aslında oldukça açık ve öğreticiydi. Önce korkular tanımlanıyordu. Yıldırımlar dereler vs.. Tanımlama yapılırken yazmadan kurulan köprü üzerinde ilerliyordu eli ve yüreğine ulaşıyordu korkan kişinin. Sonra yüreğinden aldığı korkuyu esas yeri olan toprağa bırakıyordu. Annem binlerce yıl öncesinden sesleniyordu. Korkularını tanıyın birbirinizin, köprüler kurun birbirinizin yüreklerine. Ve böylece kurtulun korkulardan. Korkularınızı gömün.”¹⁶

Bu anlatıda kuşaktan kuşağa geçmenin mümkün olabilmesi için iki cinsin birden gerekli olduğu okunabilmektedir. O yüzden sadece kadın erkeğe, erkekse sadece kadına aktarabilmektedir duayı.

Hristiyanlıktaki Meryem ve İsa imgesi belirgin ve ayrılmazdır. İnanç, baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesi üzerine kurulmuş olsa da Meryem’in cinsel ilişkide bulunmadan bir çocuk dünyaya getirmesi çocuğun kutsallığını simgelerken Meryem’i de günahsız ve el değmemiş kılmaktadır. İsa “Tanrının oğlu”, Meryem ise “vadedilmiş çocuktur”. Meryem’in, İsa’ya hayat vermeden önce, verdikten sonra ve ölene kadar bakire olduğu kabul edilir. Korku duasının kadından erkeğe, erkekten de kadına geçmesinin sembolik göstergesi korkusuzluğun Kutsal Meryem’den Kutsal İsa’ya geçmesi olarak düşünülebilir. İsa da korkusuzluğu kendi insanlarına, öncelikle Hristiyan kadınlara yayacaktır çünkü soy Yahudilikte anneden geçmektedir. Bir Yahudi olarak doğmuş

¹⁶ Mahir Özkan tarafından yazılıp Agos’ un 08 Ağustos 2008 tarihli 645. sayısı’nda yayımlanmıştır.

olan İsa da soyun ve korkuyu yenmenin anneden geçtiğine inanmakta, kadını, anneyi güçlü saymaktadır. Fakat din değiştirmiş olmanın verdiği suçluluğu üzerlerinden atamayan Hemşinliler, cadılık/kötülük vasfını yukarıda aktarılan cadı hikayesinde olduğu gibi anneye yüklemektedirler.

Eskiden yaylacılık yapılırken hava karardıktan sonra tüm gün yağın yağmur ve sisin büyükler üzerinde kurduğu etkiyle çocuklara korku temalı masallar anlatılmış. Bu korku masalları yaylacılığın bir geleneği olarak ortaya çıkmış olsa da aynı zamanda tarihte Hemşinlilerin din değiştirmeleri için üzerlerinde kurulan baskının daha sonraki nesillere dönüştürülerek aktarımı olarak görülebilir. Hemşinliler, kimliklerini koruma ve bunu yaparken bir arada kalma güdülerinden dolayı fakat aynı zamanda çocuklarına zarar gelmemesi için korkularını ve geçmişte yaşadıkları baskıları masal yoluyla gelecek nesillere aktarmışlar.

Din değiştirmelerine rağmen kimliklerini korumuş olanlara örnek bir başka topluluk ise Marranlardır. Portekiz’de kalmak için Yahudilikten Hristiyanlığa geçmek zorunda bırakılan bu topluluk dışarıya fazlasıyla Hristiyan gözükürlerken evlerinin bodrumuna kurdukları sunakta Yahudi ayinlerini devam ettirmişlerdir. Bunun yanı sıra Hristiyan olmalarının bir göstergesi olarak da yemek seçiminde aşırıya kaçarak Yahudiler için koşar olmayan domuz ve karidesi tek bir yemek olarak pişirip yemişlerdir. (Malkiel, 1948, 177)

Hemşin örneğinde ise; din değiştirmiş olduklarına rağmen dışlanmamak için Trabzon’da ve diğer bölgelerde olduğu gibi aşırı milliyetçilik giyilmiş. Bunun yanı sıra doğa üstü yaratıklar ise onların bu aşırılığını nötralize edip kendilerine, korkuya doğru bir kaçış sağlamışlar. Çamlıhemşinli Pakize doğaüstü varlıkları anlatırken: “Periler varmış. Bacakları içe doğru eğri olurmuş. Çocukları götürürmüş. Bir de dev varmış. Dev çocukları fırına götürüp, fırında pişirip yemiş” diyor. Çocukken öğrendikleri,

çocukları korkutarak gündelik hayatta dikkatli olmalarını sağlamak için anlatılan cinli, perili, cadılı hikayelerden bahsederken çocukluğunda kendisine anlatılmış olan fakat şimdi kendisinin örnek vermek için anlattığı hikayelere hala inandığını veya hikayelerde doğruluk payı olabileceğini düşündüğünü, ara sıra sözlerinde -miş’li geçmiş zaman kullanarak kendinden çok uzaklaştırmak yerine -di’li geçmiş zaman kullanıp kendi başından geçmiş gibi anlatmasından anlaşılmaktadır.

Şimdi Hemşin’in batısında, Çamlıhemşin bölgesinde artık yaylacılık yapılmıyor. Eskiden yazın yaylaya çıkılır, orada inekler otlatılır, onların sütünden tereyağ ve peynir yapılır, kış için hazırlanılmış. Her aile kendi yiyeceği kadar yağ ve peynir yaparmış. Şimdiyse hayvancılığın bitmesi ve çay tarımının başlamasıyla gurbete büyük şehirlere çalışmaya giden Hemşinliler ya yazın köye dönmüyor veya kısa süreliğine tatil yapmak için döndüğü köy evinden yaylaya ancak birkaç gün kalıp hava alıp dönmek için çıkıyorlar. Yayla hayatını ve eski zamanlarda yaylaya çıkan araba yolu yokken katırlarla yapılan, katırcılığın, saatlerce süren yolculuğun zorluğunu anlatan bu masal türü hikaye dilden dile anlatılır olmuş. Bunu dinleyen uzun yayla yolculuklarından korkar, bu masaldan kendine ders çıkarır olmuş.

Bak ki ben kuta miyem?

“Amcam eskiden katırcılık yapardı. Katırla yaylaya çıkar, katıra yüklediği yükü uzun saatler süren bir yolculukla gideceği yere ulaştırır hatta yeri gelir hiç uyumadan tekrar köye, ulaştıracağı yükü almaya inerdi. Bir gün yine yaylaya yük çıkarırken akşam vakti katırının önünde bir köpek görüp durmuş. Amcam katırı çekiyor gelmiyor, itiyor yürümüyormuş. Bir süre sonra köpek kaybolmuş ve katırla adam yürümeye devam etmişler. Bir süre yol aldıktan sonra arkadan bir ses gelmiş. Bu ses köpeğin sesiymiş. Köpek “bak ki ben kuta miyem?” (*ben köpek miyim?*) demiş. Amcam bu sese çok şaşırılmış ama sonra katırı yürütmüş ve yaylaya çıkmış. Yükünü boşaltıp yaylada kalan ablasına uğramış. Geç bir saatmiş, sabaha karşıymış. Ablasına “Bana bir bardak süt ver de içeyim” demiş. Ablası ona bir tas sütün içine mısır ekmeği doğrayıp yemesi için uzatmış. Ablası “Geç oldu yatak yapayım bu gece burada kal” demiş. Amcam “Gideyim ki sabaha köyde olayım. Yarın Ayder yaylasına götüreceğim yüküm var” demiş ve ablasını dinlemeyip yola koyulmuş. Yolda bir süre sonra katır yine durmuş. Ne yaparsa yapsın katır gitmiyormuş. Bir süre sonra karşısına iki tane genç adam çıkmış. “Bizimle gel seni düğüne götüreceğiz” demişler. Amcam “Olmaz, benim işim var. Bırakın beni yoluma gideyim” demiş. Gençler amcaya bırakmamışlar, onu alıp düğüne götürmüşler. Sabaha kadar horon oynatmışlar, sonra

bırakmışlar. Adam geriye dönüp iki gençle karşılaştığı yerde bırakmış olduğu katırını alıp evine dönmüş. İki gün yatmış ve iki gün sonra da yorgunluktan ölmüş.” (Pakize, 65)

Bu masal türü gerçek hikayeyi ailede bilmeyen yok. Kuşaktan kuşağa anlatılan gece eğlencesi hikayelerinden biri olsa da içinde fakirliğin ve çok çalışmanın verdiği acıyı barındırdığı için her dinleyen için hayattan çıkarılacak bir ders niteliğinde. Ayrıca hikayeden gece yapılan yolculukların korkutucu olduğu sonucu çıkmakta. Bu yüzden bu anlatı, yaylayı bilmeyenler veya çocuklar için önlem aldırان bir hikaye olmanın yanı sıra buradaki halüsinasyonun sebebinin dinlerini değiştirmekten kaçan Hemşin Ermenilerin travmasının bir yansıması olarak, zararın nereden geleceğinin bilinmemesinin verdiği korku, olarak düşünülebilir. Propp masalarda kahramandan genellikle bulunamayan bir şeyi gidip bulması istendiğini veya bazen bir görevi yerine getirmesi gerekmekte olduğunu yazar (Propp, 2000, 61) Hemşinlilerde ise yukarıdaki örnekte olduğu gibi masallaşmış bir hikayede kahramanın kendi kendisini zorladığı görülür. Bu hikayedeki durum oradaki yaşam şartları göz önüne alındığında adamın para kazanmak için dinlenmeden yoluna devam etmek zorunda olduğunun bir göstergesi olsa da yorgunluk sonucu gördüğü halüsinasyonun ona çocukken anlatılan cadı masalları ve korku hikayeleri olması kuvvetle muhtemeldir.

Propp masalda 5 tip asimilasyon örneği vermektedir. 1.İçten motive olmuş asimilasyon: Buna bir Rus masalındaki ejderhanın karılarının sürekli kahramanı kovalamaları ve bacaya, buluta veya yatağa dönüşüp kendilerini kahramanın yoluna çıkarmaları örneğini verir. 2. Dıştan motive olmuş asimilasyon: Buna da hayali kulübenin gerçek bir kulübe ve gerçek bir mağaraya dönüşmesini fakat içinde yaşayanın yalnızlığının korunduğu örneğini vererek, masal ve gerçeğin gerçek yaşamda kendine iyilik eden bir asimilasyon ürettiğini söyler. 3. İtirafli asimilasyon:

Bu işleyişe örnek olarak da ejderhanın şeytana dönüşmesini fakat onun da gölde ikamet ettiğini, derinlerdeki şeytani yaratıkların köylülerin aşağı mitolojileriyle bir bağlantısı olmak zorunda olmadığını ve genellikle bir çeşit dönüşüm olduğunu söyler 4. Batıl inanca dayalı asimilasyon: Burada bir tahta şeytanının tavuk bacakları üzerindeki bir kulübede yaşaması örnek olarak gösterilir. 5. Edebi ve geçmişe ait asimilasyon: Burada ise masalın bileşenleri kendi doğasına bağlı olarak korunurken, bir formun diğeri üzerindeki asimilasyonundan çok batıl inanç bulunduğunu söyler. (A.g.e. 65-66)

Yukarıdaki hikayede içten motive olmuş asimilasyon örneğini görebilmekteyiz. Katırcının gözünün önüne gelen köpek de kendisinin yarattığı bir halüsinasyon, korku ögesidir. Katırcının halüsinasyonu batıl inancının yani burada köpek şekline girmiş olan cinlerin korkusu, yorgunlukla birleştiğinde ölmesine sebep olmuştur çünkü cinler öte dünyanın varlıklarıdır. O da eğer cin görmüşse öte dünyaya gidip gelmiştir ve oraya aittir. Bu hikayede Hristiyanlıktaki şeytan inancının Müslümanlıktaki cin inancıyla birleşiminden doğan bir batıl inanç formu görülmektedir. Hemşinliler sonuçta hem Hristiyan hem de Müslümandırlar. İnançları da batıl inançları da iki dinin gereklerini ve korkularını kapsarken, unutarak baskıladıkları tarihlerinin de korku ögesi olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Masalın yapısından ve anlatım şeklinden dolayı önce düşsel betimleme kurulur. “Çook uzun yıllar önce..., köylerin birinde...” zaman ve mekan net olarak verilmez. Karakterler tanımlanır, onların iyi mi kötü mü oldukları üzerinden insan mı yoksa doğaüstü bir yaratık mı olduğu sonucuna varılır. Kötüler genellikle doğaüstü canlılardır. Buradan masalarda doğaüstü kaynaklı bir betimlemenin söz konusu olduğunu görebiliyoruz. Masalarda dinleyene gerçeğin görüntüsü sunulur. “Delik Kaya ve Muradına Eremeyenler” masalında Cadı’nın yaptığı kötülüğü fark edip delirmesi gibi “masalda bakış yarı yolda öznenin bakışından, gözlem yapanın bakışına

dönüşmek üzere devinimsizleşir.” (Greimas 1995, 47-49) Calvino’ya göre: “Bu, görsel yüzeye ve hatta gerçeklik basamağına dönüş olan yavaşlamadır. Öznenin yavaş yavaş nesneden ayrıldığı görülür. (A.g.e. 1995, 47-49)

Delik Kaya ve Muradına Eremeyenler

“Trabzon’a bir saat mesafede, güney doğu tarafında, çok güzel manzaraya sahip meşhur Amenapırgiç (Kaymaklı) adlı manastıra gelmeden, dağın eteğinde çok büyük bir kayalık yükselmekte. O kayalığın eteğinde hatırlanmayan bir zamanda, bir metre yüksekliğinde bir yarık açılmış, böylece o kayalığa “Delik Kaya” adını vermişler. Delik Kaya’nın biraz yukarısında, çok eski zamanlardan kalma, yan yana duran bir çift mezar vardır. Ananeye göre, oraya muradına erememiş iki sevgili gömülü imiş. Onların mezarı civarında yaşayan bütün milletlerin ziyaret ettiği bir türbeye dönüşmüş.

Çok, çok seneler önce, hangi kralın devrinde, kimse hatırlamaz, delik kayanın yakınında Bedik adında zengin bir prens yaşamış. Yüzlerce öküzü, koyunu varmış. Onun bindiği rahvan atın ayaklarını tutan yokmuş. Onların evinde arı sütü bile eksik değilmiş. Bu çiftin çocukları süttten kesilmeden ölüyorlardı. Arka arkaya dört erkek çocukları olmuş, dördü de daha yürümeye başlamadan ölmüşler. Fakat sonunda ay yüzlü bir kız çocukları dünyaya geldi, adını Nazik koydular. Prens Bedik ve karısı kızları oyun çağına geldiğinde orada yaşayan çobanın oğluyula oynamasını istediler. Çobanın oğlu da Nazik kadardı ve adı Nazar’dı. Birlikte oynayarak büyüdüler fakat bir gün Nazik’in annesi gelip artık büyüdüğünü genç bir kız olduğunu ve çobanın oğlu Nazar’la oynayamayacağını söyledi.

Nazik bu duruma çok üzülse de Nazik’ten kaçıp oynamadı. Bir gün Nazik Nazar’ı bir yerde bulup ona olan aşkını anlattı ve başka biriyle evlenmeyeceğine yemin ettirdi. Nazik de Nazar’a aşıkta ve sonunda bir gün bu isteğini annesine açtı. Anne – baba kızlarının mutlu olmasını istiyor fakat Nazar gibi bir çobana kızlarını vermek istemiyorlardı. Prens Bedik bir bahane bulup Nazar’ı yanına çağardı. Ona gösterdiği bir kayayı delmesini söyledi. Eğer delebilirse kızını ona verecekti. Bunu duyan Nazar hemen kayanın yanına koşup gece gündüz çalıştı. Delmesine az kalmışken kral orada cadı olarak anılan bir kadını yanına çağırıp bu işe bir son vermesini söyledi. Cadı Nazar’ın deldiği kayanın yakınında bir ağacın altına oturup ağlamaya başladı. Bunu gören Nazar Cadıya ne olduğunu sorunca cadı Nazik’in öldüğü haberini verdi. Nazar delirip, yıkıldı ve baltanın üzerine düşüp öldü. Cadı bu haberi Prense vermeye giderken sarayın etrafında bir ağacın altına oturup annesi için şal ören Nazik’e rastar. Ağlayarak bağıarak koşan cadıya ne olduğunu soran Nazik Nazar’ın kaya başında düşüp öldüğünü öğrenip hemen Nazar’ın yanına koştu onu öylece kanlar içinde görünce kendisinin de kalbi durdu ve Nazar’ın üzerine düşüp öldü.

Köylüler çobanlar ve davar güdenler toplanıp iki muradına erememişleri delik kayanın yakınına, yan yana yüksek bir yere gömdüler. Deliren cadı sürekli onların mezarın başına gidip NAZİK, NAZAR, u...u...u... diye bağırdı. Bir süre sonra o da öldü. Birkaç kişi toplanıp onu muradına erememişlerin başlarının yakınına yuvarlak bir çukura onun leşini bir köpek gibi gömdüler ve üzerine siyah taş koydular. Çok geçmeden çobanın biri, siyah bir yılan öldürdü. Çekip, çekip getirdi, bir direğin üzerine geçirdi, cadının mezarı başına dikti. Birkaç sene geçti, bu ahlatan bilemez, o cadının mezarı üzerinde bir yabancı gül bitti. Yıllar, yıllar sonra bu dikenin kökleri uzadı, muradına erememişlerin mezarının üzerine indi, mezarın ortasını dikenle çevirdi. İki sevgili böylece birleştiler. Derler ki cadı cahillerin günahına girdiği için diken olmuş. O civarda oturanlar bu dikenin adını cadı dikeni, lilinin

adını da cadı liliik koydular. Bu güne kadar Hemşinliler bu dikene yatır demezler cadı dikeni derler, liliye de cadı liliği derler.”¹⁷

Yukardaki masalda ilk dikkati çeken şeyin –miş’li geçmiş zaman gibi uzaklaştırıcı bir zamanla fiiller bitirilirken birdenbire daha yakınlaştırıcı hatta tanık olduğunu gösteren bir zaman olan –di’li geçmiş zamana dönülmüş olmasıdır. “Bak ki ben kuta miyem?” hikayesindeki gibi çok uzun yıllar geçmiş olsa da bu masal da birinci ağızdan anlatılmakta. Bu tarz anlatıdan, anlatanın masalı sahiplenip, gerçekliğine, yani bir süre önce (süre önemli değil) bu olayın olduğuna inandığı çıkarılabilir. Ayrıca bu masalda bir süre çocuklarının ölmeleriyle cezalandırılan egemen anne – baba, daha sonra bu kadar cezanın yeterli olduğu düşünülüp ama yine de en iyi olan erkek çocukla değil, kız çocukla ödüllendirilirler. Cezaları azalmış olsa da, tam olarak yaptıkları kötülüklerin cezasını ödememiş oldukları için onlara erkek çocuk yerine kız çocuk verilmiştir. Cezalanma sebeplerinin bilinçaltında yatan sebebi, din değiştirmiş olmaları olsa de egemen konumundadırlar ve egemen olana dokunmak kutsal olana dokunmak anlamındadır. Egemenlik ise ölüm karşısında kayıtsız kalmak ve hayatın sürdürülmesini sağlayan kuralların üstünde olmaktır. “Egemenlikle azizlik arasındaysa ince bir çizgi vardır, o da görünümüdür. Aziz, ölüme doğru çekilirken” kral ölümü kendi üstüne doğru çeker. “Zaten “aziz” kelimesi “kutsal” anlamındadır; kutsal; yasak, şiddet ve tehlikedir ve ona dokunmak dahi yok olmaya yeter. Bunu hiçbir zaman akıldan çıkarmamalıyız: İşte Kötülük budur.” (Bataille 1997, 141) Yani bir taraftan cezalandırılan prensin diğer taraftan kutsal olduğunu ve ona dokunanın kötülük gördüğünü, yani bu durumda egemenin yaptıkları olumlanarak bu masalla da egemen için bir katarsis oluşturulur. Aziz olan varlık, burada prensin kızı “güzelliğini, süreye karşı kayıtsız kalmaktan, hatta ölüm için çekici olmaktan alır.” (A.g.e. 141) “Egemen

¹⁷ Sergei Vartanyan. *Hemşinlinin Sesi*. Erivan 1979, 58

veya aziz olanın varlığı, tüm ayrıcalıklara sahip olduğu için, klasik ahlâkın temel ilkesi olan varlığın yaşama süresine göre belirlenirken, egemenliğin (ya da azizliğin) temel ilkesi varlığın kendisi tarafından belirlenir.” (A.g.e. 141)

Egemen her istediğini yapmaya ve kendisi için doğru olanın ne olduğunu mutlak olarak karar verme hakkına sahipken, Nazar’ın kuralları çiğnemesi ve sevmemesi gereken kızı sevip hakkı olmayan şeyi istemesi “aynı ölüm gibi- korkutucudur; aynı zamanda çekicidir de: sanki varlık, zayıf olduğu için zamana tutunuyormuş; sanki coşku, kuralları çiğnediği anda ölümü de küçümsüyormuş gibi” (A.g.e.145) gelir.

Cadı korkuyu, korku da geçmişi sembolize etmektedir. Artık Hemşin’de yaz kış yaşayan sadece birkaç yaşlı insan var. Bu kişiler haricinde herkes para kazanmak için büyük şehirlere göç etmiş. Çiftçilik bittiği için yapacak iş, kazanılacak para kalmamış. Şimdilerde sadece yayla turizmiyle para kazanıldığı için ve geçmiş geride kaldığı için korkacak bir şey yok fakat yine de cadı masalları dilden dile anlatılmaya devam ediyor çünkü şiddet deneyimi oranın sözel tarihi olarak anlatıya dönüşmüş. Greimas’ın “Totus ve unus, tüm ve tek aynı şeydir” sözü birçok korku masalının değil tek birinin dahi bize o coğrafyada yaşayan insanların gizlenme arzusunun ele vermesi açısından önemli olduğunu gösterir. Korku ve endişe dönüşerek insanların zihninde yer tutmaya, anlatılamayanlarsa gizli kalmaya ve unutulmaya devam eder.

Çamlıhemşin’li Gülsün Hemşinde *Kançoloz* denilen korkutucu hayali bir yaratığa inanıldığını söylüyor: “Yılbaşından 12 gün önce *kançalozlar* bozulur. Bunu düzenleyen birileri çıkıp süpürgeleri yıkıyor, kırıyor” diyerek anlatıyor. Her Çamlıhemşinlinin mutfağında *glimor* adını verdikleri bir zincir asılı. Bu zincir yine *glimor* adını verdikleri korku saçan yaratığın eve girmesini engellemek için asılıyor. *Glimorun* gelmemesi için bu zinciri filelerle çocukların üzerine atmak gerekiyor.

Çocuklar *glimordan* korunarak ödüllendirilirlerken aynı zamanda zincirin ağırlığı altında kalarak özgürlüklerinin bedelini ödüyorlar.

Kançaloz gibi hayali bir varlıktan öte cin hikayelerinin de çok olduğu Çamlıhemşin’de kendi diliyle “Rize’nin Atina kazasının Çinçiva köyünde, Çinçiva Rüştüye Okulu’nda Türkçe ve Arapça eğitim almış olan Çinçivalı Zeki” şimdi okulu yıkıp ahır olarak kullanmalarına içerlerken bir yandan da bir cin hikayesi anlatıyor:

“Cinler ekseriyetle anormalleri ve küçük çocukları avlar. 5-6 yaşına kadar bu çocukların annesi babası gibi görünürler, ellerinden tutup alıp kaybolurlar. Bu gerçektir. 1.80 boyunda 68 yaşında bir kadın hayvanları otlatmaya gidiyor. O anormal, özürsü, saf olduğu için o kadını konuşturuyorlar. Orada konuştururlarken, akıllı olan ot biçerken biraz sonra bakıyor ki kadından yanıt gelmiyor. Bir de arkasına dönüp bakıyor ki kadın yok. Ka Güler! Ka Güler! diye arar ama bulamaz. Kaş ile göz arasında Güler kayboldu. Erzurum’dan askerler geldi. Akut köpekler gönderdi. Bu köpekler 20 metreye kadar insan kokusunu alabiliyorlar. Katiyen bulunamadı. Gidiş o gidiş, cinlere karıştı.” Zeki (73)

Dini bütün bir Müslüman olan Zeki cinlerin gerçek olduğuna inandığını teyit etmek için “Bu gerçektir” sözünü söylemekten geri durmuyor. Müslümanlıkta cinlere olan inancın tamamen gündelik hayata geçip, cinlerin küçük çocukları ve zihinsel özürsüleri, yani savunmasız olanları avladıkları düşüncesi Hemşinlilerin zihinlerinde hakim olan bir inanç. Zeki korku saçan varlıklara olan inancını dinin etkisiyle şekillendirip bu bilgiyi mutlak doğru olarak kabul ediyor. Propp masaldaki temel kurallardan bahsederken dini temel olarak değişimin sebeplerinin genellikle masalın dışında yer aldığını söyler. Ayrıca masalın çevresel koşullarını göz önünde bulundurmadan hikayenin evrimini kavrayamayacağımızı anlatır. (Propp 2000, 53-54) Masal yaşamdan doğmuş olmasına rağmen gerçekliği ancak zayıfça yansıtır. “Gerçeklikten türetilmiş olan her şey ikincil biçim vermedir. Masalın çıkış noktalarını belirlemek için, geçmişin geniş kültürel malzemelerinden yararlanmamız gerekir.”(A.g.e. 53-54) Masaldaki temel kurallardan ilki din olduğuna göre öyle veya böyle temel kabul edilen dinsel

şekillerin uzak geçmişle bağlantılı olduğu ortaya çıkar. “Şunları önceden açıklayıp formüle edebiliriz: aynı form hem dinsel bir eserde ve de masalda ortaya çıkarsa, dinsel öge birincil ve masal formu ikincildir.” (A.g.e. 53-54)

Masallarda korku ögesi ağırlıklı olarak yer tutuyor olsa da bunun yanı sıra Hemşinlilerin doğruyu savunan, cesur insanlar oldukları da aşikar. Hemşinliler o zamandan beri 1990 yıllarının sonunda yaptıkları Fırtına Vadisi direnişiyle anılır oldular. Hemşinliler sözlerini sakınmayan, atma türküleri de düşüncelerini söylemek için kullanan, doğaçlama söz yetenekleri yüksek, kadınları güçlü bir topluluk. Buna rağmen “Yörede cin, peri, cadı, hortlak, hippilik, kara *konçoloz*, Hızır-İlyas gibi doğa üstü güçlere inanma halen yaygın. Ancak kara *konçolozu* kovalamaya yönelik pratik ve uygulamaları 60 yaş grubunun üzerinde kişiler bilmekte ve anlatmaktalar.” (Karaca 2006, 25-26)

Hemşinlilerin söylemlerinde sert ve beddua eden tavra yaylalarda sürekli yağın yağmurun durması için söylenen güneş duası örnek olarak gösterilebilir. “Bubrik haç şeklinde çakılan tahta veya sopalara birkaç kat çocuk elbisesi giydirilerek hazırlanan, korkuluğa benzer bir maket çocuktur. (*Bubrik* - Ermenice oyuncak bebek) İki kişi bu maketin yana açılmış kollarından tutar, arkalarında köyün diğer çocuklarıyla kapı kapı dolaşırlar. Her evin kapısında “*Bubrik, bubrik ne ister/ Allah'tan güneş ister/ Yağ kabından yağ ister/ Tuz kabından tuz ister/ Veren bir koç oğlu/ Vermeyenin total kızı olsun/ O da düşsün ateşe/Yansın kül olsun*” şeklindeki dizeleri yüksek sesle sıralayıp dolaşırlar. Topladıkları yağ, peynir, yumurta, un gibi maddelerle yaptıkları helvanın bir kısmını topluca yedikten sonra geri kalanını da mezarlara dağıtırlar.” (A.g.e. 25)

Hemşin'in çocukları helvalık malzeme vermeyenleri total kız doğurmakla korkuturlarken yemekten artan helvayı mezarlara dağıtmaları, ölmüşlerin ruhlarına duydukları saygıdan çok canları çekip hortlamalarından korktukları içindir.

Bu dizeler Pakize tarafından “*Publik publik ne ister/ Bir kaşıcık yağ ister/ Hava açılmak için /Allahtan güneş ister*” olarak hatırlanıyordu. Buradan Hemşin’de kullanılan Ermenice kelimelerin de zaman içinde dönüştürerek farklı söyleyiş biçimleri aldıklarını görebilmekteyiz. *Bubrik* olarak kullanılan kelime söylemesi zor olduğu için aslında Latince bir kelime olan fakat kulaktan kulağa aktarılırken bozularak *Public’e* dönüşmüştür. İşin ilginç olanı bu tür farklı kelimeler kullanan Hemşinlilerin bunların nereden geldiklerini hiç sorgulamamış olmalarıdır.

Hemşinliler para kazanmak için 19.yy’ın başlarında Rusya’ya gidip çalışmışlar. Orada pastacılığı, fırıncılığı öğrenmişler. Yıllarca erkekler Rusya’da çalışırken, eşleri Hemşin’de çocuk bakıp, hayvancılık, çiftçilik yaparak yaşamışlar. Sonra erkekler para kazanıp köylerine dönmüşler ve Rusya’daki konaklar gibi konakları, ulaşımı çok zor olan dağ köylerine yaptırmışlar ve aileleriyle orada yaşamış, altını ahır üstünü yaşam alanı olarak kullanmışlar. Erkeklerin Rusya’da senelerce gurbetlik yaşadıkları dönemlerde eşlerinden ve çocuklarından ayrı kalırlarken Rus kadınlarıyla ilişkileri olmuş, hatta bazı erkekler Rus kadınlarla evlenmişler fakat gurbetlik bitip evlerine dönenler eşleri ve çocuklarıyla yazları Hemşin’de kışlarıysa yine para kazanabilecekleri büyük şehirlerde yaşamışlar. Temel uğraşları da pastane veya fırın işletmek olmuş. Propp “Cadılar genellikle kadındır ve genellikle renkli gözlüdürler. Cadıların kıralı Kırım’lı. Karadeniz’in Ukrayna tarafı”(Propp 2000, 54) diyerek masallardaki cadı karakterinin nereden geldiğini açıklar. Cadılar, Rusya’ya giden çalışan erkeklerin eşleri tarafından sarışın Rus kadınlarına, aynı zamanda mavi gözlü Laz kadınlarına benzetilir. Bir fiksiyonun dışı vurumu cadı karakterizasyonunda görülür. Cadı mavi gözlüdür ve kötüdür. Kötüdense korkulur. Ondan her tür tehlike gelebilir. “Metafor aşkınlığın düşüncesidir, her metaforik anlam içine edebi veya

gerçek koyar, ki bu o sonradan anlaşılır. Metafor birinci derecede önemli bir kayıpla bağlantılıdır, yokluk, inkar veya yas.” (Colebrook 2001, 546)

Cadılar çocuklara anlatılan masalarda metafor olarak kalmış olsalar da cinler gündelik hayatta yerlerini bulmuşlar.

“Rahmetli Andun Hasan (Andun aile lakabı) köyden katırla gelirken bir köpeğe rastlıyor. Köpeği alıp Pokut’a getiriyor. Yemek verip bağlıyor. Sabah uyandığında kapısının önünde köpeği bağladığı yerde köpek yerine bir tabut durduğunu görüyor ve korkusundan kaçıp köye iniyor. Daha sonra korkusunu yenip tekrar yaylaya çıkıp baktığında kapının önünde ne tabut var ne bir şey.”(Ahmet, 40. Aile lakapları Kergil)

Aşağıdaki hikayede kış günü yaylaya gelerek büyük bir çılgınlık yapmış olduğunu düşünen Ahmet, düşüncesinin yanı sıra çocukluğunda dinlediği cin ve cadı hikayelerinden etkilenerek kendi kendini korkutur:

“Geldim Pokut’a kış günü, kar kıyamet. İki üç ev vardı açık. Onlar yukardaki mahalleden. Horon sesi geliyor. Haykurlamak (*yaylada bağırma*). Camı açtım. Bir de baktım ki bir sürü millet gidiyorlar. Bu gördüğümün doğru olması imkansız. Sabah pılımı pırtımı toplayıp gittim. Mundu hopina olmuştum. (Lazca - çok korkmak) (Ahmet, 40)

Ortan köylü Pakize bir akrabasının başına gelip dilden dile aktarılan hikayeyi anlatıyor. Bu hikaye aile arasında Çoverni’deki hikaye olarak biliniyor ve o korkutucu hikaye olarak anılıyor.

“Çovernideki hikaye: Çoverni’de üç dört kulübe var. Köylüler ot biçmeye gider, akşam kalırlar kulübede. İnekleri tekrar bağlarlar. Süt yoğurt yaparlar. Orada yatmışlar o gece. Birisi yukardan bağıyor ins misin cins misin? Diye. İns dese insan cins dese cin ama ne diyeceğini bilmiyor. Adam ile karşılaşınca ne edecek? “Alla ben ne edim” diye diye gider. (Makrevis’ten aşağıya Hacialın mahallede bir adam yaylada ölmüş) Adam yukardan aşağıya öyle bir gürültü çıkararak gelir ki herkes korkar evine çekilir. Uzun boylu uzun beyaz bir şey giyinmiş bir adam ama boyu evler kadar var. O adam o kadar hudutçu biriydi ki hudutlarla uğraşiyor. Horoz ötünce düşüyor, ölünce her şey bitiyor. Bu beyaz adamın Makrevis’te ölmüş olan adamın hortlağı olduğu söylentisi yayılıyor.”(Pakize 60)

Fazla insanın olmadığı dağ köyleri ve yaylalarda veya daha ıssız olan tarlalara giden yollarda korkudan başka tutunacakları bir dal olmadığı için korkuyu bir güvenlik mekanizması olarak kullanan Pakize bu hortlak hikayesine inanıyor. Artık oralarda yaşam bitmiş, herkes göçmüş olsa da yazın birkaç hafta tatil yapmak için gittikleri evlerinde ailelerin gece eğlencesi yine bu cin ve cadı hikayeleri oluyor. Roland Barthes metindeki anlamı ya da anlamları işlemenin fenomenolojik bir kalkıştan koparılamayacağını söyler çünkü anlamı okuyacak bir makine yoktur. “Çeviri makineleri olsa da bu makineler, düzenlamları, gerçek anlamları dönüştürebilme yeteneğine sahip olabilmekle birlikte, bir metindeki ikincil anlamlar, yan anlamlar ve çağrışımsal düzey üstünde hiçbir biçimde etkili olamazlar” der. (Barthes 2009, 147-148)

5.4 Ötekileşme

Türkiye Ermenilerinin 1915'den sonra ellerinden giden evlerini unutmaya çalışmaları veya milliyetçi bir adamın Yozgat'ta Ermenilerin evinde oturuyor olduğunu unutmaya çalışması gibi Hemşinliler de yıllar ve nesiller içinde Hristiyan olduklarını unutmaya çalışmışlar. Şu anda adı Havik (Ermenice "tavukçuk") olan ve Ermenilere özgü yüz hatları taşıyan bir kadın 70 yaşında orucunu tutmayı ihmal etmiyor. Bu ismin nereden geldiğini bilmiyoruz fakat bazı arkadaşları bunun bir lakap olduğunu söylüyorlar. Hemşin'de gördüğüm kişilerden bazıları Hemşinlilerin eski soyadlarını şimdiki aile lakabı olarak kullandıklarını fakat kendilerinin bunun böyle olduğunu bilmediklerini söylüyorlar. Bazıları sadece "Onların lakabı Kapidian'dır" diyebiliyor. Yine de toplumsal hafızanın bıraktığı izler arada sırada insanların ağızdan dökülüp etrafta kimsenin olmadığına ve kimsenin bunu duymadığına dikkat ederek "Biz zaten Ermeniyiz" diyebiliyorlar. Ermeni sözü genellikle sataşma ve bazıları için küfür olarak kullanılıyor. Bazıları büyüklerinin altından bu söze gülüp geçerlerken ve doğru olduğu fikrine daha yakın yüz ifadeleri kullanırlarken diğerleri 'Sen ne demek istiyorsun, estağfurullah' şeklinde tepki verebiliyorlar. Hopa Hemşinliler ise Hristiyan veya Ermeni olduklarını herkesin içinde söylemiyorlar. Onlar Müslümanlar fakat yaşam tarzları için Cevat(39), "Kendi içine doğru yaşam olduğu için birbirlerine sahip çıkarlar. Irkçı değillerdir" demektedir.

Hemşinlilerde kendilerini farklı yerde hissetmenin izlerini kullandıkları kelimelerde de görebiliriz: Örneğin, Hemşincede *Momi* anne anlamına geliyor. Çamlıhemşinliler de cadıya *cazi* diyorlar. Hemşincede hem Türkçeye hem de Ermeniceye yakın kelimeler kullanılıyor. *Mama* Ermenicede anne demek. *Momi* Ermenicedeki '*Mama*'dan etkilenerek değişim göstermişse *cazi* da Türkçedeki cadıdan etkilenmiş. Hemşinliler genellikle dağ köylerinde ve dağın tepelerine çok yakın olan yaylalarda yaşadıkları için

yakın geçmişe kadar araba yolu yokken devletin oralara ulaşması güç olmuş. Kendileri de dışarıya açılmadıkları için anneye neden *moni* dediklerini veya cadıya neden *cazi* dediklerini hiç sorgulamamışlar. Derin bir unutma hastalığına kapılmış gibi büyüklerinden onlara aktarılmayan korku dolu geçmişlerini hiç bilmeden yaşamış, sorgulamadan gündelik hayatlarına devam etmişler.

Hemşin’de horonun kızlı erkekli oynanmasından tutun da, Hemşin yöresi erkeklerinin Türkiye’nin geneline bakıldığında kadınlarına çok daha fazla değer veren eşitlikçi bir yapıda olduklarına kadar, Hemşin’de sosyal yapı, farklılığını küçük ipuçlarıyla gözler önüne seriyor. Bu durum genel ataerkil aile yapısını ve ev hayatındaki rol dağılımını etkilemese de aile içi bireylerin Türkiye’nin diğer birçok kesimine nazaran birbirlerine daha anlayışlı ve saygılı oldukları söylenebilir.

Bunun yanı sıra Çamlıhemşin ve Hopa Hemşin arasında büyük farklar var. Çamlıhemşin’in erkekleri uzun yıllar Rusya’da pastacılık yaparak çalışmış oldukları için oranın kültürünü üzerlerine giyinmişler. Uzun seneler sonra çalışarak kazandıkları parayla Çamlıhemşin köylerinde Rusya’daki konaklara benzer konaklar yaptırmış ve o evlerde yaşamışlar. Çamlıhemşinlilerin, daha özensiz olacağı varsayılacak olan yayla evleri dahi Hopa Hemşinlilerin yayla evlerinden daha konforlu. Hopa Hemşinlilerin yaylaları ise Ardahan’la komşu ve onların yaylaları daha açık ve kurak olduğu için koşulları daha sert. Çamlıhemşin’in yaylalarında çok yağmur yağarken, Hopa Hemşin’in yaylaları sert rüzgara ve kurutucu güneşe sahip. Hopa Hemşinliler geçimlerini genellikle şoförlük yaparak sağlıyorlar. Yayla evleri üstü açık taştan yapılmış evler. Her yaz yaylaya çıktıklarında üzerlerini naylonla kapatıp öyle yaşıyorlar. Tuvaletleri dışarda. Suları soğuk yayla suyu ve hayvancılıkla geçinmeye devam ediyorlar. Hopa Hemşinlilerin kendileri de ‘tarihçe’ bölümünde yazılanlar gibi Çamlıhemşin’den geldiklerini kabul ediyorlar. Oradan kaçıp Hopa civarına gelmişler.

Dinlerini değiştirip dillerini korumuşlar. Onlar, Bilbilan yaylasına çıkan yol üzerindeki büyük yarıktan insanların atılmış olduğunu hatırlıyorlar. Fakat bu hatırayı dahi kendilerine yapılmış bir zulüm olmaktan çıkarıp Hristiyanlara yapılmış bir zulüm olduğunu düşünecek kadar kendilerini tekileştirmiş, Ermeni olmaktan uzaklaştırmışlar.

“Menk (biz) Hemşinli Ermeniyiz (Hamşetsi). Müslüman olmuşuz bazılarımız. Biz buralarda yaylaya ıkıyoruz. Koyun, inek otlatıyoruz. 600 yıldır Hemşindeyiz. Türkçe konuştuğumuz zaman aynı Çamlıhemşinli boğaz, gırtlak ve şiveye sahibiz. Bunlar Hemşin Krd, Ermeni Krd. Hasköy de Ermeni köyüdür. Bizim asıl köyümüz ce – Ardeşen. Nakliyecilik yaptım. Hopa, Kemalpaşalıyım. Tam Sarptanım, huduttan. Biz Kaçkar vadisinden Hopa’ya gelmişiz. Hopa Hemşin, doğu Hemşin. Rize’nin Azkoroğ deresinden. Fatma ayır yaylası var buradan 7-8 kilometre ötede, oraya gelmişiz. Ben Erivan lehçesini de bilirim. Biz okula gidiyoruz 5 yaşında Türkçeyi orada öğreniyoruz. Evde Hemşince konuşuyoruz. Zorla dnmşz baskıdan dolayı 1700’lerde ama hala korkuyorlar söylemiyorlar. Rize amlıhemşin bölgesinde etnik ve dini baskılar daha çok yaşanmış merkezi olduğu için. Bizim buralar merkezi otoriteden uzak kalmışlar.”(Mehmet 48)

Mehmet gibi tarihleriyle yüzleşme imkanı yakalayan bazı insanlar, örtülü olanı aıklayabiliyorlar fakat çoğu bu konu açıldığında sözü değiştiriyor ve hemen Müslüman kimliğini daha da çok üzerine giyiniyor.

Hopa Hemşinlilerin tarihleri ve geçmişleri hafızalarından silinmiş görünüyor. Kendi aralarında Hemşince konuşup bunu başkalarının yanında, yani iş yaptıkları kişiler yanında, sokakta veya devlet dairelerinde konuşmamaları gerektiğini İstanbul’daki Ermeniler gibi biliyorlar. Bu bilginin “Vatandaş Türkçe Konuş” söyleminin zihinlere işlemesinden olduğunu düşünecek olsak dahi kendilerini yabancı görmedikleri için aslında korkacak bir şeyleri yok. Bu korkacak hiç bir şeyleri olmama durumu da asimile olmuş olduklarının en iyi göstergesi. Kendilerine göre korkacak bir şeyleri yok çünkü farklı değiller.

Gordon Milton'a göre yedi asimilasyon tipi asimilasyonun yedi evresini oluşturuyor. Birincisi ya da "kültürel asimilasyon", azınlık grubunun ev sahibi topluma ait kültür modellerini benimsediği evre. İkincisi ya da "yapısal asimilasyon", azınlık grubu üyelerinin, ev sahibi toplumun birincil gruplarına, yani takımlara, kulüplere ya da derneklere girişini betimliyor. Üçüncü evre, yani "birleşme" sırasında azınlıklar, kendi köken gruplarının dışından eş seçiyorlar. "Özdeşleşme"ye yönelik dördüncü evrede ev sahibi toplumla özdeşleşiyorlar. Beşinci evre, azınlık grubunun, artık hiçbir düşmanlıkla karşı karşıya kalmadığı durumu ifade ediyor. Altıncıda ayrımcılığa da maruz kalmıyor. Nihayet yedinci ve son evrede, "medeni" asimilasyonu yaşıyor: Böylelikle azınlık grubu ile toplumun bütünü arasında hiçbir siyasal çatışma yaşanmıyor. (Schnapper 2005, 133)

Hopa Hemşinliler Müslümanlığı tümüyle benimsemiş ve dinin gereklerini yerine getirerek yaşarlarken gündelik hayatta Türkçeden tamamen farklı bir dil olan Hemşinceyi konuşuyorlar. Bu dilin kendilerini farklı kıldığını sezsele de bu bilgiyi bilinç üstüne çıkarmayıp herkes gibi yaşamlarını sürdürüyorlar.

Hopa Hemşinlilerin Milton'ın gösterdiği asimilasyon evrelerinin tümünden geçip asimile oldukları, masalların çok anlatılmamasına, öte yandan mucizelerle, geçmişleriyle ve kökenleriyle kurdukları bağları koparmamalarına dayanarak örnek olarak gösterilebilir. De Certeau'ya göre masal ve efsaneler oyunlarla aynı görevi görür, günlük mücadelelerden yalıtılmış ve dışarıda kalmış bir uzamda gerçekleşir, her gün karşımıza çıkan İyinin ve Kötünün oyunlarını bize gösterirler. (De Certeau 1990, 169) Masal bilmemek ve anlatmamak aynaya bakmak istemeyip, iyi ve kötü hakkında bilgi edinmekten kaçmak demektir.

Bu insanlar yine de içten içe kimliklerini korumayı ve kendilerinden dahi gizledikleri farklılıklarını yaşatmayı başarmışlardır. Bunun sebebini De Certeau fabrika işçilerinin taktiğini anlatırken şöyle verir: “Fabrika işçileri işlerini yapar gibi gözükürlerken işten çalarlar. İşten çalan işçi, serbesttir, yaratıcıdır ve belli bir çıkar gütmeyen bir iş için aslında fabrikanın zamanından çalandır”. (A.g.e. 99) İşçi aslında artan malzemelerle kendilerine veya yakınlarına uzaktan bakanın anlamayacağı şekilde yeni bir ürün üretir. İşçi kendi yaptığı işi ve o işin dışardan bakılırken nasıl görüldüğünü çok iyi bildiği için işini yaparken fark ettirmeden kendi yapmak istediği ürünü de yapar. Hemşinliler de gündelik hayatta herkes gibi davranıp çalışırken evde kendi dillerini konuşmaya devam etmişler. Bu dilin nereden geldiğini bilmeseler de konuştukları dil başka olduğu için genel halktan farklı olduklarını hissetmişler. Michel De Certau’nun “Peruk” olarak adlandırmasına paralel olan metafor gibi Hemşinliler de sokak kimliklerini eve geldiklerinde peruklarını çıkarır gibi çıkarıp kapıya asmış, kendileri olmaya devam etmişler.

Üst taraftaki peruk meselesini anlamak için tarihe bir geri dönüş yapalım. 1710-1730 yılları arasında Çamlıhemşin’den Kafkasya’ya doğru yapılan yoğun göç neticesinde Lazların Hemşinlilere sembolik rakamlarla topraklar verip Hemşinlilerin Hopa köylerine yerleşmelerini sağlamalarıyla bu gün Hopa Hemşinliler olarak anılan topluluk ortaya çıkmış. Bu gelen Hemşinli grubu dillerini korumuş fakat dinlerini değiştirmişler. Sokakta kullandıkları Türkçeyi eve geldiklerinde kapının dışında bırakmış, evde eşleri, anneleri ve çocuklarıyla Hemşince konuşmayı sürdürmüşlerdir. Hopa Hemşinliler Çamlıhemşin’den gelip Hopa köylerine yerleştikten sonra zaman içinde, eski kuşakların çocuklarını korumak için onlara fazla bir şey anlatmamalarından kaynaklanan bilgi eksikliğinin unutmayı kolaylaştırmasıyla ekstremlerini unutmış, orada kuracakları hayatın gündelik gerekleri ve sorunlarıyla

ilgilenmişler. Travmanın sosyopolitik sebebini unutan topluluk zamanla travmayı da unutmuştur.

“Lazlar üçte iki, Hemşinliler üçte bir olmuş. Daha az vergi vermişler. Hemşinlilerin önce çocukları askere alınmamış. Sonraları özellikle 1850’den sonra alınmaya başlanmış. Önce insansız bölge insanlaştırılmaya çalışılmış sonra askere alınmış. Müslümanlaşma da evrimini buraya gelinceye kadar tamamlamış. Hani doğal olarak burada hayat sürmeye başlayınca o zaman üç erkekten birini askere almışlar.14, 15 yaşlarında olmaları bir şeyi değiştirmemiş çünkü aynı zamanda onu getirip eğitiyor. Böyle eğitilmiş çocukların aileleri de var. Mesela Eyüboğullarından, yine bizim Calcıoğullarından çocuk yaşta alınıp devlet kademelerinde yetiştirilmiş, sonra bu bölgeye sürülüp yetki verilmiş. Sınır boylarında özellikle Lazlar tarafından seçilen Hemşinlilerden oluşan muhafızlar olmuş. Hatta 1840 bilumum tahrir defterinde bu isimler kayıtlıymış. Orada Kostikoğlu Mustafa diye isimler var.” (Hasan 45)

Gündelik yaşam ve gerekleriyle ilgilenen Hemşinlilere nazaran Kostik’in Türkçe bir kelime olmadığını, en azından kulağa Türkçe gelmediğini Hasan gibi insanlar farkederken Hemşinlilerin geneli de bunu tahmin etmekte. Kostik’in arkasından Mustafa ön adını kullanarak ismi nötralize etmiş olsalar da Kostikoğlu gibi lakap yerine geçen eski soyadlarını kullanmaktan vaz geçmeyip, Hristiyanlığa dair sembollerini isimlerinde dahi taşımaya devam etmişler.

Ricoeur’a göre sembolik sistemler metaforik potansiyellerinin henüz konuşulmamış olduğu rezerv anlamlar üretirler. Ve aslında sözlerin ve kültürün tarihi, eğer dil bizim sembolik deneyimlerimizin en yüzeysel katmanını oluşturmuyor olsaydı, bu derin katman dilsel ve edebi seviyede oluşarak bizim için ulaşılabilir olurdu. Bu da en ısrar edici metaforların, çabucak sembolik altyapı ve metaforik üst yapıları birbirine geçirdiğinin göstergesidir. (Ricoeur 1976, 65)

5.4. Hristiyanlık ve Şenlikler

Michel De Certeau'un Latin Amerika benzetmesinde yerlilerin Pagan geleneğini Hristiyanlık üzerine alarak, kendi strateji ve taktiklerini üretmeleri gibi Hemşin'de aslen pagan fakat sonradan Hristiyan geleneği olan Vartovar'ı farklı isim ve kutlamalarla devam ettirmişler. Ramazanda Müslümanların cüzdanlarını oruç baba türbesine sürtmeleri gibi tek tanrılı dinler tarafından hurafe olarak adlandırılan bu pagan gelenekler bir şekilde toplum tarafından inanılır ve uygulanır olmuş. "Genelde egemen düzene boyun eğmiş olan hatta boyun eğmekle kalmayıp bu düzeni, kabul etmiş, benimsemiş gözükken bu yerliler, onlara dayatılan ritüelleri, tasavvurları ya da kanunları, fatihlerin bunların uygulanmasıyla elde etmeyi düşündükleri sonuçlardan çok daha farklı bir biçimde uygulamış, gerçekleştirmiş kısacası *farklı bir biçime sokarak yeniden imal etmişlerdir*. Kendilerine dayatılanları, elinden bir türlü kurtulamadıkları bu dayatıcı sisteme yabancı göndermelere dayanarak ve farklı hedeflere yönelik olarak kullanarak ve farklı uygulamalara tabi tutarak, derin bir dönüşüme uğratmışlardır. Yoksa bunları reddetme ya da değiştirme yoluna gitmemişlerdir. Onları dışarıdan "sindirmeye, öğütmeye" çalışan sömürgecilik sistemi içerisinde öteki olarak kalmayı başarmışlardır. Egemen düzeni bu biçimde kullanarak, reddetme imkanlarından ve araçlarından yoksun oldukları erkle oyun oynamışlar; bu düzenin elinden, bu düzeni terk etmeden, bu düzenden uzaklaşmadan, kaçıp kurtulabilmişlerdir. Farklılıklarının gücü, "tüketim" biçimleri ve yöntemlerinden gelmiştir." (De Certeau 2008, 45-46)

Vartovar Ermenice'de Vartavar adıyla kutlanır ve bir pagan geleneğidir. Ermeniler Hristiyanlaştıktan sonra bu bayram İsa ile özdeşleştirilmiştir. İnsanların birbirinin üzerine su serpmesiyle kutlanır ve eğlenilir. P.Minas Bijişkyan'a göre Vartavar Yortusu gününün ismi Vartevor –Vartivor kelime anlamı olarak Yayla Şenliği demek.

Yayla şenlikleri belli zaman dilimi içerisinde yapılan şenliklerdir. Yani tek birgün ile sınırlanmaz. Aynı zamanda, Erzurum – Narman yöresinde Ağustos ayı, Sarıkamış yöresinde Ağustos'ta esen fırtına gibi anlamlara da gelmektedir. (Saatçi 2008, 8)

Pakize (65) Vartovor'u şöyle anlatıyor: “Amlakit’de Koteçur yaylası’nda Vartovor kutlanır. Akşam önce erkek horonu oynanır. Horon bitince genç kız ve erkekler toplanıp başka bir yere gider orada da sabaha kadar birlikte horon oynarlar. Bundan önce her gün 10 gün boyunca saat 12.00’de kız horonu başlar. Herkes köyden yaylaya çıkar on gün boyunca izinlidirler. Gündüz kızlar horon oynarken erkekler kahveye gider, kumar oynarlar ya da hep birlikte pikniğe gidilir. Vartovar demek bütün millet bir araya toplanıp Temmuz’un 15’inde Amlakit’e gitmek demek. Vartovar’da kadınlı erkekli horon oynanır.” Bunun ardından genel olarak yaylacılığı kendi anılarına dayanarak şöyle anlatıyor Pakize: “Sıcak olur buralar. Millet çıkıp biraz hava alır. Ağırıklı olarak Ortan ve Makrevits’den, birkaç aile de Podollar Köyünden Pokut Yaylası’na çıkar. Orada bir ay kalınıp hayvanlar otlatılıp yaylacılık (kışın yenecek tereyağ ve peynir) yapılır. Bir ay sonra Pokut’daki otlar bitince daha yukardaki Samistal yaylasına çıkılır, bir ay da orada kalınır” diyor Pakize (65).

Hüseyin’in Vartovar’ı anlatışı ise şöyle; “Göç ederdik yaylaya. Gelinler dizilirdi. En büyük gelin önde ve peşi sıra tulum, zurna şişerdi. Tulumcu önde, gelinler arkada giderdi. Erkekler, kadınlar, kızlar gelinlerin önünde giderdi. 5 saat yol yürürdük Vartovar düzlüğüne. Vartovar duzuna. Orada 1 saat horan oynanırdı sonra herkes evine dağılırdı. Vartovar sadece Amlakit’te kutlanıyor. Amlakit’tekine Vartovar deniliyor. Bütün yaylalarda göç zamanı kutlanıp, horon oynanıyor.” (Hüseyin, 81)

Vartovor Elevit’de “ot biçimi” adıyla kutlanıyor. Oraya ot biçmeye giderler. Eskiden yaylacılık yapılırken ot biçme dönemine denk geldiği için Elevit yaylasında yaşayanlar

belli ki Vartovar'ın ismini değiştirip ot biçme yapmış ve kendi asimilasyon süreçlerine dahil etmişler.

Hemşin'de Hristiyanlıktan kalan işaretleri hala gündelik yaşam içinde görebildiğimiz gibi, bunlar laf arasında söylenen sözlerde, gündelik dilde, gelenek ve görenek kalıntılarında karşımıza çıkabiliyor. Hatta kalıntı gibi görünen işaretlerin ötesine de geçebiliyor ama gündelik hayatta Türklüğe dair sembolleri kendi veya arabalarının üzerinde taşıyorlar.¹⁸ Örneğin, Hemşinlilerin Türk olduklarını ısrarla savunuyor ama İstanbul Kurtuluş'ta pastacılık yaptıklarını, oradaki pastacıların Hemşinli olduklarını, oranın insanını çok sevdiklerini, çok Ermeni arkadaşları olduğunu söylüyorlar. Biriyle konuşurken neredeyse sözcükleri anlayacaktım ama anlayamıyordum. Sözcüklerde Ermenice'de olan -ts sesini yoğunluklu olarak kullanıyor, Türkçeyi bozarak konuşuyordu.

Gündelik hayatta hala eski köy isimleri kullanılıyor olsa da etimolojik olarak bu köylerin tam olarak eski isimlerini Hemşin'in yerlilerinin bilmesi mümkün değil. Son yıllarda bu konudaki araştırmalarını sürdüren Sevan Nişanyan'ın "Sözlerin Soyağacı" adlı sözlüğünün haricinde bir de "İndex Anatolicus" adında bir web sitesi var. Çamlıhemşin'deki yer adlarının gerçek isimleri Nişanyan'a göre şöyle: "Çamlıhemşin'de gündelik kullanımıyla *Çinçiva* Köyü, şimdiki adıyla Şenyuva'nın eski adı Ermenice *Şinçiva*'dır veya Ortan Köyü Ermenice *Ortnents/Vortnens*'dir (Aziz Vartan'lar). *Kuşuve* olarak bilinen şimdiki adıyla Yolkıy köyü 1530 Hemşin Yerleşimi olup adı *Kuşova*'dır. Hemen Şenyuva'nın altındaki Ülkü Köyü'nün Ermenice adı *Molevints* olup Hemşinli Yerleşimidir. Çatköy Ermenice *Dap*'tır ve Hemşin Köyü'dür. Yaylalardan *Ayder* Ermenice tümsekler anlamındadır. *Palovit*

Ermenice adıyla *Palovid* Sisilidere anlamındadır. Pokut yaylasının eski adı *Pokut* Ermenice *pokud* Centiyanlı anlamındadır ve Hemşinli yerleşimidir. Ermenice *pok*, özellikle Karadeniz dağlarında 1500 ila 2200 metre irtifada çok yaygın olarak yetişen mavi centiyan (*Gentiana asclepiadea*) bitkisinin adıdır.” (Index Anatolicus - <http://www.nisanyanmap.com>)

Çamlıhemşin’de yerleşim yerlerinin isimleri eskiden Ermenice iken gündelik kullanımda bozulmuş, şekil değiştirmiş olduğu için farklılaşmış olmasına rağmen hala eski haline çok yakın kalan veya eski halini anımsatır türde isimler olarak kullanılmaya devam ediyor. Bu isimler Hemşinlilerin kimlikleri hakkında bize yol gösterirken, kutlamaya devam ettikleri bayramlarının dinsel boyutu unutulmuş ortaya ilk çıkış şekli olan pagan ayinleri tarzında kutlanılıyor. Bugün, bu yüzden Hristiyan inancı tamamen yok olmuş. Buna rağmen eskiden kullanılan şenliklere verilen isimler halen kullanılıyor.

Vartovar isminin ne anlama geldiğine dair başka bir örnekte geleneklerin şekil değiştirmiş hatta söyleniş şeklinden dolayı alay konusu olmuş halini görebiliriz. “Vartovar aslında Vartavar’dır. Biz Vartovor diyoruz. Vor Ermenice göt demektir. Göt bayram etti derlerdi. Horan kilise ismidir. Horan oynamak çok günahı eskiden” (Gülsün 65) diyor. *Ĝoran* kilisenin içindeki sunak yeri için kullanılır ve bir söz benzerliği vardır fakat horon kelimesini Nişanyan Yunanca *xoron*; el ele tutuşarak yapılan toplu dans, fiiline bağlıyor. (Nişanyan 2009, 246) Demek ki horon Lazlardan alınan bir dans geleneği ve horon oynamak Lazlardan beri yapılagelen bir gelenek. Horon Hemşin’de ve Karadeniz’in diğer bölgelerinde de çok eğlenerek, kadınlı erkekli kol kola girilerek oynanan bir oyun fakat horon yörelere göre farklı isimlerle anılıyor.

¹⁸ Görüşmelerden birinde bir Hemşinlinin kendi çıkarına yarayacak bir durumda ve benim Ermeni olduğumu öğrendikten sonra, “Ben Ermeniyim” dediğini fakat bunun yanı sıra arabasının üç yerine

Örneğin “Remzi Bekar’ın çalmış olduğu ‘Çeymakçor Kız Horonu’, bir çok tulumcu ve horoncu tarafından ‘Bakoz Horonu’ olarak bilinmektedir ve bu şekilde icra edilmektedir. Bununla birlikte Remzi Bekar ‘Bakoz Horonu’ olarak farklı bir kaide çalmaktadır” (Saatçi 2008,127) diyen Yonca Saatçi isim çelişkisini açıklıyor. *Cermak* Ermenice beyaz, *çur* da su anlamına gelir. Hemşin’de böyle bir yer adı bulunuyor ve eskiler orada oynanan veya oradan çıkmış horonu “Çeymakçor Kız Horonu” olarak bilseler dahi sonradan bu ismin değiştirilip Ermeniceyi hatırlatmayacak bir kelime olan “Bakoz Horonu” şekline dönüşmüş olması ya Hemşinlilerin kendilerini gizlemek için kullandıkları bir taktik veya devletin baskısı sonucu oluşan isim değişikliği olarak düşünülebilir. Hemşinliler de, Karadenizliler de horon oynamayı çok seviyor, horonun verdiği ard arda devam eden hareket içinde kendilerini kaybediyorlar. Bu kaybediş Lefebvre’den daha önce aktarılan ‘ritm’ kavramında söylendiği gibi hayatı tekdüzeleştirirken Hemşinlilerin kendilerini unutup, sorgulamayıp, eskiden şamanların yaptığı gibi transa geçmelerine sebep olmakta. Gülsün’ün söylediği Horan oynamanın günah olduğu fikri de Ermenicedeki sunak yeriyle olan isim benzerliğinin oranın eski Ermenileri, şimdiki Hemşinlileri tarafından günah sayılmasıyla açıklanabilir.

Bakhtin’e göre ‘karnaval’ kısa süre için düzene ara verme ve tersyüz etme anlamına gelir, alçağın yüksek, yüksekın alçak olduğu zamandır. “Festivaller, şenlikler, *mardi gras* ve diğer şenlik formları hiyerarşinin ve değer tersine çevrildiği zamanlardır.” (Hall 1997, 291)

Bakhtin, “dil oyunları, absürlükler – sembolik düzenin aslolan dönüşümünü istismar eder” der. (A.g.e. 1997, 291) Hemşinliler her fırsatta (düğün, şenlik, eğlence) oynadıkları horonu anlatırlarken dahi mutlulukla gözleri dolar. Onlar yaşama, masalların yanı sıra Yunanlılardan almış oldukları horonun coşkusu içinde kendilerini

Türk bayrağı çıkartması yapıştırdığımı gözlemlerim.

kaybetmeleriyle tutunurlar. Bakhtin'e göre karnaval gibi olan kutlamalar yeni bir enerji kaynağıyla bağlantıyı sağlar. Yaşam ve ruh, doğum, çiftleşme, taşkınlık, doğurganlığa erişim sağlar. Aslında şehvetli enerjinin akması duygusu, 'karnaval' zamanının sosyal ve sembolik transformasyonla ilişkili olarak etkili bir metafor oluşturur. (A.g.e. 1997, 291)

Şenliklere Hopa'da kutlanan şenlik olan 'Dodğın inçu ağas'da kadınlar yüzmesini iyi bilen genç kızlara teslim edilir, bu eğlenceye erkek sokulmazmış. Başoba Köyü'nden Hasan Vartovar'ın Doğu Hemşin'de kutlanmadığını söyledi fakat Ermenilerin kutladığı *Asdvadzazin* Bayramı'na denk gelen şenlik "Dodğın inçu ağas" oluyor. Ermeni dininde genellikle Ağustos ortasına denk gelen bir Pazar gününe kadar üzüm yemek yasaktır. Üzümün olgunlaşması beklenir ve *Asdvadzazin*'de üzüm kilisede papaz tarafından okunup, kutsandıktan sonra cemaate dağıtılır. Aile bireyleri önce o kutsanmış olan üzümde yedikten sonra eve alınmış olan kutsanmamış üzümde yiyebilmektedirler çünkü artık tüm üzümler olgunlaşmış, kutsanmış ve yenilebilir kıvama gelmiş sayılırlar.

Hopa'da Lazlarla yan yana olan yaşamdan kaynaklanan gelenek paylaşımlarının sonucu olan Dodğın inçu ağas şenliğini Hasan şöyle anlatıyor:

"Biz Lazlarla yan yana kalmak zorunda kaldık. Bu toprakları Lazlardan aldık. Biz de burada kaldığımız için biraz daha Lazlara uyum sağlamaya çalıştık. Burada Lazların da kutladığı deniz bayramları vardı. Bu gün hiç kimse kutlamıyor. 'Doğın inçu ağas' dedikleri kadınların ve çocukların denize girdikleri, inciri bizim ancura dediğimiz ağacın yaprakları ezilerek vücuda sürüldüğü üzüm suyu bir şey. 15-20 Ağustos arasında kutlanır. 14 Ağustos'ta güneş sıcak perdeden çıkıp soğuk perdeye geçer, artık güneş eskisi gibi ısıtmıyordur. Dodğın inçu ağas - durmanın zamanı. Erkekler de dağa çıkarlar. Bütün her şey duruyor. O zamandan sonra bir şey üretmiyor, daha az çalışıyor toprak. Kadınlar o gün denize girdikleri ve denizin en şifalı günü olduğu için erkekler mahremiyeti korumak amacıyla dağa çıkarlar. Yüzmesini iyi bilen genç kızlar da bölgede güvenlik önlemleri alır. 50'li yıllardan önce burada pancarcı şenlikleri denen aslında Ermeni bayramları olan şenliklerde, yani bana göre Ermeni bayramı, buradan kabileler halinde Şavşata, Ardanuş'a pancarcı şenliklerine katılmaya giderlermiş. O dönemde Pazar kurulmuş oralarda ve üzüm, peynir, yağ satılmış. Şimdi gittiğin zaman sadece alkol satılır, et satılır. Başka bir şey satılmıyor. Bölgede ticaret yapanların bir çoğu o bölgedeki pancarcı şenliklerine

yönlendirirmiş ticareti. Pancarın kelime kökü de Ermenicedir. *Pan* iş demek, *car* çare demek işin çaresi yani alternatif.”(Hasan 47)

Hemşinlilerin yaylacılık geleneklerinin, o zamanki alış verişin sağlanmasının ve gençlerin birbirini görüp tanışmasının, sevmesinin sebebi olan şenlikler eskiden gelen geleneklerini, inançlarını bu güne taşımaya yardımcı olmanın yanı sıra Hemşinlilerin kimliklerinin aslını unutsalar da korumalarına ve bir arada durmalarına yardımcı olmuştur.

Hemşinlilerin *Bubrik* töreninde ölülerini küstürüp, kızdırmamak için ise helvadan kalanları mezarlara dağıtmalarının sebebinin ip uçları Aliye Alt'ın Ermeni halk inancını anlatmasında bulunabilir. Alt, “Ermeni halk inancında ışığın ve karanlığın dikkate değer düalizmi karakteristiktir” derken aydınlık ve günün iyinin ve ilahi olanın alanına, kötü ruhların dünyasının ise karanlığın kötü prensibine ait olduğuna değinir. “Kötü ruhların egemenliği yalnızca güneşin batışıyla başlayan karanlığın çökmesiyle etki ettiği için ölüler karanlık çökmeden gömülürler.” (Alt 2005, 27) Bu inanışta ölülere olan saygı ve o saygının sakınmaya dönüşmesi görülür. Sakınma korkuların bastırılması için bir araç olarak kullanılmış. Ferguson, Kirkegaard'ın dinsel psikolojisini anlatırken “Hristiyanlık özneliliğin en yüksek formudur; saf düşünceden öte saf içe dönüklüktür” (Ferguson 1995, 152) demektedir. İnanç kişinin kendi mutluluğu için “tutkulu ilgi” şeklinde vardır ve “tutku” (burada korkuya olan tutku) elinden alındığında inanç artık yoktur. (A.g.e. 156) Hemşinliler için inanç, Hristiyanlık, Müslümanlık, pagan gelenekler ve korkuyla beslenerek bir bütünlük oluşturmuş. “Hristiyanlıktaki ölüm ruhun yolculuğuyla birlikte sonunda kişiyi eşatolik bir yargılanmaya götürür.” (Alt, 2005, 27) Ermeni halk mitolojisindeki “*cinvat*” köprüsü ile Müslümanlıktaki “sırat” köprüsü aynı sembolik iç hesaplaşmayı ölen kişinin ruhuna

yaptırır. “İnsanların ruhları bir saç teli (*maze*) kadar ince bir köprünün üzerinden geçmek zorundadır.”(A.g.e. 2005, 27) Günah korkusu Hristiyanlıkta da Müslümanlıkta da aynı ağır yük olarak ortaya çıkmaktadır. Kişi öldüğünde iyi ruhların karalara karşı mücadelesinin başladığına değinen Alt, “Fırtınalı yaşam yolculuğuna uygun olarak ruh, ilahi yolda yolculuk sırasında çok çeşitli tehlikelerin tehdidi altındadır” der. “Ruh yükseldiğinde kendisini ele geçirmeye çalışan kötü güçler tarafından tehdit edilir.” (A.g.e. 2005, 27)

Melisa Bilal “*Kaybolan Ninniler ve Türkiye’de Ermeni Olmaya Dair Diğer Hikayeler*” başlıklı tezinde Ermeni kadınlarının tarihte yaşadıkları yoğun acılardan dolayı çocuklarına neşeli ninniler söyleyemediklerini, bunun yerine ellerinde olmadan yüreklerinde olan acıyı dışarı döküp acılarını anlatan ninnilerle çocuklarını uyuttuklarını söyler. (Bilal 2004) Bu tür acılı, yakınmalı ninni türünü Anadolu’da anlatılan masallarda da görebiliyoruz. Pertev Naili Boratav “Hüsnü Yusuf Şehzade” masalında; Sultan gergef işlerken, peri kuşlarının sihrine maruz kalarak beyaz bir kuş olmuş Hüsnü Yusuf Şehzade onun gergefini çalar. Aşk hastalığına yakalanan Sultan da tek başına yolculuğa çıkar. Keloğlan’ın gösterdiği yolu takip eden Sultan Şehzadesinin ayın on dördü gibi bir erkeğe dönüştüğü halini görür ve bir şekilde Şehzade’den hamile kalır. Sultan, sarayın samanlığında bir çocuk doğurur. Bu çocuğa söylediği ninni şöyledir:

“Padişah babamın elmastır tacı

Gönül dedikleri ne müşkül acı

Lokman hekim gelse yoktur ilacı

Aman Bahtiyarım öldürün beni

Gül iken vücudum soldurun beni

Gergefım üstüne bir kuştur konu

Yandı yüreğim de kan ile doldu

Derdimin devasın Keloğlan buldu

Samanlık odası sarayım oldu

Sağır kalfalarım başıma vurdu

Uyu Bahtiyarım öldürün beni

Gül iken vücudum soldurun beni.”

Bu masalda Sultan ne yapıp edip Şehzade sevgilisine kavuşur. Masallar kaygıları, istekleri duyguları anlatırlarken “numara yapma-yalandan yapma/gizlenme, duygularını saklama, sinsilik etme” gibi öğelere de yer verir. (De Certeau 2008, 96) De Certeau’a göre günlük eylem, alışkanlık ve uygulamaların formalitesi bu öykülerde kendini belli eder. Güç ilişkilerinin tersyüz edildiği bu öyküler, mucize anlatıları gibi, bahtsızların, masalsı, ütöpik bir uzamda zafer kazanmasını sağlar. Bu uzamda, zayıfın silahları, yerleşik düzenin gerçeklerine karşı korunur. (A.g.e. 2008, 96) “Tarih yazanlar” tarihe hükmettikleri için zayıflar da bu uzamda, toplumsal sınıflardan da gizlenmiş

oldukları için, kurtulmuş olurlar. Bu kurtuluş sonucunda bu “masalsı” öyküler, “kendi okur ve dinleyici kitlelerine gelecekte kullanılması mümkün olan taktik olasılıkları sunar” diyen De Certeau tarih yazımının, geçmiş zaman kipini kullanarak, “kurumsallaştırılmış erklerin stratejilerini” anlattığını söyler. (A.g.e. 96)

Türkülerdeki geniş zaman kipinin kullanımına bakacak olursak orada da erklerin stratejilerini tek bir cümleyle anlamak mümkün oluyor. Örneğin Hopa’daki Hemşinlilerin söyledikleri bir türküde;

“Kara gemi ön gider

ön gider de yan gider

Hemşin’in gelinleri

İslam’a kurban gider”

“İslam’a kurban gider” sözü Hemşinlilerde kolektif kimliğin sürdürülmesi için herkesin bildiği fakat inkar ettiği gerçeği gözler önüne sererek kurban gittikleri halde açıkça gizlenmeye devam ettiklerini bir gösterir. Colebrook, Certeau ve Foucault’ya dayanarak “Metafor verilmiş olan bağlantıdan veya mantıktan herhangi bir şekilde ayrılır” der ve metaforun yasaklanmış veya izin verilmiş anlamını açıkça dile getiren ikinci bir şiirsel coğrafyayı gerçek coğrafya üzerine kurarak başka bir mantık ortaya çıkardığını anlatır. (Colebrook 2001, 108-9; 557) Anadolu’da yaşayan birçok uygarlıktan doğan kültürel çeşitlilik hangi geleneğin, yemeğin, masalın kime ait olduğunu net olarak söylemeye olanak tanırken tek bir yemeğin veya masal kahramanının birçok uygarlıkta aynı veya çok benzer şekilde görüldüğünü göstermektedir.

Pertev Naili Boratav'ın “Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği” kitabında Koroğlu karakterinin Ermenilerde ve Gürcülerde tıpa tıp aynısı olmasa da kör edilen kral örneği (İran Hükümdarı II: Şapur'un Ermeni Kralı Tiran'ı (saltanatı 340-350) hile ile yanına getirterek, gözlerini oydurtup onun yerine oğlu Arşak'ı (saltanatı 351-367) tahta geçirmesi) görülür. (Boratav 1988, 147) Koroğlu zenginden alıp fakire veren, ilk defa 987-988'de Bolu taraflarında görülen, ebedi bir hayat süren, yiğit ve şair bir karakterken, (A.g.e. 153) Hemşin masallarındaki cadı karakteri kötü, ölebilen ve aile yakınlarından olabilen bir karakterdir. Hemşin'in cadıları hep kılık değiştirir. Köylüler en yakınlarından, aile üyelerinin ve komşularının cadı olabileceğinden korkarlar. Bu, kendilerinin de din değiştirerek kılık değiştirmiş olmaları, bundan dolayı da suçluluklarını ve korkularını cadı karakterine yüklemelerinden kaynaklanabilmektedir. Kendileri de Ermeni iken Müslüman olmuşlar. Artık aradan kimin eskiden Ermeni olduğunu bilemeyecek kadar çok zaman geçmiştir. O yüzden De Certeau, Foucault ve Colebrook'a dayanarak Hemşinlilerin metaforun özelliklerini kullanarak, şiirsel coğrafyayı yani cadıların yaşadığı yaylaları gerçek coğrafya üzerine kurarak kendilerini cezalandırdıkları söylenebilir. Simonian “Kadınlar çocuklarını kocalarından saklayıp öldüğünü söyleyerek başka bir şehre özellikle Trabzon'a kaçırıp orada misyoner okullarına göndermişlerdir” (Simonian 2007, 59) derken, kadınların vicdan azabından kurtulmak için kocalarına yalan söylemeyi göze alarak, dürüst olmamakla kendilerini cezalandırırken çocuklarını Hristiyan olarak yetiştirmenin mutluluğuyla hayata tutunmaya çalışmış olduklarına vurgu yapmaktadır. Ferguson'un aktardığına göre Kirkegaard inancı “bir aracı olmaktan öte bir çelişki” olarak tarif ederken onun “içe dönüklüğün sonsuz tutkusuyla tarafsız belirsizliğin arasında kalan çelişki” olduğunu söyler. (Ferguson 1995, 152) Bu çelişki eski ile şimdiki inanç arasında ise şöyle görülür: Eskiden çocuklarını kocalarından kaçıran kadınlar bu gün

çocuklarını korumak için onların yanında Hemşince konuşmuyorlar. Hemşin artık üzerinde konuşulan ve geçmişi araştırılan bir kültür olmaya başladığı için kadınlar bu defa da çocuklarını korumak için Hemşince öğretmiyorlar. Bu durum Hasan'ın eşi Fadik tarafından “gönüllü asimilasyon” olarak tanımlanıyor. Kirkegaard'ın dediği gibi, “Kesin olmama inancın bir ön gereği olmakla kalmaz onunla sürekli bulunmak durumundadır.” (A.g.e.160)

Hemşindeki cadı masallarının üretimine Çamlıhemşin'deki insanların kendilerini gizlediklerine dair anlatımlar destek olacak niteliktedir. Gülsün, “Her şey geçmiş, hiç kimse saf değildir. O saklanmalar hep olurdu. Ben 7 yaşlarındayken Arka Hemşin'de bir kadın vardı, o felaketten kurtulmuş bir kadındı. Adı Asiyeydi” diyor. Eski soyadlarının değiştiğini “O zamanki Kapidiyan şimdiki Kaptan'dır” diyerek anlatıyor ve ekliyor, “O zamanın isim veya soyadları şimdi lakap olarak kullanılıyor. Andon var, Ğatçık var, Petros-Bedros, Avedikler, Kamiler, Takoşlar var. Takuhiler, Kaputyenler var” diyor ve bir süre sonra örnekleri daha derinleştirip net çıkarımlar yapıyor: “Sahaglar var. Sahag Ermeni ismi. Sahag isimli birisi var yani ama şimdi lakap olarak kalmış. Matiller, Matild'dir. Tarpinler var. Demirci ustaları, Ermenilermiş. İki dede varmış.” (Gülsün, 70)

Geçmişte yaşananları hatırlayan insan kalmamış artık ne Çamlıhemşin'de ne de Hopa Hemşin'de fakat onların çocukları, torunları yer isimlerini ve adetlerini hala hatırlıyorlar. Hafıza konusunda bu teze en çok yardımcı olacak şeyler ise doğa üstü yaratıkların, cadıların, cinlerin olduğu, özlemi ve korkuyu gösteren masalların yanı sıra gerçek olayları anlatan masal haline gelmiş hikayeler. Bunlara iyi bir örnek aşağıdaki “Ekmeği Paylaşmak” hikayesi.

Ekmeği Paylaşmak

“Harpten önce Artvin’de çok Ermeni yaşarmış. Özellikle Ardauç yöresinde nüfusları çok fazlamış. Yörenin en zanaatçı insanları Ermenilermiş. Duvarcı ustaları, gümüşçüler, bakırcılar, fırıncılar hep Ermenilerden çıkarmış. Ermeniler çok çalışkan insanlarmış. Bu yüzden Ermenilerin zengin olduğuna inanılmış.

Ülkeyi saran kara bulutlar Artvin üzerine ulaştığında bir süre avı başlamış. Ermenilerin bir çoğu Ardauç’taki sesli kayadan aşağı atılarak öldürülmüş. Şimdilerde cehennem deresi kanyonu denen kanyonun o günlerden kalan adı ‘sesli kaya’dır aslında. İnsan çığlıklarının hala derinlerinden yükseldiğine inanılır. Kalanlar, sallara doluşup Çoruh’un azgın sularıyla boğuşarak çoluk çocuk Batum’a geçmeye çalışmışlar. Ama bu sefer de çeteler yollarını keser olmuş.

Bu çetelerden birinde bir Hemşinli çeteci varmış. Makaroğlu’yla Batum’da karşılaşmışlar. Anlatmış Markaroğlu: Çetecilik günlerinde bir kabileyi çekmişler kıyıya. Elleri değerli ne var ne yoksa almışlar ellerinden. Birinin ayaklarında bir çift çok güzel ağa çizmesi varmış. Bu çeteci çizmeleri de almış kendine. Tam hepsini kurşuna dizecekleri sırada içlerinden biri: “ekmeğimi paylaşmıştım seninle” demiş. Çetecinin hatırına gelmiş. Zor bir zamanında fırınına sığındığı adammış bu. Bunun üzerine eli varmamış öldürmeye, ikna etmiş arkadaşlarını ve bırakmışlar yeniden Çoruh’un kucağına yolcularını.

Gel zaman git zaman çeteciliği bırakmış iyice kocayınca. Yıllar sonra yolu Batum’a düşmüş. Bir fırına girmiş ve ekme almak istemiş. Fırındaki adam müşterisini süzmüş ve ayağındaki çizmelere gözü takılmış. Dönüp yanındakine Ermenice: “Asonk im muygers yen. Asiga mezi goğobdağ martne. Martı prnenk, çpakhi (Bu çizmeler benim çizmelerim. Bu bizi soyan adam. Turalım adamı kaçırmayalım)” demiş. Tabi çetecinin Hemşinli olduğundan haberi yokmuş. Söylenenleri anlayan çeteci kapıya doğru seğirtip çıkacak olmuş ki, kapıda karşısına başka bir adam dikilivermiş. Göz göze gelmişler. Derin bakışmışlar. Gözlerinin derinlerinde ikisi de bir şeyler görmüş. Zaman durmuş bir anda. Sonra adam usulca çetecinin önünden çekilivermiş. Çeteci hızla uzaklaşmış. Kapıda göz göze geldiği adam ekmeğini paylaştığı o adammış.¹⁹

Bu hikaye Hemşinlilerin bir travmayla baş etmeye çalıştıklarını ve şiddet deneyiminin anlatıya dönüştüğünü net olarak gösterirken, bu durumun masalarda yansımaları bulmuş olmasına da iyi bir örnek teşkil ediyor. En kötü olaylarda, insanlığın ayaklar altına alındığı, fakat yine de yapılan iyiliğin hatırlanarak insan olmanın iyilik ve erdemle özdeşleştirildiği burada görülebilir. Buradaki diğer önemli nokta da çetecinin de bir Hemşinli olup, Hemşince bilmesi. Bu da iyilik ve kötülüğün din ve ırktan bağımsız olarak her insanın içinde olduğunun iyi bir göstergesi fakat en önemlisi yapılan iyiliğin geri ödenmesi anlayışının herkesin bilincinde sorgusuz sualsiz var

¹⁹ Hemşinli bir çoban olan Makaroğlu Hemdi’den dinleyip aktaran Mahir Özkan. Agos’un 28 Kasım 2008 tarihli 661. sayısında yayınlanmıştır.

olması. Hristiyanlık açısından bakacak olursak Kirkegaard, “Hristiyan gerçekliği varoluşun gerçekliğidir” derken bu gerçekliğin, “idealizmin ve maddeciliğin baştan çıkarıcı açıklıklarına kontrast olarak hakikatte ve sadece hakikatte” anlaşılabilceğini dile getirmişti. (Ferguson 1995, 161)

“Kolektif travmalar, üzerinden zaman geçtikten sonra masal, hikaye, anlatı gibi göstergebilimsel araçlarla insanlığa anlatılır. Durum öncelikle inkar edilip sonra basmakalıp bir görüşle anlatılır” diyen Igartuna ve Paez, Freudyen bir kavramla, “unuturlar” derler ve bunun, Durkheim’in geçmişi olumlu olarak yeniden yapılandırma safhasının takip ettiğini söylerler. Sonunda olayda yer alan grup üyelerinin hatıraları öne çıkarılır ve “onların bireysel trajedileri kabul edilir”. Travma var olmaya devam etse de onun “sosyopolitik sebebi unutulmuştur.” (Igartuna ve Paez 1997, 83) Yukardaki hikayelerin Hemşin’de fazla olmadığı ve anlatılmadığı biliniyor. Durkheim’in dediği geçmişi olumlu olarak yeniden yapılandırma safhasının Hemşin örneği, Hemşinlilerin gerçek hikayeler yerine anlattıkları cadı masalları ve cin hikayelerini, kötü şeylerin orada değil, ancak yarı yalan yarı gerçek hikayelerde olabileceği düşüncesinde, onların da bunları rüyaymış gibi hatırlamalarında görülür.

Hemşin’de görülen masallar altı ana tema etrafında toplanabilir; Cadı Masalları, Cin ve peri masalları, düzene olan isyanı umutla şekillendiren masallar, hayvanların da dahil olduğu ve konuştuğu fabl türü masallar, iki ırkı birleştiren, evlilik içeren masallar, gerçek hayatı ve travmaları anlatan hikaye türü masallar. Düzene olan isyanı umutla şekillendiren masallar hariç masalların ortak özellikleri korku ve şiddetin insanlar üzerinde yansımasını bulması. Masallardaki temalar ise; korku, kayıp, dönüşüm, ölüm ve kurtuluş.

Hopa Hemşindeki görüşmelerde herkes orada masal olmadığını söyledi. Sadece bir kişi çocukların evden uzaklaşmalarını öğütleyen bir “ayı masalı” anlattı fakat masal olmadığı söylenmesine rağmen önemli bir “masal toplayıcısı” olan Mahir Özkan’ın iki ırkın özelliklerini gösteren masallarından biri şöyle:

Hırsız

“Bir zamanlar Hemşin yaylalarının birinde namı bütün yaylalara yayılmış bir ağa yaşarmış. Ağanın bir de oğlu varmış. Ağanın oğlu babayığit bir delikanlıymış. Ağa, oğluna çok güvenirmiş. Bütün işleri oğlu yürütmüş. Oğlunun bir dediğini iki etmek istemezmiş ağa.

O zamanlar Bilbilan yaylasında kurulan hayvan pazarı şimdikinden çok büyümüş. Artvin’den Erzurum ve Ağrı’ya, Iğdır’ dan Kars ve Ardahan’ a kadar bütün yörenin sürüleri bu pazarda görücüye çıkarmış. Aynı zamanda burası çevre yaylaların her türlü ev ihtiyacını karşıladıkları bir pazarmış. Bütün çevre yaylalardan insanlar gelir burada alışveriş yaparmış.

İşte Ağaoğlu hayvanlarını bu pazara getirdiğinde görmüş Hevi’yi. Görür görmez de abayı yakmış. Hemen sormuş soruşturmuş. Bir güzel öğrenmiş kimdir? Kimlerdendir? diye. Akşam eve gelince açmış babasına konuyu. Babası önce razı olmak istememiş. Çünkü Hevi, Qıntsetamal köyünden bir Kürt ağanın kızıymış. Babası oğlunun bir Hemşin kızıyla evlenmesini istiyormuş. Ama oğlunun kara sevdaya tutulduğunu gözlerinden anlamış. Oğlunu isteğinden vazgeçiremeyeceğini görmüş gözlerinde. Oğluna olan sevgisinden dolayı razı gelmiş isteğine.

Sabah ağa toplamış efradını, elçi gitmiş Kürt ağanın evine. Kürt ağa elçileri büyük bir hürmetle karşılamış. Ağayı dinlemiş, sorular sormuş, cevaplar almış. Sonunda “ Ağa seni tanırım. Mert adamsın, bilirim. Oğlunu da duymuşluğum vardır. Babayığit bir delikanlı olduğu gelmiştir kulağıma” demiş. Son bir sorum daha var demiş: “ Oğlun hırsızlık yapmasını bilir mi?

Ağa sinirlenmiş bu soruya: “ Ben bir ağayım!” demiş. “Bir ağa oğlu nasıl hırsızlık yapar”. Kürt ağa: “ Dünyanın bin bir türlü hali var ağa!” demiş. “Ağalığına hiç güvenme. Ben hırsızlık bilmeyen adama kız vermem!” demiş. Sonra da eklemiş: “Benim ahırında bir doru at var. Buralarda benzeri görülmemiş bir at. Ahırın çevresinde dolaşacak kadar uzun iplerle bağlanmış dört iri köpek korur atımı. Her biri bir adamı parçalayabilecek cinsten köpeklerdir bunlar. Oğluna kızımı ancak ahırından doru atı çalabilirse veririm” demiş.

Ağa çaresiz eli boş dönmüş evine. Sonucu merakla bekleyen oğluna durumu anlatmış. Oğlu vazgeçecek gibi değilmiş sevdasından. Düşünmüş taşınmış. Anasından dört parça keçe ve yağ hazırlamasını istemiş. Yağı eritmiş. Keçeleri yatırmış yağın içine. İyice yedirmiş yağı keçelere. Gecenin karanlığında atına atladığı gibi ağanın ahırına varmış. Ahıra yaklaşıncı köpekler hisimla üzerine atılmış. Yaklaşan her bir köpeğin önüne yağlı keçelerden birini atmış. Köpekler keçelere saldırmış. Tabi keçeleri parçalamaları imkansızmış. Köpekler keçelerle boğuşurken Ağaoğlu ahıra girmiş. Doru atı ahırdan çıkarıp yaylanın yolunu tutmuş.

Sabah Kürt ağanın kahyası çığılık çığığa ağaya koşmuş: “Ağa! Ağa! Doru atı çalmışlar. Doru at ahırda yok ağa!” Kürt ağa hiç istifini bozmamış: “Telaşlanma kahya, ben biliyorum atın yerini” demiş. Sonrada emretmiş: “Hemen git Hemşin yaylasına. Ağaya

söyle, düğün alayını hazırlasın gelsin. Ha! Doru at da ağamın babayiğit delikanlıya düğün hediyesidir de.”²⁰

Stendhal “Başkaları senin üzerinde senden bir şey alabilecekleri oranda güce sahiptirler” diyerek kişinin kendisini diğerleriyle eşit düzeye getirip, onları farklı olmadığına inandırabilirse onların kişi üzerindeki etkileri ve silahlarının yok olacağını söyler. (Greimas, Fontanille, 1993, 158) “Hırsız” hikayesinde Kürt ağa Hemşinli damadını, kendisinden farklı olmadığını ispatlamaya çağırır. Damat da bunu başararak ağayla eşitlenir ve böylece kızı alır. Bu masalsi hikayeden, Hemşinlilerin “dışarıya” kız vermenin yanı sıra aldıklarını da öğrenmekteyiz. Hasan eski zamanlarda evlenmenin iki tarafın birbirini görerek olmadığını, ailenin kız ve erkek adına karar verdiğini söylemişti fakat bu hikayede tek taraflı da olsa erkek muradına erer, anlayışlı ve kendi inandığı “doğruları” erkek tarafına öğretmekten geri durmayan bir kız babasına denk gelir. Bu da Hemşinlilerin ve Kürtlerin bir arada yaşayıp, birbirleriyle gelenek ve görenek alışverişinde bulunmuş olmalarının bir göstergesidir. Hasan eski zamanlardaki evlenme tarzını anlatırken:

“Gençler türküsüyle devinim sağlar. Genç kızlar tepelere çıkıp toplandıkları yerlerde Hemşin türküleri söylerler. Burada hayat daha İslami esaslara göre olduğu için toplum kapalı. Birbirlerini görmeden nişanlanmış, karar vermek zorunda kalmışlar. Kimse bu evliliklerden memnun kalmamış”(Hasan 47) der.

Bunun yanı sıra Cevat bugünü anlatırken Hemşinlilerin “dışarıdan” kız aldıklarını söyler. Hemşinliler buna rağmen kollektif kimliklerini masallar ve dil üzerinden sürdürmeye devam ederek, yok olmadıklarına dair ipucu veriyor:

²⁰ Mahir Özkan tarafından yazılıp 25 şubat 2009’da <http://hamshentsi.blogspot.com>’a eklenmiştir.

“Eskiden daha azdı ama artık bir çekince yok. Genelde yaylalarda komşu olduğumuz Kürtlerden, ya da Kürtleşmiş Çingenelerden, Lazlardan gelinlerimiz var. Son zamanlarda Gürcülerden (Gürcistan'dan) de gelinlerimiz var. Ama bunlar hiç bir zaman yoğun olmuyor. Lazlar Hemşinlilere kız vermiyor hala. Yapılan evliliklerin çoğu kız kaçırma yoluyla gerçekleşiyor. Kürtlerde böyle bir yaklaşım yok aksine onlar Hemşinlilere gelin giden kızlarına rahatlığa kavuştular gözüyle bakıyorlar.” (Cevat 39)

Eskiden ne kadına ne de erkeğe sormadan büyüklerin karar alarak iki kişiyi evlendirmelerinin, toprak, gelenek, aileyi korumak gibi nedenlerle yapılan evliliklerin yarattığı sonuçlar özellikle Hopa Hemşin’de görülmektedir. Kadın ve erkek birbirleriyle uyuşmamaları durumunda kurban edilmiş, sevgisiz bırakılmış olurlar. Kurban etme eylemi farklı şekillerde görülebilmektedir. Hayvanların kurban edilmesi üzerine yazan Georges Bataille’e göre “Kurban etme, dikkatleri, kaynakların şimdiki zamanda harcanması üstüne çeker; aslında bu kaynaklar yarın kaygısıyla muhafaza edilen kaynaklardır.” (Bataille 1997, 44) Görücü usulü yapılan evlilikler de iki tarafın da çok beklemeden, yani bir süre daha iki insanın birbirini sevmesini beklemeden tanımadıkları kişilerle evlendirilerek sevgiyi kurban etmektedir. Kurban etme bir karşılık beklendiği için yapılır. Sevginin kurban edilmesinin karşılığı da Tanrıların geleceği garanti etmesi beklentisidir. Hemşinlilerin çoğu hayatta kalmış olmanın karşılığını aşık olmadan, sevmeden evlenerek ödemişlerdir.

Yine gerçeği anlatan hikayelerden biri olan aşağıdaki masalda da kurban etme eylemini görmekteyiz fakat bu kurban önlem almak için değil önceden yapılmış olan kötülüğü telafi etmek için verilmektedir.

Karadeniz'in Laneti

Her gün Karadeniz'in önünde ağlayıp özür dileyen kadın bir gün uzaktan gelen bir ağlama sesine doğru yürümeye başlar. Ağlayan bir kadın görür ve onu alıp evine götürür.

Genç kadının yaşlı kadına anlattığıdır:

“Kim olduğumu bilmiyorum ben. Elbet benim de bir anam, bir babam vardı herkes gibi. - Allah rahmet eylesin.- Herkesin adı gibi adları vardı. Herkesin köyü gibi bir köyümüz vardı bizimde. Orada doğdum, orada büyüdüm ben. Oradan gelin oldum telli duvaklı. Köyümüzde hiç akrabamız yoktur bizim. Sonradan gelip yerleşmiş bizimkiler oraya. Hiç konuşmazdı babam bu konuda. Nerden geldiklerini de bilmezdim, niye geldiklerini de. Benim bilemediklerimi bilirmiş birileri meğer. Meğer köyümüz herkesin köyü gibi değilmiş bizim. Adımız herkesin adı gibi değilmiş. Ben bilmezdim. Bilen birileri varmış meğer. Gelip söylemişler kocama da. “Gavurun kızını beslersin koynunda” demişler. “Yola gelmeyenlerin soyundan senin karın” demişler. Arada kalmışlardanmış bizimkiler. Hemşin'in kaçaklarındanmış bizimkiler. Ne kalabilmişler. Ne de gidebilmişler karşı kıyılara. Adlarını saklamışlar, köylerini saklamışlar. Ben bilmezdim. Bilirmiş birileri meğer. Kovdular evimden beni. Evim yok benim. Kimsem yok. Karadeniz' in kıyılarına vurdular beni. Benim yerim deli deniz.”

Yaşlı kadının genç kadına anlattığıdır:

“Sen benim beklediğim işaretsin. Biz lanetlendik yavrum. Karadeniz sindiremedi takaların yükünü. Lanetledi bizi. Olacak şey değildi takaların yüklü gitmesi deli denize. İnsan yüklüydü takalar yavrum. Balık istifi insan yüklü. Adları bize benzemeyen insan yüklü takalar açıldı Karadeniz'e. Çılgılık yüklüydü takalar. Kadın çılgılığı, çocuk çılgılığı yüklüydü takalar. Kudurdu deniz. “Yapmayın.” dedi. Dövdü kıyıları. “Yapmayın” dedi. Yaptılar. Balık dolu dönen takalar boş döndü geriye. Yıllarca bize verdiklerine karşılık insan verdik denize. Kirlendi deli deniz. Sindiremedi takaların yükünü. Lanetledi bizi yavrum. Takaların reisi benim adamı yavrum. Yaman denizciydi. Bereketini esirgemezdi deniz ondan. Karadeniz sevdalısıydı onun. Konuşurdu onunla. Anlaşırdı kendi dilince. Takaların yükünü boşalttıktan sonra deniz küstü. Konuşmadı bir daha. Balık vermedi bir daha. O lanet gününden sonra hep boş döndü denizden. Sonunda içinin kıyılarını dövmeye başladı deniz gibi. Delirdi. Denize çıkamadı bir daha. Kıyısına varamadı. Denizi görmeden öldü sonunda. Laneti miras bırakıp öldü. Oğlumda babası gibi denizci oldu delikanlı çağında. Ne ettimse vazgeçiremedim sevdasından. Haftasına varmadı delirdi. Varamadı kıyısına bir daha denizin. İşte o günden beridir her sabah gelir otururum Karadeniz kıyısına. Yalvarır dururum deli denize. Adaklar adadım. Kurbanlar verdim. Dualar okudum. Kaldırmadı lanetini üzerimizden. Şimdi yavrum delikanlı çağında torunum lanetin kıyısında. Seni Karadeniz gönderdi yavrum. Laneti sen kaldıracaksın.”

Yaşlı kadın torunuyla genç kadını evlendirdi. Ona kendisinininkine benzemeyen bir ad verdi.”²¹

Hemşinliler bu tür gerçek hikayelerle gizlediklerini açığa çıkarmakta, bir nevi günah çıkarmaktadırlar fakat bu hikayeler hâlâ insan içinde anlatılmaktan çok uzaklar. Bu anlatıda evden atılmış olan kızın Hemşinli Ermeni olduğunu, takalarla yaşlı kadının kocasının karşıya geçirdiklerinin de Hemşinli Ermeni oldukları açıkça söylenmeden

²¹ Mahir Özkan tarafından yazılıp 20 Kasım 2010'da <http://hamshentsi.blogspot.com>'a eklenmiştir

anlatılmaktadır. Evden atılan kızın ancak denizde birçok Ermeni'nin boğulmasından sorumlu olan adamın torunuyla evlendiğinde iki tarafın da lanetten kurtulacağı gibi bir sonuçla bitirilmiştir. Bir kadının tecavüzcüsüyle evlenmesinin kadının travmasına bir çözüm bulmayacağı ve ona tecavüz edenini de temize çıkarmayacağı gibi burada da Ermeni olduğu için evden atılan bir kadının Ermenileri öldürmüş bir adamın torunuyla evlenmek laneti ortadan kaldırmayacaktır fakat yaşlı kadın tarafından lanet olarak adlandırılan af dileme yaşlı kadının genç kadını torunuyla evlendirmesiyle yapılmıştır.

5.5. Uyum, Direniş ve Dil

Görüşülen kişilerden Figen “Belkiyi ekmişler ki tilki çıkmış. Doğrusunu söyleyin bize” derken her “belki” sözünün arkasında gizlenen bir gerçek olduğunu ve devletin politikası olarak bunun oradaki insanlara söylenmediğini anlatmaya çalışıyor. Bazıları okuyor, öğreniyor ve sembolik ipuçlarını değerlendiriyor. V. N. Volosinov “Ne zaman bir işaret varsa orada ideoloji de vardır. Her ideolojik süreç bir semiyotik değere sahiptir” (Hall 1997, 295) diyerek Hemşin’deki tüm eski yer adlarını ve soyadlarını ortaya sermiş, görünür kılmış oluyor bir bakıma. (A.g.e.1997, 295) Hemşin’deki evlerin üzerindeki işaretler, Ermenice yazılar ve bunların varlığının kabulünü ret etmek Figen’in söylediği gibi tilkinin varlığına işaret etmekle kalmıyor, bize gizlenen fakat var olan kimliği net olarak gösteriyor.

Öte yandan Gülsün: “Ortan Köyünde Bayraktarlar var. Orası da dayımın köyü. Habak (şimdiki adı Bahçeli Konaklar) oradaki Okumuşlardan ve Makrevis’deki İčançlar’dan ayrılmış. Koluna’da bir köy var. Bir aile Habak’taki Okumuşlardan ayrılmışlar. Kovelazlar diyorlarmış. Ğaleçun Mahallesine göçmüşler arazi kıtlığından. *Begi* ve *Bağdasar* Ermeni erkek isimidir. Andunantslar, Hocalantslar, Tikbağantslar, Çakırantlar, Şameyantslar. Aslında Şamiram. Kehod, Kamnağod – Ğoderçurun tepesi, Eroğ – Üskütte dağın isimidir, (Ortan köyünden sola doğru bakınca Üsküt dağı), Medzovit (Ermenice *medz* – büyük)” demekte. De Certeau “özel adların sahip olduğu büyülü güçleri” anlatırken “çeşitli süslerle donattıkları ve bir yerden başka bir yere yönlendirdikleri gezgin ellerin üstünde taşınır gibidirler” (De Certeau, 1990, 203) benzetmesini kullanır. Onun için isimler büyüdür. Yönler ve doğrultular çizerek bu sözcükler ilk kez “ad” (A.g.e.1990, 203) olduklarını gösterir, zihinde ve mekanda yerlerini açarlar.

Gülsün bazı kelimelerin veya cümlelerin Hemşince söyleniş tarzını anlatmaya devam ediyor: “*Peynuşunu* ettin mi? *Peangını* ettin mi?” (Çorabın ağzını bitirmek iğneyle) *Peran* = Ermenice ağız. “Bu *tatikleri* bir seveyim” denir (*Tatik* - Ermenice elcik). “Frambuaza *coğ deriz.*” (*coğ* - Ermenice çok). “*Madmanlarım* kırıldı” denir birinin ayağı ağrıdığında (Ermenice *mad* - parmak). “Yün ayırmak için kullanılan sopaya da *madman* denir.” “*Puçak* - mısır yaprağı, *hadik* – taneleri için kullanılır” (Ermenice *hadik* - tanecik). “*Tertsan*, mısırın püsküllerine denir (Ermenice *tertsan* - iplik). “*Tertsan* atmak – mısır büyüyüp baş verdiğinde, iplik iplik çıktığında verilen addır.” (Gülsün, 65)

Gülsün bol bol kitap okuyor, öğreniyor ve diğer Hemşinlilerin inkarını tek başına kırmaya çalışıyor. “Makrevis’te Ğeletçi sırtında kilise var. Sonra okul olmuş. *Pagentur* (Ermenice; *pagel* kapatmak, *tur* kapı), *Kedanots* kaşık (Ermenice; *göllük*, *göl yeri*), *Şor* (Ermenistan Ermenicesinde *elbise*, *kıyafet*, İstanbul Ermenicesinde *bebek bezi*) eskiden *şor* derdik. *Şortağ*- şor gibi ince yaprak (Şortağ, Hemşin’de yetişen büyük yaprakları olan bir bitki), *pambağot*, ot için kullanılıyor. Pamuk otu ince ot anlamında (*Pambak*, Ermenice pamuk), biz *titer* diyoruz siz *titernik* diyorsunuz kelebeğe, Ependos, Melikipos-çayır isimleri, *poğots* derler karşiki yollara (*poğots*, Ermenice yol), *ağpur* denir çeşmeye, *ağpurler* denir.” (*ağpür* = Ermenice çeşme)

Hopa Hemşin olarak adlandırılan, Hemşinlilerin göç etmiş olduğu birkaç köyden Hopa’daki Başoba köyünde Ermenice olarak “*Ingeroçıs mi tıpcir*” (Arkadaşıma dokunma) Hemşince “*Ingeroçes dignumi*” şeklinde söylenmekte, veya Çamlıhemşin’de Ermenice *papağum* olan çarpıntı kelimesi *perperuş* olarak kullanılmakta. Farkında olsalar da olmasalar da geçmiş bu günkü dilinde yaşıyor. Hopa Hemşin’in yayla köylerinden Ardahan ilinin sınırları içine giren Bilbilan Yaylası’ndaki Mehmet’le Hemşince anlaşıyoruz. O Hemşince ben Ermenice

konusuyorum. Merkezi otoriteden uzak kalan Hopa civarında yaşayan Hemşinliler dillerini korumuşlar fakat okuma yazma oranı çok düşük olduğundan, yazıp okuyarak değil konuşarak nesilden nesle aktarmışlar. Bu da kulaktan dolma bir yöntem olduğu için zamanla dilde bozulmalara sebep olmuş. Ermenicenin zor anlaşılır bir lehçesi konumuna gelmiş.

Hemşinlilerin Ermenice diliyle olan bağları görülürken aynı zamanda bu bağın açık bir şekilde dile gelmesi karşısında “geçişirme” olarak nitelendirilebilecek taktikler de devreye sokuluyor. Mehmet’in “Ermeni Kürdüdür” dediği Suat’a anadilini nasıl konuştuğu sorulduğunda “aynı Türkçe gibi ama biraz değişik” diye cevap veriyor. Nasılsın? İyi misin? demesini istediğimdeyse oradaki daha yaşlıca olan İbrahim (67) Türkçe ‘Nasılsın, iyi misin?’ dedikten sonra beni bir tehdit olarak algılayıp görevimi soruyor. Beni sevmiş olan ve ortamın ısınmasını istemeyen Yusuf (75) benim yerime cevap verirken İbrahim sohbetten kaçma yöntemi olarak Yusuf’un bir türkü söylemesini öneriyor:

Kınalı Gelin

“Göleli dağları karlı neşeli

Yaylasına vardım mor menekşeli

Göleleli mi gelin, sevdalı mı gelin?

On parmağının üzeri kınalı mı gelin?

Hele sen Göle’nin neyini gördün?

Sürüden ayrılan koyunu gördüm

Üç yüz almış kızın boyunu gördüm

Göleli mi gelin?

Sevdalı mı gelin?

On parmağının üzeri kınalı mı gelin?

Geçmişini inşa etme ve kritik miras konularıyla ilgilenen Zhang ve Schwartz sosyologlar ve tarihçilerin seçerek dışlamak, bağlamından ayrı biçimde değerlendirmek, ya da geçmiş olayları çarpıtmak eğilimini “rejimin meşruluğu veya bir ulusun gururunun risk altında olduğu zamanlar görüldüğünü” söylerler. (Zhang ve Schwartz, 2003,103) İbrahim de konunun kendisine ve sakladıkları bir şeye zarar vereceğini düşünerek konuyu başka bir tarafa, en naif ve eğlenceli olan şarkı söylemeye çeviriyor.

“Yaylamızdan geçen bu ipek yolu Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan’a kadar gidiyor. Eskiden araba yolu yoktu bu yoldan giderlerdi atlarla, eşeklerle”, diyen Zülfü (50) ile Ermenice konuştuğumda yüzüme bakıp, utanarak gülüyor. Hemşince bir kelime veya cümle etse ardından hemen yanlış yaptığını düşünüp dilini Türkçeye çevirerek benimle sohbet ederken içselleştirmiş olduğu Türk kimliğiyle konuşup; “Bizim Türkler eskiden Rusları buradan taaa... Gürcistan’a sürmüşler. Bizim atalarımız sürmüş, Ermenileri de peşlerinden” dedikten hemen sonra arkadaşı, “Ermenistan’da güvenli bir şekilde yatabilirsin. Ermenistan güvenilir bir yer”, diyerek sohbeti kendince olması gerektiği yere çekiyor. Bilbilan yaylasını Ardahalı Kürt Yusuf “Ardahan Bilbilan” olarak tanımlarken Hemşinli Zülfü, “Hopa Hemşin Bilbilan yaylası” olarak tanımlıyor. De Certeau “Strateji erkin varlığının ön kabulüyle hareket eder” demektedir. (De Certeau 1990, 201) Bilbilan Yaylasındaki görüşmelerimde erk olarak kabul edilip benimle konuşanların baştan “ihtimamlı” bir davranış şekli sergilemeleri bunu doğrular nitelikteydi.

Hopa Hemşin diline bakacak olursak, doğu Hemşinlilerin konuştuğu Hemşincede fiiller –*mışla* yapılıyor. Örneğin Ermenicede *sorvil* olan öğrenmek fiili Hemşincede *sorvuş* oluyor. *İnçe sorvel* veya *ays panıs sorvil bidi* – bu işi öğreneceğim veya bu işi öğrenmek lazım. Sonunda da ek kullanıldığında anlamı o anki konuya göre değişiyor. Çamlıhemşinliler ise -c yerine Ermenicede olan –ts harflerini kullanıyorlar. Canavara, *tsanavar* diyorlar. Herşeye –ü ekliyorlar. Uğruyorlarmış yerine *uğruyormüşler* deniliyor.

Hopa Hemşinlilerin dillerini korumaları, kimsenin onları duymadan gündelik hayatlarını sürdürmeleriyle ilişkilendirilebilecekken bu tezi doğrular nitelikte bir açıklama Zülfü’den gelmekte: “Dağlı olduğumuz için merkezi otoriteden bağımsız. Cumhuriyetten sonra göçebeliğin son bulmasıyla denetlemek mümkün oluyor.”(Zülfü 50)

Hemşinlilerin kendileri kalmalarının en büyük sebebi yaşlıların yeni dili yani Türkçeyi iyi öğrenmemiş olmaları. Buna eğitimsizlik ya da inat diyebiliriz fakat en güzelini Mahir Özkan’ın annesi söylemiş: “yorgunluk”...

Yorgun

“Anılarımız birbirine karışır. Türkçe yaşadığımız anıları Hemşince anlatmak, Hemşince anılarımızı Türkçe anlatmak zor gelir. Evlerimizde Hemşince konuşuruz. Okulumuzda Türkçe. Anılarımız birbirine karışır. Türkçe yaşadığımız anıları Hemşince anlatmak, Hemşince anılarımızı Türkçe anlatmak zor gelir.

Annem bu alışkanlığı eve gelen arkadaşlarımızla da sürdürmezse ortada bir sorun yoktur. Ancak annem bu geleneği Hemşince bilmeyen arkadaşlarımızla da sürdürür.

Yine bir gün, eve gelen bir arkadaşımı aldı karşısına başladı Türkçe anlatmaya: “Hey gidi oğlum biz neler çektik, eskiden bu kadar rahatlık yoktu. Beni okutmadılar. Kız kısmı okuyup ta ne yapacak diye. Askere mi gidecek sanki. Siz ne güzel okumuşsunuz. Şimdi geldik şehre. Yazı bilmem, yol bilmem. *E inç ağav hemi, yes a kir kidana, yes intsi dzyap erta. İm ağçigin dune erta gayna inç gellir.*” (E ne oldu şimdi, ben de yazı bilsem, kendi kendime çarşıya gitsem. Kendi kızımın evine gidebilsem ne olurdu?) Arkadaşın anlamaz gözlerle baktığını fark edince duraksadı annem. Biz gülümseyerek: “Anne yine ikinci kanala geçtin”, dediğimizde o vurucu sözcükler dökülürdü dilinden: “*E orti inç enim turkça hosim a na tatrıgum*” (E yavrum ne yapayım Türkçe konuşunca yoruluyorum.)”²²

²² Agos'un 2 Ocak 2009 tarihli 666. sayısı'nda yayınlanmıştır. Tamamı Ek1'de.

Hemşinliler hayatta kalmak için asimile olmuş, hatta “kendi içlerindeki asimilasyonun etkilerinden dolayı maskelenmiş” olsalar da “göç ve marjinalleşmeden dolayı, beklenilmedik durumlara ayak uydurmak için adaptasyonun etkileri yüzünden değişmişlerdir.”(De Certeau 1998, 159) Yaşlılarının Türkçeyi tam olarak bilmemelerinden kaynaklanan yorgunluklarından ve evde Hemşince konuşulmasının verdiği rahatlıktan dolayı, asimile olmuş olsalar da, kimliklerini kaybetmemişler.

Onlar için “ait olmak, sadece politik mücadelenin sahnesi değil, fakat onların amacı” olsa da “etnik referansların politikleşmesi önlendiği anda ideoloji” haline gelmiştir. (De Certeau 1998, 161) Bu ideoloji kendini var etmek için masalları politik savaş aracı olarak kullanmış, masallar yardımıyla kendisini anlatmış ve ayakta kalmıştır. Bu açıklamalardan sonra Hemşinliler için “asimile olmuşlar” demek güçleşmektedir.

Adorno’ya göre özgürlük ve özgür olmama birincil bir fenomen değildir, herhangi bir zamanda belirli bir süre içinde kişiler üzerinde egemenliği deneyen bütünlükten türer. (Adorno 2006, 207) Hemşinliler de din değiştirme baskısıyla karşılaşmamış olsalardı kendileri kalma, var olma gibi bir savaş vermemiş olacaktı. Bu baskıyla karşılaşan Hemşinliler içgüdüsel olarak kendileri kalma yöntemleri türetmişler, yoruldukları için kendi dillerini konuşmaya devam etmişler ve gelecek nesillere masallarla, korkularını ve tarihlerini anlatmışlar.

Klinik araştırmalar unutmanın fonksiyon bozuklukları veya söylendiği gibi “hafıza bozuklukları” olduğunu söylerler fakat belirli durumlarda “izlerin ortadan kaldırılmasına işaret eden koşulsuz unutma bir tehlike olarak deneyimlenir: bu unutmaya karşın biz hafıza işini (oeuvre de memoire) yolu uzatmak, neredeyse uzak tutmak için yönetiriz” diyen Ricoeur hafızanın unutmanın şartlarından biri olduğuna değinir, (Ricoeur 2004, 426) çünkü hatırlamak acı verir. Her gün travmayla yaşanmaz. Yapılacak en iyi şey unutarak travmayı uzakta tutmaktır. “Sonuçta unutma hafızayla

ilişkilidir: bazı durumlarda stratejidir, ki bunun gelişimi gerçek övgüye layık unutmama sanatının sonucudur.” (A.g.e. 2004, 426) Hemşinlilerin unutmayı seçtikleri aşikar fakat “psikanaliz deneyimlenmiş geçmişin yıkılmaz olduğuna ek olarak hatırlamanın yas tutma yapılmadan ortaya çıkmayacağını söyler.” (A.g.e. 2004, 446) Hemşinliler unuttuklarını bilmeden unutmuş oldukları için yas tutmayı da masallar ve dil yardımıyla yapmış fakat kendileri de bunun farkına varmamışlardır. Kendi aile soyadlarını unutmuş olmaları “isim unutmama seçici cehalet” (A.g.e. 2004, 446) olduğunun göstergesidir. “Planları unutmama -bir şeyi yapmayı hesaba katmama durumunu- ortaya koyar. Dil buna; dil sürçmeleriyle, bedensel jestlerle, yanlışlar, gariplikler ve başarısız olduğu diğer aksiyonlarla katkıda bulunur.” (A.g.e. 2004, 446-47) Hemşinlilerin Türkçe konuşurlarken dillerinin sürçmesi veya kelimeleri eski haline benzeterek kullanmaları “planları unutmalarına” iyi bir örnektir. Kendileri kalmak isteyerek Türkçeyi bozarak kullanmışlar, hatta Trabzonlular örneğinde rastlanabildiği gibi değişmiş, dönüşmüş olduklarını unutup içten içe kendilerini övmeyi, Ermeni ve Gürcüleri överek yapmışlardır.

“Bizim Trabzonlular Milliyetçidir ya ama gidip Azerbaycan’da iş yapan Trabzonlu MHP’li olsun olmasın “Aman Azeri’nin yanına sırtını dönme, Ermeni ve Gürcülerle istediğin gibi iş yap derler.” (Cevat 39)

İki farklı duygu hali uyum ve direnişin, çelişkili gibi görünen, ancak bir anlamda varolmaya ilişkin bir hali yansıtmaktadır.

6. Sonuç

Bu tezde Hemşinlilerin anlattıklarından ve araştırmalarımın yararlanarak tarihin, yaşanmışlıkların ve geçen zamanın insanlarda nasıl bir dönüşüm yarattığını inceledim. Bunu gündelik hayat pratiklerine dayanarak, insanların kimliklerini ve bütünlüklerini koruma yöntem ve taktilerini araştırarak yaptım.

Korku tüm insanlarda olan bir duygu. Karanlıktan, ölümden, isteklerini elde edememekten, yırtıcı hayvanlardan, kaybetmekten korkulur. Hemşin’de ise korkulan en önemli şey insanın yakınları, bilinmezlik ve herkesten gelebilecek kötülüktür. Kendini bilmek, bilmemek veya sakladığı kendisini gözler önüne seren birisinin çıkıp geleceği korkutur onları. Ben de Bilbilan Yaylası’nda korkuttum beni evlerinde konuk eden ev sahiplerimi. Bilmeden korkuttum. Onlar da korktuklarını bilmeden, beni görmenin, yeni bir insanla tanışmanın verdiği neşeyle korktular çünkü sordum, konuştuk, paylaştık, sorguladık, anlattık ama talep ettim. Kendileri olmalarını talep ettim. Olmadıkları, unuttukları, sakladıkları, gizledikleri şeyi onlardan talep ettim ve korkuttum onları. Mahir Özkan korkunun insanın içinden çıkarılıp atılmasının sırrını annesinden öğrenmiş. Korkuları olan Hemşinliler bu korkulardan kurtulmayı da bilmişler o yüzden kendilerini gizleyerek de olsa var olmayı, Hemşinli kimliğini korumayı başarmışlar.

Fakat çocuklar için yaramazlık, büyükler içinse büyük hata olabilecek Hemşince konuşmayı nerede konuşup nerede konuşmayacaklarını öğrenmişler. Mahir Özkan’ın “Yaramaz Çocuklar”²³ hikayesinde anlattığı gibi okulda Hemşince konuşmak o çocuk için tahtaya isminin yazılmasına sebep olabilecek denli büyük bir yaramazlık olunca çocuk o yaşta Hemşinceyi toplum içinde konuşmaması gerektiğini öğrenmiş.

Tarihe bakarak Hemşinlilerin kimler olduğunu anlamaya çalıştığım bu tezde masallar, dil ve gündelik hayat pratiklerinden yola çıkarak Hemşinlilerin unutarak ve gizlenerek var olmalarını, kendileri kalmalarını araştırdım. Korku, kendilerini korumak için kullanmaktan sakınmadıkları bir duyguyken, ötekileşme diğerlerine benzemek ve ayrı durmamak için kullandıkları bir taktik olmuş. Şenlikler, Hristiyanlığa ait geleneklerini başka isimler vererek sürdürdükleri, içgüdüsel olarak kimliklerini hatırlama ve eğlenme araçları olmuş. Direnişleri dillerini ve kelimelerini korumaları olmakla beraber, uyumları dışarıya açık bir evlilik ve aile hayatlarıyken, ne olursa olsun okula gitmeyip, yaylada veya köyde evde kalan yaşlıların geleneklerini devam ettirmeleri ve Hemşince konuşmaları onların kimliklerini korumalarının sebebi olmuş. Masallarda dile gelen korkuları ise onların kendilerini temize çıkarma yöntemleri olmuş.

Masal yoksa, hayal gücü yok, hayal gücü yoksa illüzyon yok, illüzyon da yoksa yaşam yok demektir. Hemşinliler kendileri için yaşamı masallarla inşa etmişler.

“Çehov, hayatı boyunca hep kendi ruhsal bütünlüğü içinde yaşadı. Her zaman kendisi olmayı, iç özgürlüğünü korumayı başardı. Başkalarının özellikle de daha kaba insanların Anton Çehov'dan beklediklerine hiç aldırmadı...” (Türkeş 2011) Hemşinliler de kendi ruhsal bütünlüklerini masallar yardımıyla korudular. Kendileri kalmayı farklı olduklarını hissederek ama bu farkın ne olduğunu bilmeden başardılar ve çevrelerindeki diğer halkların ne söylediklerine aldırış gösterip değişmeye çalışsalar da kendileri kalmaktan vaz geçemediler. Bu durumda Hemşinliler için asimile olmuş bir halk olduklarını söylemek yanlış olacaktır, onlar uyum içinde direnerek kendi kimliklerini yaşatmaya devam etmektedirler.

²³ Mahir Özkan'ın yazdığı hikaye Agos'un 07 Kasım 2008 tarihli 658. sayısında yayınlanmıştır. Ek 1'de okunabilir.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W. 2006. *History and Freedom* derleyen Rolf Tiedemann. Çeviren: Rodney Livingstone. Cambridge ve Malden: Polity Press

Alt, Aliye. 2005 *Hemşin Ermenileri*. Çeviren. Saliha Nazlı Kaya. İstanbul: Belge Yayınları

Barthes, Roland. 2009. *Göstergebilimsel Serüven*. Çeviren: Mehmet Rıfat ve Sema Rıfat. İstanbul:YKY

Bataille, Georges. 1997. *Edebiyat ve Kötülük*. Çeviren: Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı

Bijişkyan, P. Minas. 1969. *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*. 1411 İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları

Bilal, Melisa. 2004. *The Lost Lullaby and Other Stories About Being an Armenian in Turkey*, basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Boratav, Pertev Naili. 1992. *Zaman Zaman İçinde*. İstanbul: Adam Yayınları

(Stendhal, *De l'amour*, p.124) (Greimas, Fontanille, 1993, 158)

Boratav, Pertev Naili. 1988. *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*. İstanbul: Adam Yayınları

Brockmeier, Jens ve Harre, Rom. 2001 "Narrative." *Narrative and Identity: studies in autobiography* içinde derleyen Jens Brockmeier ve Donal Carbaugh, 42-43 Amsterdam; [Great Britain] : John Benjamins Publishing Company

Bruner, Jerome. 2001. "Self-making and world-making." *Narrative and Identity:studies in autobiography* içinde derleyen Jens Brockmeier ve Donal Carbaugh,

10-31 Amsterdam; [Great Britain] : John Benjamins Publishing Company

Colebrook, Claire. 2001 “Certeau and Foucault: Tactics and Strategic Essentialism”
South Atlantic Quarterly 100:2, 546 Durham: Duke University Press

Colebrook, Claire. 2001. “Certeau and Foucault: Tactics and Strategic Essentialism”.
South Atlantic Quarterly içinde, 100:2, 543-574 Durham: Duke University Press

De Certeau, Michel. 2008. *Gündelik Hayatın Keşfi-I.* Çeviren Lale Arslan Özcan.
İstanbul: Dost

De Certeau, Michel. 1998 *The Capture of Speech and Other Political Writings.*
derleyen Luce Giard. Çeviren: Tom Conley. 159 Minneapolis; London: University of
Minnesota Press

Ersoy, Erhan G. 1995 “Hemşinli etnik kimliğine antropolojik bir bakış”. *Birikim* 71-
72:139-143

Ferguson, Harvie. 1995. *Melancholy and The Critique of Modernity: Søren*
Kierkegaard's Religious Psychology, London ; New York: Routledge

Freud, Sigmund. 1915. *The Unconscious: The Standard Edition of the Complete*
Psychological Works of Sigmund Freud. Çeviren: C.M.Baines, Sayı XIV (1914-1916)
On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and
Other Works, 159-215

Girard, René. 2003. *Şiddet ve Kutsal.* Çeviren: Necmiye Alpay. İstanbul: Kanat Kitap

Greimas, Algirdas Julien. 1995. *Kusur Konusunda.* Çeviren: Ayşe Kıran. İstanbul:
Yapı Kredi Yayınları

Greimas, Algirdas Julien ve Fontanille, Jacques. 1993. *The Semiotics of Passions*.
Çeviren Paul Perron ve Frank Collins. Minneapolis and London: University of
Minnesota Press

Hall, Stuart. 1997 *Critical Dialogues in Cultural Studies*. derleyen David Morley ve
Kuan-Hsing Chen. London ve New York: Routledge

“Aristoteles, Retorika, II, 24,1402a: “İki savdan en zayıf olanı en güçlü sav kılmak”
(M.Dufour çev., Paris Les Belles Lettres, Budé, 1967, 2. Cilt, s. 131)

Haçikyan, Levon. 1996. *Hemşin Gizemi*. Çeviren: Bağdik Avedisyan. İstanbul: Belge
Yayınevi

Hankatyan, Sero. 1971. *Hamshenagan I*. Erivan: Erivan Üniversitesi Yayınları

Igartua, Juanjo ve Paez, Dario. 1997. “Art and Remembering Traumatic Collective
Events: The Case of the Spanish Civil War” *Collective Memory of Political Events:
social psychological perspectives* içinde derleyen James W. Pennebaker, Dario Paez ve
Bernard Rime, 83 Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates

Karaca, İbrahim. 2006. *Hemşin Tarih Dil Gelenek ve Görenekler*.
İstanbul:Chiviyazıları Yayınevi

Lefebvre, Henri ve Regulier, Katherine. 2005 “Gündelik Hayat ve Ritimleri”
Çeviren: Elçin Gen Birikim. No:191,79-85

Levi-Strauss, Claude. 1984. *Yaban Düşünce*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları

Lévi-Strauss, Claude. 2002. *Myth and Meaning*. London;New York: Routledge

Malkiel, Yakov. 1948 “Hispano-Arabic marrano and Its Hispano-Latin Homophone”
Journal of the American Oriental Society içinde. Vol. 68, No. 4 (Oct. - Dec) 175- 184
Michigan: American Oriental Society

Nişanyan, Sevan. 2009 “Sözlerin Soyağacı – Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü ”.
İstanbul: Everest Yayınları

Ricoeur, Paul. 2004 *Memory, History, Forgetting. III. The Historical Condition.*
Çeviren: Kathleen Blamey ve David Pellauer. Chicago&London: The University of
Chicago Press

Propp, Vladimir. 1995. *Masalın Biçimbilimi.* İstanbul: Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları

Propp, Vladimir. 2000. “Fairy Tale Transformations” *Modern Genre Theory* içinde,
derleyen David Duff, 53-54 Harlow, England ; New York : Longman

Ricoeur, Paul. 1976 *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning.*
Texas: Christian University Press

Saatçi, Yonca. 2008. *Hemşin Horonlarında Atma Türküleri.* İstanbul Teknik
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Müziği Anabilim Dalı, Basılmamış
Yüksek Lisans Tezi

Schnapper, Dominique. 2005. *Öteki ile İlişki.* Çeviren: Ayşegül Sönmezay. İstanbul:
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Simonian, Hovan. 2007. *The Hemshin: History, society and identity in the Highlands
of Northeast Turkey.* London; New York: Routledge

Sucuyan, Talin. 2001. "Momi" ve "Homşetsi" Olmak..... 25 Mayıs (Erişim tarihi: 22 Mart 2011) <http://www.hemshin.org/articles/MomiVeHomsetsiOlmak%20-%20Bianet25052001.pdf>)

Türkeş, Ömer. 2011 “Hiç eskimeyen halleriyle Çehov” 1 Mayıs 2011. Sabit Fikir – Güncel Edebiyat Dergisi. sayı 3.

Vartanyan, Sergey. 1989. *Hemşinlinin Sesi III*. Erivan: Erivan Üniversitesi Yayınları

Yalçın, Kemal. 2006. *Sarı Gelin - Sarı Gyalin*. İstanbul: Birzamanlar Yayınları

Zeytunyan, Antranik. 1979. *Hemşinlilerin Sesi II*. Erivan: Erivan Üniversitesi Yayınları

Zhang, Tong ve Schwartz, Barry. 2003 “Confucius and the Cultural Revolution: A Study in Collective Memory” *States of Memory: continuities, conflicts, and transformations in national retrospection* içinde, derleyen Jeffrey K.Olick, 103
Durham: Duke University Press

Zürcher, Erik Jan, ed. 2005. *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*. İstanbul: İletişim

Ek 1: Masallar

Ekmeği Paylaşmak

Yaylaların uzun gecelerinde ihtiyar sohbetlerinin tadı bir başkadır. Yaşam doğaya ayarlanmıştır. Elektrik yoktur. Televizyon, gazete yoktur. İnsanlar başkalarının hikayelerine seyirci değildirler. Kendi hikayelerini anlatırlar. Bu hikayeler gerçek hikayelerdir. Onlara biçim verilmemiştir. Samimidirler. Başka bir tarihin ipuçlarını verirler.

Makaroğlu Hemdi Hemşinli bir çobandır. Sınırların henüz geçilmez olmadığı zamanlarda Artvin, Erzurum, Ardahan ve Batum' un yaylaklarında çobanlık etmiştir. Uzun süreler Batum' da kaldığı için Gürcüce ve Rusça bilir. Çok görmüş geçirmiş bir kişidir. Tarihin karanlık zamanlarına tanıklık etmiştir. Bir çok hikaye biriktirmiştir karanlık uzun gecelere. Bunların bazıları anlatılması zor hikayelerdir. Bu gece sesine yerleşmiş boğuk titreme bundandır:

Harpten önce Artvin'de çok Ermeni yaşarmış. Özellikle Ardanuç yöresinde nüfusları çok fazlamış. Yörenin en zanaatçı insanları Ermenilermiş. Duvarcı ustaları, gümüşçüler, bakırcılar, fırıncılar hep Ermenilerden çıkarmış. Ermeniler çok çalışkan insanlarmış. Bu yüzden Ermenilerin zengin olduğuna inanılmış.

Ülkeyi saran kara bulutlar Artvin üzerine ulaştığında bir süre avı başlamış. Ermenilerin birçoğu Ardanuç'taki sesli kayadan aşağı atılarak öldürülmüş. Şimdilerde cehennem deresi kanyonu denen kanyonun o günlerden kalan adı 'sesli kaya'dır aslında. İnsan çığlıklarının hala derinlerinden yükseldiğine inanılır. Kalanlar, sallara doluşup Çoruh' un azgın sularıyla boğuşarak çoluk çocuk Batum' a geçmeye çalışmışlar. Ama yol hiçte tekin değilmiş. Çünkü boğuştukları tek şey Çoruh'un azgın suları değilmiş. Ermenilerin mallarını altına çevirdikleri ve bir kısmını gömerek bir kısmını yanlarına alıp götürmeye çalıştıkları dilden dile yayılmış. O zamanlar çetecilik

çok yaygınmış. Bu rivayet çetecilerin kulaklarına herkesten önce varmış. Çeteler Çoruh'un dar boğazlarında iki yana dizilir pusular kurarlarmış. Çoruh'un zorunlu yolcularını beklemeye koyularak gelen salları kıyıya çekmeye zorlarlarmış. Kıyıya çekmeyenleri yaylım ateşine tutarlarmış. Kıyıya çekenleri ise soyup soğana çevirirlermiş. Çok insanın canına kıymışlar. Çok kadının ırzına geçmişler. Çok insan da kendi canına kıymış, kıyıya çıkmaktansa kendini Çoruh'un kahverengi çamurlu sularına bırakmış.

Bu çetelerden birinde bir Hemşinli çeteci varmış. Makaroğlu'yla Batum'da karşılaşmışlar. Bu olaylardan seneler sonra. Batum'daki kışlağında çadırına konuk olmuş. Laf lafi açmış anlatmış başından geçenleri. Çetecilik günlerinde bir kabileyi çekmişler kıyıya. Ellerinde değerli ne var ne yoksa almışlar ellerinden. Birinin ayaklarında bir çift çok güzel ağa çizmesi varmış. Bu çeteci çizmeleri de almış kendine. Tam hepsini kurşuna dizecekleri sırada içlerinden biri: “ekmeğimi paylaşmıştım seninle” demiş. Çetecinin hatırına gelmiş. Zor bir zamanında fırınına sığındığı adammış bu. Bunun üzerine eli varmamış öldürmeye, ikna etmiş arkadaşlarını ve bırakmışlar yeniden Çoruh'un kucağına yolcularını.

Gel zaman git zaman çeteciliği bırakmış iyice kocayınca. Yıllar sonra yolu Batum'a düşmüş. Bir fırına girmiş ve ekme almak istemiş. Fırındaki adam müşterisini süzmüş ve ayağındaki çizmelere gözü takılmış. Dönüp yanındakine Ermenice: “Asonk im muygers yen. Asiga mezi goğobdağ martne. Martı prnenk, çpakhi (bu çizmeler benim çizmelerim. Bu bizi soyan adam. Turalım adamı kaçırmayalım.)” demiş. Tabi çetecinin Hemşinli olduğundan haberi yokmuş. Söylenenleri anlayan çeteci kapıya doğru seğırtip çıkacak olmuş ki, kapıda karşısına başka bir adam dikilivermiş. Göz göze

gelmişler. Derin bakışmışlar. Gözlerinin derinlerinde ikisi de bir şeyler görmüş. Zaman durmuş bir anda. Sonra adam usulca çetecinin önünden çekilivermiş. Çeteci hızla uzaklaşmış. Kapıda göz göze geldiği adam ekmeğini paylaştığı o adammış.

Hırsız

“ Bir zamanlar Hemşin yaylalarının birinde namı bütün yaylalara yayılmış bir ağa yaşarmış. Ağanın bir de oğlu varmış. Ağanın oğlu babayiğit bir delikanlıymış. Ağa, oğluna çok güvenirmiş. Bütün işleri oğlu yürütürmüş. Oğlunun bir dediğini iki etmek istemezmiş ağa.

O zamanlar Bilbilan yaylasında kurulan hayvan pazarı şimdikinden çok büyükmüş. Artvin’ den Erzurum ve Ağrı’ ya, Iğdır’dan Kars ve Ardahan’ a kadar bütün yörenin sürüleri bu pazarda görücüye çıkarmış. Aynı zamanda burası çevre yaylaların her türlü ev ihtiyacını karşıladıkları bir pazarmış. Bütün çevre yaylalardan insanlar gelir burada alışveriş yaparmış.

İşte Ağaoğlu hayvanlarını bu pazara getirdiğinde görmüş Hevi’ yi. Görür görmez de abayı yakmış. Hemen sormuş soruşturmuş. Bir güzel öğrenmiş kimdir? Kimlerdendir? diye. Akşam eve gelince açmış babasına konuyu. Babası önce razı olmak istememiş. Çünkü Hevi, Qıntsetamal köyünden bir Kürt ağanın kızymış. Babası oğlunun bir Hemşin kızıyla evlenmesini istiyormuş. Ama oğlunun kara sevdaya tutulduğunu gözlerinden anlamış. Oğlunu isteğinden vazgeçiremeyeceğini görmüş gözlerinde. Oğluna olan sevgisinden dolayı razı gelmiş isteğine.

Sabah ağa toplamış efradını, elçi gitmiş Kürt ağanın evine. Kürt ağa elçileri büyük bir

hürmetle karşılamış. Ağayı dinlemiş, sorular sormuş, cevaplar almış. Sonunda “ Ağa seni tanırım. Mert adamsın, bilirim. Oğlunu da duymuşluğum vardır. Babayiğit bir delikanlı olduğu gelmiştir kulağıma” demiş. Son bir sorum daha var demiş: “ Oğlun hırsızlık yapmasını bilir mi?

Ağa sinirlenmiş bu soruya: “ Ben bir ağayım!” demiş. “Bir ağa oğlu nasıl hırsızlık yapar”.

Kürt ağa: “ Dünyanın bin bir türlü hali var ağa!” demiş. “Ağalığına hiç güvenme. Ben hırsızlık bilmeyen adama kız vermem!” demiş. Sonra da eklemiştir: “ Benim ahırında bir doru at var. Buralarda benzeri görülmemiş bir at. Ahırın çevresinde dolaşacak kadar uzun iplerle bağlanmış dört iri köpek korur atımı. Her biri bir adamı parçalayabilecek cinsten köpeklerdir bunlar. Oğluna kızımı ancak ahırından doru atı çalabilirse veririm” demiş.

Ağa çaresiz eli boş dönmüş evine. Sonucu merakla bekleyen oğluna durumu anlatmış. Oğlu vazgeçecek gibi değilmiş sevdasından. Düşünmüş taşınmış. Anasından dört parça keçe ve yağ hazırlamasını istemiş. Yağı eritmiş. Keçeleri yatırmış yağın içine. İyice yedirmiş yağı keçelere. Gecenin karanlığında atına atladığı gibi ağanın ahırına varmış. Ahıra yaklaşınca köpekler hışımla üzerine atılmış. Yaklaşan her bir köpeğin önüne yağlı keçelerden birini atmış. Köpekler keçelere saldırmış. Tabi keçeleri parçalamaları imkansızmış. Köpekler keçelerle boğuşurken Ağaoğlu ahıra girmiş. Doru atı ahırdan çıkarıp yaylanın yolunu tutmuş.

Sabah Kürt ağanın kahyası çığlık çığlığa ağaya koşmuş: “Ağa! Ağa! Doru atı çalmışlar. Doru at ahırda yok ağa!” Kürt ağa hiç istifini bozmamış: “Telaşlanma kahya, ben biliyorum atın yerini” demiş. Sonrada emretmiş: “Hemen git Hemşin yaylasına. Ağaya söyle, düğün alayını hazırlasın gelsin. Ha! Doru at da ağamın babayiğit delikanlıya düğün hediyesidir de”

Karadeniz'in Laneti

“Karadeniz! Karadeniz! Yetmedi mi! Daha ne istiyorsun benden. Dualarım, adaklarım yetmedi mi! Gözpınarlarım kurudu. Gözyaşlarım yetmedi mi!” dedi yaşlı kadın;

Sayısı belirsiz yıllardır her gün gelip oturduğu kayanın üzerinden Karadeniz' e seslenirken. Sonra sustu, Karadeniz' i dinledi. Deniz ses vermedi. Deniz henüz kayaları dövmeye başlamamıştı. Kıpırtısız susuyordu. Balıkçı takalarının sesi duyulmuyordu daha. Gün açmamıştı.

“Bir şey söyle! Deli deniz! Bir işaret ver! Gücüm kalmadı artık! Bir ses ver bana ya da sesimi al, kıyılarına vur!” dedi.

Uzaklara bakan gözlerini ayaklarının dibindeki durgun karanlığa çevirdi. Baktı, baktı, baktı. Suda suretini aradı. Koyu karanlıktan başka bir şey görmedi. Ayağa kalktı. Başka türlü kalktı. Önceki günlere benzemiyordu bu kalkışı. Yerinde çakılı kalmıştı. Gözlerini denizin koyu karanlığından ayıramıyordu. Bir gülümseme gelip dondu dudaklarında. Delice parladı gözleri. Gözbebekleri büyüdü. “Ben de mi?” diye düşündü.

İşte tam o anda bir ses duydu. Bir hıçkırık. Sese döndü yüzünü. Kulak kesildi. Kayalardan başka bir şey görmedi. Ağlıyor muydu deli deniz? Yürüdü sese doğru. Hıçkırıklar. Dikkatli küçük adımlarla yaklaştı sese doğru. Kayaların arasından yol bulmuş otlara tutuna tutuna ilerledi. Sese iyice yaklaşmıştı. Kayaların arasında onu gördü. Başını dizlerinin arasına almış durmaksızın ağlıyordu. Başındaki boncuklu yazmasının altından kara saçları sırtına dökülüyordu. Adımlarını hızlandırdı. Cevap beklemediği sorularla “Yavrum ne oldu sana? Tövbe, tövbe, tövbe. Neyin var yavrum?” diyerek yanına indi. Genç kadını kucakladı. Titriyordu. Başını avuçlarının arasına aldı. Yüzünü çevirdi. Genç kadının yüzünde tuzunu boşaltan bir Karadeniz

gördü.

“Ah yavrum! Ne oldu sana, senin kimin kimsen yok mu?”

Genç kadın avuçlarının arasında titremeye ve ağlamaya devam ediyordu. Başını omzuna dayadı sımsıkı sarıldı. Sual edilecek zaman değildi. “Ağla yavrum, ağla!” dedi. Sustu. Ne vakit o halde kaldılar kimse bilmedi. Tuttu kollarından ayağa kaldırdı sonra genç kadını.

“Gel yavrum” dedi. “Üşümüştün.”

Yolun karşısına geçtiler. İki yanı fındık ağaçlarıyla dolu taş döşeli patikadan yukarı köye yollandılar. Eve geldiklerinde yaşlı kadın, üzerini değiştirmesi için giysi verdi genç kadına. Ocağı yaktı. Yemek hazırladı. Hiçbir şey sormadı. Hiç konuşmadılar. Sözün zamanını bulmasını bekliyorlardı. Kimse bilmez ne kadar vakit geçti. Söz zamanını buldu.

Genç kadının yaşlı kadına anlattığıdır:

“Kim olduğumu bilmiyorum ben. Elbet benim de bir anam, bir babam vardı herkes gibi. -Allah rahmet eylesin.- Herkesin adı gibi adları vardı. Herkesin köyü gibi bir köyümüz vardı bizimde. Orada doğdum, orada büyüdüm ben. Oradan gelin oldum telli duvaklı. Köyümüzde hiç akrabamız yoktur bizim. Sonradan gelip yerleşmiş bizimkiler oraya. Hiç konuşmazdı babam bu konuda. Nerden geldiklerini de bilmezdim, niye geldiklerini de. Benim bilemediklerimi bilirmiş birileri meğer. Meğer köyümüz herkesin köyü gibi değilmiş bizim. Adımız herkesin adı gibi değilmiş. Ben bilmezdim. Bilen birileri varmış meğer. Gelip söylemişler kocama da. “Gavurun kızını beslersin koynunda” demişler. “Yola gelmeyenlerin soyundan senin karın” demişler. Arada kalmışlardanmış bizimkiler. Hemşin’in kaçaklarındanmış bizimkiler. Ne kalabilmişler. Ne de gidebilmişler karşı kıyılara. Adlarını saklamışlar, köylerini saklamışlar. Ben

bilmezdim. Bilirmiş birileri meğer. Kovdular evimden beni. Evim yok benim. Kimsem yok. Karadeniz' in kıyılarına vurdular beni. Benim yerim deli deniz.”

Yaşlı kadının genç kadına anlattığıdır:

“Sen benim beklediğim işaretsin. Biz lanetlendik yavrum. Karadeniz sindiremedi takaların yükünü. Lanetledi bizi. Olacak şey değildi takaların yüklü gitmesi deli denize. İnsan yüklüydü takalar yavrum. Balık istifi insan yüklü. Adları bize benzemeyen insan yüklü takalar açıldı Karadeniz' e. Çığlık yüklüydü takalar. Kadın çığlığı, çocuk çığlığı yüklüydü takalar. Kudurdu deniz. “Yapmayın.” dedi. Dövdü kıyıları. “Yapmayın” dedi. Yaptılar. Balık dolu dönen takalar boş döndü geriye. Yıllarca bize verdiklerine karşılık insan verdik denize. Kirlendi deli deniz. Sindiremedi takaların yükünü. Lanetledi bizi yavrum. Takaların reisi benim adamdı yavrum. Yaman denizciydi. Bereketini esirgemezdi deniz ondan. Karadeniz sevdalısıydı onun. Konuşurdu onunla. Anlaşırdı kendi dilince. Takaların yükünü boşalttıktan sonra deniz küstü. Konuşmadı bir daha. Balık vermedi bir daha. O lanet gününden sonra hep boş döndü denizden. Sonunda içinin kıyılarını dövmeye başladı deniz gibi. Delirdi. Denize çıkamadı bir daha. Kıyısına varamadı. Denizi görmeden öldü sonunda. Laneti miras bırakıp öldü. Oğlumda babası gibi denizci oldu delikanlı çağında. Ne ettimse vazgeçiremedim sevdasından. Haftasına varmadı delirdi. Varamadı kıyısına bir daha denizin. İşte o günden beridir her sabah gelir otururum Karadeniz kıyısına. Yalvarır dururum deli denize. Adaklar adadım. Kurbanlar verdim. Dualar okudum. Kaldırmadı lanetini üzerimizden. Şimdi yavrum delikanlı çağında torunum lanetin kıyısında. Seni Karadeniz gönderdi yavrum. Laneti sen kaldıracaksın.” Yaşlı kadın torunuyla genç kadını evlendirdi. Ona kendisinininkine benzemeyen bir ad verdi.

Delik Kaya ve Muradına Eremeyenler

Trabzon'a bir saat mesafede, güney doğu tarafında, çok güzel manzaraya sahip meşhur Amenapırgiç (Kaymaklı) adlı manastıra gelmeden, dağın eteğinde çok büyük bir kayalık yükselmekte. O kayalığın eteğinde hatırlanmayan bir zamanda, bir metre yüksekliğinde bir yarık açılmış, böylece o kayalığa "Delik Kaya" adını vermişler. Delik Kaya'nın biraz yukarısında, çok eski zamanlardan kalma, yan yana duran bir çift mezar vardır. Ananeye göre, oraya muradına erememiş iki sevgili gömülü imiş. Onların mezarı civarında yaşıyan bütün milletlerin ziyaret ettiği bir türbeye dönüşmüş.

Çok, çok seneler önce, hangi kralın devrinde, kimse hatırlamaz, delik kayanın yakınında Bedik adında zengin bir prens yaşarmış. Yüzlerce öküzü, koyunu varmış. Onun bindiği rahvan atın ayaklarını tutan yokmuş. Onların evinde arı sütü bile eksik değilmiş.

Bu prens, hatun hanımı ile çok mesut bir şekilde yaşıyormuş. Dünyada dert kasaveti yokmuş. Fakat gel gör ki kalp ağrısını insan bilmez. Bu çiftin çocukları süttten kesilmeden ölüyorlarmış. Arka arkaya dört erkek çocukları olmuş, dördü de daha yürümeye başlamadan ölmüşler.

"Ey Allahım" diyorlardı, "bizim hangi suçumuz için başımıza bu kadar ateş döküyorsun?" Gece gündüz dua ediyorlardı. Kaç yerlere dilek tutmaya gittiler, kaç kurban kestilerse de para etmedi. Böylece ah ve vahla bir yıl daha geçti. Bu sefer hanımı tumbul bir kız çocuğu doğurdu. Demek ki, Allah bize acıdı dediler. Kız çocuğuna baktığınızda öne doğru yürüyordu, bu rüya değil. Allah vermişti bu çocuğu, onlara iyi gün gösterecekti. On adet koyunu kurban edip fakirlere dağıttılar.

Yeni doğan çocuğa bir şey olmasın diye, eve çocuk bakıcısı kadın getirdiler, bütün gün yanından ayrılmasın, her nazıyla oynasın diye. Kızın ismini Nazik koydular.

Gün be gün Nazik büyüdü, boy attı, güzelleşti, bir yaşına gelmeden yürümeye başladı. Prens ve hanımının yüzlerinin rengi yerine geldi. Ölen çocukların acısı biraz azaldı. Nazik iki üç yaşına gelmişti ve oynamak istiyordu. Bir kız ya da erkek kardeşi yoktu ki onunla oynasın.

Prens şanslıydı çünkü orada yaşayan birçobanın Nazik'in yaşında adı Nazar olan bir oğlu vardı. Prens çobanın yanına gidip şöyle dedi: “ Sen şanslı adamsın, Allah sana erkek evlat eksikliği göstermemiş, bana ise bir kız evlat uygun gördü. Çocuğu yalnız bırakmak günahdır, oynamak ister. Gel Nazar'ı bize gönder, Nazik'le beraber oynasınlar. Ben onu Nazik gibi yedirir, giydiririm. Hiç bir şeyini eksik etmem anladın mı?”

Çoban başını eğdi, “Sahibimin emri kanundur” diyerek koyunların ahılına gitti. Ertesi gün çoban Nazar'ın elinden tuttu, Nazik'in yanına getirdi. O günden sonra Nazar ve Nazik birbirlerinden ayrılmadılar. Gün boyunca birbirleriyle oynar, küçük evler yaparlardı. Bakıcı kadın da onlardan ayrılmazdı. İkisini birden yedirir, içirir, öğleden sonraları elma ağacının gölgesinde yere bez serer yatırırdu.

Nazik yedi – sekiz yaşına geldiğinde bir zanaat öğrenmesi için şehirden iyi bir öğretmen getirttiler. Nazik vaktinin çoğunu makinanın önüne oturup gergefle güzel çiçekler yapmayı öğrenerek geçiriyordu. Nazar da onun yanına oturup onun nazik parmaklarıyla yaptığı çiçekleri seyrediyordu.

Nazik'in ne zaman canı sıkılsa, başı şişse, iğneyi bir kenara bırakır, Nazar ile oynardı. Nazar elma ağacına çıkar, elma toplar, Nazik'e atardı. Aşağıya iner birbirleri ile oyun oynarlardı. Birbirlerine çok alışmışlardı. Zannedersin ki, aynı anneden doğmuşlardı.

Nazik gün be gün büyüyor, boyu çınar gibi yükseliyordu. On iki yaşında yoktu, büyümüş, erişkin bir kız olmuştu. Kız, söylemesi ayıp bir ay parçası idi. Yüzü gül gibi tatlı, gözleri parlak, kaşları kalemle çizilmiş gibiydi. Uzun örgülü siyah saçları dizlerine kadar iniyordu. Prens ve hanımı ona bakarak seviniyordu.

Bir gün annesi Nazik'in yanına giderek güzelce gözünden ve yüzünden öptü ve şöyle dedi: “Benim tatlı kızım, benim ruhum, ben sana kurban olayım, artık sen ufak çocuk değilsin, büyüdün, büyük kız oldun. Şimdi artık erkeklerle oynamak çok ayıptır. Artık Nazar ile bile oynamıyacaksın. Bizden habersiz, dadından habersiz evden uzaklaşmayacaksın. İyi kulak ver, dediklerimi iyi dinle.”

Nazik sessizce annesini dinledi, onların fikrini aldı. Ertesi gün Nazar diğer günler gibi koşarak Nazik'e yaklaştı. Nazik'in yüzü kızardı, gergefi bıraktı ve kaçmak istedi.

- “Nazik, Nazik neden kaçıyorsun, dur biraz oynayalım” dedi, Nazar.

- “Yok, Nazar hayır, hatun annem seninle birlikte gözükmemi, konuşmamı istemiyor, Büyük kız oldun, artık Nazar'la veya başka bir erkekle oynamıyacaksın, konuşmayacaksın, ayıptır dedi.”

Bunu demesiyle kaçması bir oldu. Zavallı Nazar ne yapabilir. Kızın arkasından şöyle bir baktı, olanları pek anlamadı, başı eğik evine gitti.

Nazar Nazik'e aşık oldu. Her gün babası ile koyunları otlatmaya gidiyordu. Gece gündüz onlarla beraberdi. Nazik'ten sonra aklını, fikrini kaval çalmaya verdi.

Birkaç ay geçmeden kaval çalmayı o kadar iyi öğrendi ki koyunlar, keçiler kafalarını yukarı kaldırarak Nazar'ı dinlemeye geliyorlardı.

Akşamları eve geldiğinde ya bir ağacın üzerine çıkarak, ya yerde kavalı öyle bir üflüyordu ki Nazik'in ruhunun tellerini titretiyordu. Yas yapacağını yapar. Gençlikten gelen temiz sevgi yavaş yavaş kalbini yakan ateşe döndü. Nazar Nazik'in sevdasından geceleri uyuyamıyordu. Geceleri kavalla, gündüzleri aklıyla Nazik'i görüyordu. Gözü Nazik'in yolunu gözlüyordu.

Artık sabrı tükendi, bir gün kalbinin ateşini Nazik'e açmaya karar verdi. Birkaç zaman sonra, bir gün Nazik'i yalnız görünce, Nazar kuş gibi uçarak onun yanına gitti.

- "Artık ben sensiz yaşayamam, deli oldum, başka biriyle evlenmeyeceğine yemin et" dedi. "Gönlün ne isterse yapacağım, sadece bana söz ver."

Nazar, utanmaktan kıp kırmızı olan Nazik'in dudaklarına, gözlerine bakarak aylarca, yıllarca kafasında taşımış olduğu fikrini Nazik'ten cevap beklemeden ona söyledi.

- "Söyle, çabuk söyle", diye bağardı.

- "Benim de kalbimin istediği odur", diye fısıldadı Nazik. "Fakat anne ve babamın iradesi önünde ne yapabilirim? Git burden başımın belası, kaç, uzaklaş. Bizi bir gören olur rezil oluruz. Annem beni seninle görse, evden dışarı çıkmama izin vermez".

- "Anne babanın ayaklarına kapanayım, bu söylediklerime yalnız başıma karar verdim, seni başkasına yar etmem. Söyle annene anlat, bizim günahımıza girmesinler." Nazar kesin konuştu.

İki cahil gözlerinin kirpikleriyle birbirlerini unutmayacaklarına söz verdiler. Nazar uzattığı elleriyle Nazik'in tombulca ellerini sıktı, kabini ve ruhunu Nazik'te bırakarak, geri geri giderek oradan uzaklaştı.

Nazar'ın gitmesinden sonra Nazik durduğu yerde dondu kaldı. Nazarın gelişi ve gidişi bir rüya gibi geldi ona. Nazar'ın sözleri Nazik'in kalbinde çoktan yerleşmişti fakat bunu birine söylemeye, bu konuda biriyle konuşmaya utanıyordu. Nazar'ın ruhunu biliyordu ve kendisi de ateş içinde yanıyor, pişiyordu.

Birçok zengin erkek Nazik'in elini istemek, onunla evlenmek için prensin ayağına geldi. Nazik annesinin ayağına eğilerek, yalvarıp, ağlayıp, "Benim güzel annem, acı bana, yanından uzaklaştırma, ben başkasının yanına gitmek istemiyorum" diyordu.

Prens ne yapsın, bir tek göz ağrısı kızı vardı, hatırını kırmak istemiyor, ayağına kadar gelenlere "Benim evlendirecek kızım yok" diyor, onları geri çeviriyordu.

Nazar'la birlikte yemin ettikten sonra, Nazik'in ruhu biraz hafifledi fakat düşünceleri daha derinleşti. Prens babasının kızını bir çobana layık görmeyeceğini biliyordu onun için annesine acısını anlatamıyordu. Gece gündüz uykusu yoktu. Eli bir şey yapmaya varmıyordu. Yemiyor, içmiyor, gün geçtikçe zayıflıyor, yüzü mos mor oluyordu.

Prens ve hanımı Nazik'in yağ gibi eridiğini görüyor, çok üzülmüyorlardı. Bu ne ateşti başlarına dökülen. Dört çocuklarını da toprağa verdikten sonra Nazik onların yüzünü biraz güldürmüştü, o da şimdi deliye dönmüştü, artık onlar için bu dünyada yaşamaya değer miydi?

Doktorları, cin çıkaranları çağırdılar. Biri geliyor, biri gidiyordu. Hiç birinin bir faydası dokunmuyordu. Nazik bir deri bir kemik kalmıştı.

Nazar'ın tarafına bakalım:

Nazik'in yanından ayrılıp evine hafiflemiş olarak güler yüzle geldi. Dünyadaki en şanslı erkek kendisi idi. "Nazik o güzel gözleriyle bana yemin etti, artık ona kim yan gözle bakabilir. On kuvvetli kişi gelse, onların hakkından gelirim, Nazik benimdir, ben Nazik'inim". Böyle diyerek kendine cesaret veriyordu.

Ey gidi Nazar, vah sana Nazar. Sen unutma, senin sevdiğin kız bir prensin kızıdır. Sen kimsin, prensin yanında koyunlarını otlatan boynu bükük bir çobanın oğlusun. Sen nerede, o nerede. Daha prensin haberi yok, prens kızını denize atar, sana vermez. Boşuna yanıp tutuşuyorsun.

Dönelim Nazik'in tarafına:

Hanım kızının bu haline çok üzülmede devamlı göz yaşı dökmektedir. Gül gibi kızıma böyle ne oldu? Korkarım ki kötü kişilerin gözü değdi. Biz ne yapmalıyız? Ne kestikleri kurbanlardan, ne de yazdırdıkları muskallardan bir fayda gördüler. Deli tavuğa dönmüştü, yoldan geçene akıl danışıyordu.

Her şeyden ümidi kesmiş olarak bir gün kızına sarıldı, başını tutarak gözlerini, kirpiklerini, alnını öptü, sonra da Nazik'e sessizce şöyle dedi: "Söyle bana benim gözümün nuru, civan kızım senin acın nedir ki kimse anlamıyor? Annen baban sana kurban olsun. Dünya üzerinde gönlün ne isterse yaparız, ne istersen buluruz, yalnız gönlünün arzu ettiğini söyle bize. Canlı canlı bizi mezara sokma".

Nazik kalbine düşen ateşi söylemeyi çoktan aklına koymuştu, böyle iyi bir zamanı bir daha elde edemezdi, yüce Allahtan kuvvet alarak, utanmayı bir tarafa koyup anasının boynuna sarılarak, ağlayarak, sızlayarak kekeledi: "Benim tatlı annem, beni dünyaya getiren, helal sütle büyüten annem, sana kurban olayım, yalvarıyorum, beni istemediğim biri ile evlendirmeyin. Benim sevdiğim insan bizim çobanın oğlu

Nazar'dır, biz birimize yemin ettik. Beni başka birine verirseniz Karadeniz'in balıklarına yem olurum, ya da kendimi asarım.

- “Sevgili kızım, hiç olacak şey mi bu, o kim, sen kim, o bir kul, uşak. Sense prensin tek kızıdır. Dünya senin güzelliğinden bahsetmekte, şimdi sen çıkıyorsun, bizim yemek artıklarımızla beslenen oğlanı alayım diyorsun, duyanlar ne der, rezil rüsva oluruz, her şey dengi dengine olur. Seni nasıl bir çulsuz adama veririz. Nazar'ı aklından çıkar, kaç tane zengin, büyük isim yapmış ailenin oğlu şehirden ve köylerden gelip senin elini istediler, hangisini seçersen seni ona veririz. Seni el üstünde tutacaklarını söylüyorlar. Dinle beni bülbülüm bu Nazar'dan vazgeç”.

- “Nazar'ın ne günahı var, sadece fakir. Bizim varlığımız hepimize yeter. Nazar'ın ayağına giden kim var? Bin kişi de gelse onun gibi birini bulamazsın. Hayır, anne, bana verdiğin ruhu da alsan ben Nazar'dan vazgeçmem. Yemin ettim, başkasını almam. Bu konuda bana başka bir şey söyleme”.

Ayıbı ve korkuyu aklından çıkararak, kısa ve öz konuştu Nazik annesiyle. Hanım kızının fikrini değiştirmeye niyeti olmadığını görerek, daha fazla kalbini kırmak istemedi. Gözlerinden öpüp, “Gidip babana söyleyeyim bakalım ne der” dedi ve gitti.

Hanım olan biteni eşine anlattı. Karı koca derin düşüncelere daldılar. Ne yapalım da Nazik'in kalbini daha fazla kırmayalım hem de Nazar'a bir çare bulalım diye düşündüler. Prens bir süre düşündükten sonra, birinin bir kese altın bahşiş getirdiğini zannedersen, yüzü güldü, hanımına yaklaştı, elini omuzuna koydu “sen merak etme, ben bir çaresini buldum” dedi.

Ertesi gün Nazar'a yanına gelmesi için haber yolladı. Nazar şaşkınlıkla kaldı. Bu ne iştir, prens beni çağırır diye düşündü. Gidip yeni elbiselerini giydi, prensin yanına gitti, on

metre geride başı öne eğik ayakta bekledi. Prens şöyle bir Nazar'a baktı, yukarıdan aşağıya süzdü. Uzun uzun soruşturmadan;

- “Doğru söyle bana Nazar, duyduğuma göre sen benim biricik kızım Nazik’le birlikte bize danışmadan evlenmeye yemin etmişsiniz. Buna karşı çıkmam, sen dürüst bir erkeksin fakat benim kızımı almak isteyen öyle bir şey yapmalı ki duyanlar çok şaşırınsın. Bak bu büyük kayalığı görüyor musun? Bu kayayı bir tarafından diğer tarafına tek başına deleceksin, eğer bunu başarırısan, Nazik de senin olur benim bütüm varlığım da. Yiyecek, içeceğini ben yollayacağım. Anladın mı? Şimdi, git göreyim seni, işe başla”.

Nazar’ın ayakları yerden kesildi. Nazik’in aşkına bu kayayı değil, dağ deler karşıya geçirim diye aklından geçirerek, prensin önünde başını iki üç defa eğerek koşarak evine gitti, eski elbiselerini giyindi. Taş kırmak için gerekli balyoz, murç, kama, kazma ve küreği alarak, bir matara da su doldurup omuzuna asarak, göz açıp kapayıncaya kadar, kayalığın yanına gitti.

Üstündekileri çıkarıp attı, gömleğinin kollarını yukarı katladı, eldivenlerini giydi murcu kayanın altına soktu karşısındaki kaya değil yumuşak topraktı. Kayalar parça parça dört tarafa dökülüyordu. Nazar artık gece gündüz kayalığın yanından ayrılmıyordu. Gün boyunca güneş altında, geceleri ay ışığında ve yıldızların ışığında vuruyor da vuruyordu. Çok yorulduğunda bir ağacın altında yatar, yere bir bez serer, bir taşı başının altına koyar, biraz dinlenir, sonra yine çıkar taş kırardı. Günlerin nasıl geçtiğinden haberi yoktu. Gözünü kayanın deliğine takmıştı. Delik biraz derinleşince içerisi zindan gibi oldu, gidip taşları sürterek ateş yaktı ve onun ışığıyla çalıştı.

Nazik her gün günde üç defa yiyecek içecek gönderiyor, deliğin bitmesine çok kalmış mı diye öğreniyor, Nazar'dan aldığı haberlerle gözlerinin ışığı yerine geliyor, solmuş yüzü önceki gibi parlamaya, gün be gün güzelleşmeye başlıyordu.

Prens ve karısı Nazik'in yüzünün gülmesine, yemesi içmesinin normale dönmesine çok seviniyor, Allaha şükrediyorlardı. Fakat kayanın delinmesine az kaldığını duyduklarında onları bir düşüncedir aldı. Prens Nazar'ı kendine damat almayı içine sindiremiyordu. Kalben Nazik'in iyileşmesini istiyorlardı fakat niye kızlarını Nazar'a versinlerdi.

Köyde ismi cadıya çıkmış bir kadın vardı. Prens bu cadıya yanına gelmesi için haber yolladı. Nazar'ın Nazik'ten uzaklaşması, elini çekmesi için bir care bulursa ona büyük bahşiş vereceğini söyledi.

Cadı gidip, bir iki gün sonra geldi, Nazik'e keşkek pişirtti, bir kazan dop dolu keşkekten doldurtup gidip delik kayanın yakınında yolun üstüne oturdu, kırılmış saçlarını omuzlarına, yüzünün üstüne serip, öyle bir yüksek sesle bağırdı ki her duyan, kuş dahi yanına gelip, bu ne iştir, cadı ne yapmak istiyor diye baktı.

Nazar, kayanın deliğini açmış, ter yüzünden akarken, kürekle deliğin önündeki taşları atarak yoldan geliyor, prensin gelip gözüyle görmesi için kayayı bir tarafından öteki tarafına kadar açmış olduğunu haber vermeye gidiyordu.

Cadının tarafından geçerken, küreğini atıp, koşup gidip cadının yanına sordu:

- "Bu nedir bacım, niye hüngür hüngür ağlıyorsun?"

Cadı daha yüksek sesle ağlayarak, elbiselerini yırtarak, saçlarını yolarak şöyle dedi:

- “Daha ne olacak. Böyle zulüm olur mu, bizim prensin bir tanecik melek gibi kızı hatun Nazik’in ruhunu azrail almış. Vah bize, vah, hem de ne vah, bu ne ateştir, Allah başımıza döktü, vah sana Nazik, ey gidi Nazik!”

Zavallı Nazar, bahtsız Nazar, kimsesiz fakir başkasının kölesi Nazar. Büyük dert sahibi, Nazik’in aşkına kayayı delen Nazar. Haberin yoktu ki bu oyunların hepsi senin başına geldi, Nazik’i senin elinden almak için yapılmış oyunlardı.

Nazar bu büyük acıyı duyunca, gözü karardı, birden bunadı, elleri ve ayakları titredi, ayağıyla cadıya vurmasıyla, cadının döne döne düşüşü, kendisinin de delirmiş gibi açtığı kaya deliğinin yakınındaki kazmanın üstüne düşmesi bir oldu. Deliğin önüne nefessiz kalarak düştü.

Cadı biraz kendine gelince, gözlerini aralayıp etrafına bakmaya başladı ama Nazar’ı göremedi. Bir de baktı ki kaya deliğinin önünde biri yerde yatıyor. Koştu gitti baktı bir de ne görsün, Nazar kanlar içinde yerde yatıyor. Korktu, dizleri titredi, öküz gibi sesler çıkararak prensin yanına gitmeyi düşündü.

Nazik elma ağacının altında oturmuş, annesi için şal örüyordu, cadının bağırmaclarını işitince, yanına gitti ve niçin bağırıldığını sordu.

Şeytan cadı, ah ve vah diyerek hem ağlıyor, hem anlatıyordu: “Keşke dizlerim tutulsa da gitmeseydim. Nazar kaya deliğini açmış mı diye görmeye gittim, hem gelip sana gözün aydın diyeyim. Aaaa... gözlerim kör olsun, keşke görmeseydim, N, Na, zar deliğin önünde cansız yatıyordu.”

Cadı sözlerini daha bitirmeden Nazik tazı gibi kayalığın yanına koştu. Nazik Nazar’ın kanlar içinde yerde yattığını görünce kendisinin de kalbi durarak Nazar’ın üstüne düştü.

Çok geçmeden iki muradına erememişleri, birbirlerine sarılmış, gözleri açık, bu dünyadan uzaklaşmış olarak delik kayanın önünde buldular. Köylüler toplandılar, çobanlar ve davar güdenler iki muradına erememişleri delik kayanın yakınına, yan yana yüksek bir yere gömdüler.

Cadı bu iki cahilin öldüğünü görünce, yaptığı bunca kötülükler aklına geldi, durduğu yerde bunadı, delirdi. Gece gündüz dışarıda kaldı. Onu çok kere bu muradına erememişlerin mezarı başında gördüler. Eyyyyy Nazar! diye saatlerce bağıyordu. NAZİK, NAZAR, u...u...u, yemek yemez, saçlarını yolup onları mezarının üstüne dökerdi. Bu böyle uzun sürmedi. Bir gün de onu bu mezarların yanında ölü buldular.

Birkaç kişi toplandılar, muradına erememişlerin başlarının yakınına yuvarlak bir çukur açtılar, onun leşini bir kopek gibi gömdüler ve üzerine siyah taş koydular. Çok geçmeden çobanın biri, siyah bir yılan öldürdü. Çekip, çekip getirdi, bir direğin üzerine geçirdi, cadının mezarı başına dikti.

Birkaç sene geçti, bu ahlatan bilemez, o cadının mezarı üzerinde bir yabani gül bitti. Yıllar, yıllar sonra bu dikenin kökleri uzadı, muradına erememişlerin mezarının üzerine indi, mezarın ortasını dikenle çevirdi. İki sevgili böylece birleştiler. Derler ki cadı cahillerin günahına girdiği için diken olmuş.

O civarda oturanlar bu dikenin adını cadı diken, lilinin adını da cadı lilik koydular. Bu güne kadar Hemşinliler bu dikene yatır demezler cadı diken derler, liliye de cadı liliği derler.

Yorgun

“Anılarımız birbirine karışır. Türkçe yaşadığımız anıları Hemşince anlatmak, Hemşince anılarımızı Türkçe anlatmak zor gelir. Evlerimizde Hemşince konuşuruz. Okulumuzda Türkçe. Hemşinli cemiyetlerinde Hemşince konuşuruz, Hemşinli olmayanlarla Türkçe. Bu yüzden olmalı; çocukluğumda okumuş ablalarım, ağabeylerim Türkçe konuşmaya özen gösterirlerdi benimle. “Aman çocuğun dili bozulmasın, Türkçe’yi düzgün konuşamaz sonra”, diyip dururlardı. Ama ninelerimiz, annelerimiz pek dikkat etmezdi buna. Dilleri öyle kolay dönmezdi Türkçe’ye. Hele yaz geldi mi yapacak bir şey kalmazdı. Çocuklar teslim edilirdi momilerin kucığında geçmişlerine, yaylada. Bütün çabalarına rağmen Hemşince öğrenmemi "engelleyemediler" bu yüzden.

Yayla anıları Hemşincedir Hemşinlilerin. Hemşince bilmeyen arkadaşlara anlatılırken duraksanır, bulunamaz cümlenin o yerindeki kelime. Şakayla karışık bir yabancıya Türkçe konuşmasına özenerek: “Siz Türkler nasıl diyor”, denip devam edilir hikayeye. Tarif edilir, anlatılırda karşıdan Türkçe karşılığı gelince: “ha tamam o işte” denir. Bazen de ısrarla Hemşincesi anlatılır hikayenin, sonra çevrilir. Çevrilince kafiyesi bozular. Gülünesi hikayeye gülünmez. Acıtacak hikaye acıtmaz yürekleri.

Bazen de koyu bir sohbeta daldığınızda karşınızdakinin kim olduğunu unutuverirsiniz. Evde iki dili de kullandığımız için bizim için sorun olmaz bu. Geçmişte yaşanmış bir olayı konuşurken, olayın Türkçe yaşanan kısımlarını Türkçe, Hemşince yaşanan kısımlarını Hemşince konuşuruz. Şehirde ev dışında yaşanan bir olayı anlatırken Türkçe, kendi aramızda yaşanmış bir olaydan söz ederken Hemşince anlatırız. Tabi annem genellikle Hemşince yaşadığı için onunla konuşurken çoğunlukla Hemşince konuşuruz. Annem bu alışkanlığını eve gelen arkadaşlarımızla da sürdürmezse ortada

bir sorun yoktur. Ancak annem bu geleneği Hemşince bilmeyen arkadaşlarımızla da sürdürür.

Yine bir gün, eve gelen bir arkadaşımı aldı karşısına başladı Türkçe anlatmaya: “Hey gidi oğlum biz neler çektik, eskiden bu kadar rahatlık yoktu. Beni okutmadılar. Kız kısmı okuyup ta ne yapacak diye. Askere mi gidecek sanki. Siz ne güzel okumuşunuz. Şimdi geldik şehre. Yazı bilmem, yol bilmem. E inç ağav hemi, yes a kir kidana, yes intsi dziyap erta. İm ağçigin dune erta gayna inç gellir. (E ne oldu şimdi, ben de yazı bilsem, kendi kendime çarşıya gitsem. Kendi kızımın evine gidebilsem ne olurdu?) Arkadaşın anlamaz gözlerle baktığını fark edince duraksadı annem. Biz gülümseyerek: “Anne yine ikinci kanala geçtin”, dediğimizde o vurucu sözcükler dökülürdü dilinden: “ E orti inç enim turkça hosim a na tatrıgum” (E yavrum ne yapayım Türkçe konuşunca yoruluyorum).”

Yaramaz Çocuklar

İlkokul deneyimlerim yaramazlık konusunda düşünmeme ve sorular sormama neden olmuştur hep. Çocuklar neden yaramazlık yaparlar? Ne tür yaramazlıklar yaparlar? Büyüklerin yaramazlık olarak nitelendirdiği davranışlar çocuklar için ne ifade eder? Yaramazlık yapmak neden bu kadar eğlencelidir? vs. vs.

Çocukluğumda oldukça yaramaz bir çocuk sayılırdım. Bir keresinde masa örtüsünü ateşe vermiştim. Ev ahalesinin kadın kısmı tarlada, erkek kısmı çay fabrikasında olduğu için öğlen yemeklerine eve geldiğimde yalnız oluyordum. Masanın üzerinde duran örtünün üçgen ucuna verdim kibriti. Yanıp yanmayacağını merak etmiştim.

Yandı. Annem erken gelmese evimiz kül olacaktı.

Sonra evdekilere kızdığımında evden kaçardım. Tarlalarda, ormanlarda dolaşırdım tek başıma. Bir taraftan izlerdim onları. Beni aramaları hoşuma giderdi. Beni ararlarken onları izlemek hoşuma giderdi. Karanlık bastırınca gizlice evin altında, kullanmadığımız odadaki divana gelir yatarım. Sabahları kendi yatağında uyanırdım ama.

Tarlaya çalışmaya gittiğimizde işten kaçır, oyun oynamaya giderdim arkadaşlarımla. Bazen onlarla çalışmak zorunda kalırdım ama hiç yük gelmezdi bu bana.

Arkadaşlarımla beraber köyün bütün güzel bahçelerini gezer en güzel meyveleri, salatalıkları domatesleri toplar, derenin kenarına gider bir güzel piknik yapardık.

Yaramazlık sizi sokmaya çalıştıkları kalıpların dışında kalmak çabasıdır aslında. Size çizilen sınırların dışına çıkma çabası. Bir çeşit başkaldırıdır yaramazlık. Karşıtı uslu olmaktır. Yani akıllı olmak. O yüzden “akıllı ol!” tehdidi yaramaz çocuklara yönelir. Us ama hangi us. Akıllı olmamız istenirken hangi akıldan söz edilir. Kimin aklından? Bunun altını biraz kazıdığımızda altından egemenlik ilişkileri çıkar. Ve daha bir çok şey. Bu nedenle yaramaz çocukları severim ben. Kendi aklının peşinde koşarlar yaramaz çocuklar.

Yaramaz çocuk özgür çocuktur biraz da. Yaramaz çocuklar soru sorarlar durmaksızın. Merak ederler. Kolay tatmin edilemezler. Yaramaz çocuk “neden?” diyebilen çocuktur. Bir yasak koyduğunuzda sorar hemen: neden? Yeterince tatmin edici yanıtlar alamadığında sormaya, sorgulamaya devam eder. Bazen kestirip atarsınız: “Neden mi?”

Ben öyle istiyorum da ondan.” Ama sizin isteğiniz onu dizginlemeye yetmez. Karşınıza doğrudan çıkamadığında kendine özgü direniş yolları geliştirir. Ama teslim olmaz sizin isteğinize. Yaramazlık eğlencelidir velhasıl.

Babam hep: “orti tun anots bes hoyiv elloğ çes. Gartoğ, medz mart elloğ es”(yavrum sen onlar gibi çoban olmayacaksın. Okuyacak, büyük adam olacaksın) derdi. Arkadaşlarımla karanlık çökene kadar oyun oynadığım zamanlarda. Bir de bir sınıfı iki kere okutacak gücü olmadığını söylerdi. Bu benim üzerimde çok etkili olmuştu. Bu yüzden okulda hiç yaramazlık yapmazdım. Uslu durmaya çok dikkat ederdim. Derslerime çok özen gösterirdim. Okulun en başarılı öğrencilerindim bu yüzden. Öğretmenim de beni çok severdi.

Okulda sınıf başkanı teneffüslerde yaramazlık yapan çocukların isimlerini tahtaya yazardı. Öğretmenimiz derse geldiğinde tahtada ismi yazılı olanları yaramazlığına göre uyarır, kızar ve bazen döverdi büyük yaramazlık yapmışsa. Benim adım hiçbir zaman o yaramazlık yapanlar listesine yazılmamıştı. Ama bir gün yazıldı. Öğretmenimiz derse girdiğinde ismi yazılı olanlara sormaya başladı: “Ahmet ne yaramazlık yaptın yine?.....Ali sen?”.....Hatice...Mustafa..... “. Cevaplar mahçup gelirdi: “Sıraya çıktım öğretmenim, özür dilerim....,” “Fatma bana bağırınca...”, “ben aslında yapmak istememiştim...”, “önce o küfür etti ama”.vs. vs. Sıra bana gelmişti. Öğretmenim şaşkınlıkla: “sende mi?” dedi. “Sen ne yaptın bakalım?”. Ben ne yaptığımı bilmiyordum. “Bilmiyorum” diyebildim yalnızca. Sınıf başkanı söze girdi hemen: “Öğretmenim o Hemşince konuştu”.

O gün bugündür yaramazlık yapmak benim için bir alışkanlık halini aldı. Büyüyünce de yaramazlık yapmaya devam ettim. Devam edeceğim de.....Bu yaştan sonra akıllanır mıyım? Onu da bilemiyorum....

Çamlıhemşin Masalı:

Sindrella gibi bir masal:

Adamın üç kızı varmış. Bir gün şehre inerken kızlarına “Size ne alayım?” diye sorar. Büyük kızı elbise, küçük kızı bluz ister küçük kızı da tüy almasını ister ve “Baba unutursan yolların kaban olsun (kapansın)” der. Adam elbiseyle, bluzu alıp eve dönerken yoları kapanır. Kızının tüy istemiş olduğunu hatırlar ve tavuk tüyü arar, bulur. Getirir herkesin hediyesini verir. Küçük kızına tüyünü verir ama ona bu tüyle ne yapacağını sorar. Kız “sorma” der. Kızı tüyü alıp odasına gider. Odada o tüy olur bir prens. Herkes yatınca bunlar ata binip dolaşırlar, dolaşırlar. Prens kıza onu kimseye anlatmamasını söyler. “Yoksa beni kaybedersin” der. Kız bir süre boyunca kimseye bir şey söylemez ama diğer kardeşleri elbiselerini giyinip gezmeğe çıkarlar, balolara giderler. Senin hiç bir şeyin yok diye alay ederler. Birkaç sefer sonra kız dayanamaz ve “sizin elbiseniz varsa benim de prensim var” der. Akşam eve gelince prensin olmadığını görür. Kız ağlar ağlar. Artık bunalıma girer. Bir su kenarında oturup ağlarken atın üstüne binmiş bir adam kıza hiç selam vermeden yanından geçer. Kız da ağlamaya devam eder. Adam birkaç sefer yanından geçtikten sonra neden ağladığını sorar. Kız da “bir prens bulmuştum onu kaybettim ondan ağlıyorum” der. Adam “Bin de benim atıma ben seni götüreyim” der. Sonra kızı ararlar ararlar. Kız prensine kavuşur ve bir daha hiç geri dönmez.

Ek 2: Türküler

Hopa Hemşin Türküsü 2:

Meraği yone daşa (Baltayla soy)

Kune şonlun oşloda (Senin nişanlın bitlidir)

Çure yepana ğaşa [Su haşlıyayım da üstüne dökeyim (bitlerini öldürmek için)]

Merek-mereğ-serender-hoçan-maroğ

Hopa Hemşin Türküsü 3: Zeki Ağbi'den

Done dage bayera (Evin altı bayırdır)

Erzevare çayera (Bahçede ot çıkmış)

Garatak ağçkener garkenuşi dayea (Bu sene genç kız için evlenmek senesidir)

Hopa Hemşin Türküsü 4:

Sain arci deyebe (Gürgenin yaprağı)

Sayilemiş ağaza (Sararmış)

İnç ağaza sevdayin (Ne olmuş benim sevdama)

Rengı sıymış ağaza (Rengi neden solmuş?)

Hopa Hemşin Türküsü 5: Ayten Yılmaz'dan

Asa sevdam asa (Söyle sevgilim söyle)

Ku dardet baştan şada (Senin derdin de benden çoktur)

Madmonet mona mona (Hep annenin işidir)

Bitun kumo pona (ipi yığ)

Kezi inzi devetsoç (Seni bana vermedi)

Asdvaza kezi kola (Allah da seni yaksın)

Hopa Hemşin Türküsü 6:

Vazi bir kales ku (Bazı bir yürürsün dağa)

Oğni ve pada (Yokuşta oduna)

Hopa Hemşin Türküsü 7:

Ka tun türe saktser (Kız sen kapını beton yaptın)

Yes ter türe salats çunim (Ben daha yapmamışım)

Ha kvon asker ertağun (Sabah askere gidiyorum)

Ede tiyaz loğ çunim (Arkamdan ağlayan yok)

Hopa Hemşin Türküsü 8:

Yaylanın çimeni mi

Otur güzelim otur

Sevda nedir bilmeyusun

Yanarım yana yana

Çamdan sakız akıyor kız

Nişanlın bakıyor

Çok da güzel değilsin

Cilven beni yakıyor

Çamlıhemşin Türküsü 1:

“Pudurun poharından su içmeden geçilmez

O kadar soğuktur ki doyasıya içilmez”

Çamlıhemşin Türküsü 2:

“Verane yaylalara giden geri gelmesin

Pudurun poharından içenlere kalmasın”

Çamlıhemşin Türküsü 3:

“Çıktım Üsküt dağına

Seyrettim yaylaları

Yazın da hep az akar

Havalığın puharı”

Ek 3: Perihan Demirci'nin kendisinin yazdığı türkü

Oturde yollara bak, Nacı gelir mi acab, Bilmem nasıl edeyim, Oldu bana olacak

Ağlarım içim içim, Kim bana dur diyecek, Hiç kimse bilmiyoruz, Sonumuz ne olacak

Bakarım etrafıma, Nacı nereden gelecek, Bıraktı bizi gitti, Nacı hiç gelmiyecek

Çıktılar yaylalara, Millet geri dönecek, Bizim hayallarımız, Hep askıda kalacak

Sevmenler olsada, Dostlar hatırlıyecek, Duman sarınca dağı, Dağlar hep kararacak

Güz gelince yaylalar, Sararıpte solacak, Verane yaylalara, Sağ olanla gidecek

Dünya böyle kurulmuş, Hiç birşey yok diyecek, Derdi olan ağlarda, Olmıyanlar
gülecek

Ne yazık ki dünyadan, Herkes bir gün gidecek, Hiç kimse bilmiyor ki, Sonumuz ne
olacak

Güz gelince dağlara, Kar yar ince ince, Daha görmeyeceğim, Seni ömür böyüne

Yüreğime köz düştü, Raporu okuyunca, Hiç sana anlatmadım, Sıkılırsın iyice

Yaş dolar gözlerime, Gelir ağlıyacağım, Beni bıraktın gittin, Sensiz ne edeceğim

Çıktın dağın başına, Kardan giderim karda, Darılmışım felekten, Ayırdı beni yardan

Hava çizeli günde, Bolan ey dere bolan, Zütüm ölene olur, Yaşar geriye kalan

Akar gözümün yaşı, Kucağıma göl olur, Sönmez yürekte ateş, Yenilenir kor olur

Ağlarım içim içim, Dünya bana dar olur, İyiler göçer gider, Zalımlara yol olur

Aşağıdan Duman gelir, Dağı karalamaya, Dumanda benim gibi, Merertur ağlamaya

Sevdiğim senin Aşkın, Ciğerlerimi deler, Hiç mi düşünmedin, Sevdiğim böyle ağlar

Yaz gelince yeşerir, Dal üstüne yapraklar, Bakmaya kıyamazdım, Aldı kara topraklar

Yaylalarda büyünür, Taşlar üstüne çiçek, Böyle ağlamak ile, Hayatımız geçecek

Yaylanın çimeninde, Meleşiyor kuzular, Belkide böyle idi, Alnımızda yazılar

Yüksek dağların başı, Hem sisli hem de karlı, Ezrail can alıyor, Bakmıyor sağı solı

Gözlerim Durmaz ağlar, Yüreğime kan damlar, Oturmuş bekliyorum, Kapı ne zaman çalar

Gittik harta haneye, Ezrail bizim ile, Hangisini söyleyim, Dertlerim dizi ile

Ben nasıl ağlamayım, Kaçtı Dünyanın tadı, Düştü suya hepsi, Ne ümitlerim vardı

Yüreğimin yarası, Salsın derine salsın, Seni alan ezrail, Gelsin benide alsın

Bu Dünyada muradine erenler, Otursun ağlasın yarı gidenler, Kör olsun gürbeti icad edenler, Hasret çekip göz yaşını silenler

Verane yaylalarda, Koyun otlar kuzusuz, Neyleyim yaylaları, Hiç sevilmiyor sensiz

Bırakma ellerimi, Bırakma yalnız beni, İsterimki göreyim, Hep rüyalarda seni

Sen gittmişsen gideli, Ağlarımda ağlarım, Derdime bir care yok, Yüreğimi dağlarım

Ağla gözlerim ağla, Sana ağlamak kalmış, El elem söyler güler, Benim dünyam
kararmış

Kara kara topraklar, Seni elimden aldı, Bir garip otoraftan, Başka elde ne kaldı

Dereler Akar gider, Etrafa bakar gider, Bu Dünya bir pencere, Her gelen bakar gider

Ahgidi Benim derdim, Seni bitiremedim, Aniden kayıp ettim, Ne oldu Anlamadım

Yüreğimdeki darlık, Boğazıma dayanır, Uykudan uyanınca, Dünya bir garip olur

Yaylanın çimenleri, Dize geliyor dize, Daha gelmiyeceğim , Onu diyeyim size

Oy yaylalar yaylalar, Duman Sardımı size, Bakın görünecekmi, Ayaklarımın izi

Ay felek darılmışım, Bana ettin zülümü, Ayırdın bizi yardan, Laik gördün ölümü

Ömür dediğin nedir, Dalda bir kuru yaprak, Bin senede yaşansan, Son durak kara
toprak

Dünyalara gelirsan, Alamazsın hızını, Bir gün gelir ezrail, Alır tatlı canını

Ey duman dağamisin, Her geldim yağarmısın, Kaybana kara ikbal, Sade bir banamısın

Gözlerimden yaş akar, Yüreğimde var keder, Ayrılık düşünmezdik, Böyle mi idi kader

Duman yürüdü dağa, Yüreğim gibi kara, Duman yalvarıyorum, Beni de götür yare

Hey gidi yalan dünya, Evelde yalan midin, Kalırsın tek başına, Bana hep öle derdin

Bıraktın bizi gittin, Hiç alamadık haber, Kaderin böylesine, Yazıklar olsun mu Der!

Baş yukarı gidemem, Baş aşağıdır yolum, Hiç bir şeye sevinme, Mademki vardır ölüm

Denizin ortasına, Elek donuyor elek, Buldur yaz beraberdik, Bu yıl ayırdı felek

İçme diyordum sana, Beni hiç dinlemedin, Bıraktın gittin beni, Ne oldu anlamadım

Yaylaların başına, Kar yağıyor inceden, Aldı beni bir hüznün, Düşüdüm derinceden

Güz gelende, Dağlarda açar, Beyaz çiçikle, Umudu olanlarde, Gelecek yazı bekler

Ne haber geliyor, Ne mektup senden, Söyleki bileyim, Bıktınmi benden

Bana kaderin, Bir oyunumu bu, Aldın sevgilimi, Verdin zulümü